

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

Рік 1920

Збірник I

ВІДЕНЬ

ВИДАННЯ ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ УКРАЇН-
СЬКОГО СОЮЗА ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ.

ЗМІСТ:

1. Вступне слово.
2. Вячеслав Липинський: Листи до Братів-Хліборобів. I Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея.
3. Сергій Шемет: До історії Української Демократично-хліборобської Партії.
4. Михайло Тимофіїв: До наших економічних перспектив. I.
5. М. Забаревський: Памяти П. Я. Дорошенка.
6. В. Правобережець: Як гетьманець стає демократом, республіканцем і членом упривілейованої національної меншости.
7. М. Жученко: Український видавничий рух в 1919. році
8. Біжучі вісти: Комунікат. — Віче в Берліні. — Де-що про українське наукове життя в Києві.
9. Посмертні згадки: Евген Любарський-Письменний. — Петро Болбочан (портрет). — Князь Альойзій Ліхтенштайн. — Михайло Біленький (з портретом).

Український Союз Хліборобів - Державників

гуртує всі хліборобські організації України на платформі оголошеній у відозві Ініціативної Групи Союзу »До Українських Хліборобів«. Бюро Союзу, Редакція Видавництва і головний склад видань міститься:

Відень, III. Bezirk, Erdbergerlande № 6, кв. 13.

Телефон 707/IV.

Години урядові від 10-ї до 1-ї.

Телефон 707/IV.

Вийшла з друку й продається в бюрі Союзу й у більших книгарнях відозва Ініціативної Групи Українськ. Союзу Хліборобів Державників:

„До Українських Хліборобів“

Сторін 16.

Ціна 5 кор.

Читайте політичний часопис

„УКРАЇНСЬКИЙ ПРАПОР“

Адреса Редакції і Адміністрації:

Wien VII., Mariahilferstr. 88a

Zitahof

II. Stiege

Mezzanin.

На бажання пробні числа даром.

Др. О. Назарук: Рік на Великій Україні,

спомини з української революції. Ціна 60 і 40 кор.

Кривава книга, матеріали до польських звіртв у Східній Галичині. Ціна 25 кор.

До набуття в Адміністрації „Українського Прапора“.

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

Рік 1920

Збірник I

UKRAINE BOOK STORE
1037 104th STREET
EDMONTON, - ALTA.

ВІДЕНЬ

ВИДАННЯ ІНІЦІАТИВНОЇ ГРУПИ УКРАЇН-
СЬКОГО СОЮЗА ХЛІБОРОБІВ ДЕРЖАВНИКІВ.

Відень. В травні 1920. року.

В надзвичайно тяжкий час розпочинаємо наше Видавництво. В час нової руїни України, руїни може гіршої чим усі наші ліхоліття попередні.

В братовбивчій боротьбі поміж собою сорокаміліонне населення України знищило не тільки свій край — свої села й свої міста, знищило себе не тільки фізично, пошестями, внутрішньою війною й безладдям, але й нищить себе морально, руйнуючи свою державно-національну ідею — ідею вільного, незалежного життя України.

Спроба збудувати Українську Державу, зроблена під проводом Гетьмана Павла Скоропадського, не вдалась головним чином через опозицію, а потім збройне повстання української соціалістичної демократії. Але всеж таки показалося, що ця спроба, не вважаючи на всі зроблені тоді помилки, була в своїх основах найвірніша, бо тільки за Гетьманщини фактично існувала державність українська. Українська соціалістична демократія, знищивши цю державність, нічого на її місце збудувати не зуміла. Державно-національна політика нашої соціалістичної демократії довела її до повної залежності від Москви й від Польщі, тоб-то від тих сил, що на руїні України вирости й споконвіку руйнуванням та нищенням нації української живилися.

Два провідники української соціалістичної демократії — Винниченко й Петлюра — піднявши вкупі й однодушно повстання проти Гетьмана України, опинились тепер у двох смертельно ворожих собі таборах. Вони ведуть українську людність на дальшу внутрішню братовбивчу боротьбу, один піддержаний військами московськими — другий польськими. І якби народ український пішов за тими діячами, то оружна боротьба між ними мусілаб закінчитись тим самим, чим закінчилась така сама боротьба, що велась між українськими москвофілами й польонофілами в попередніх століттях. Хтоб знов не переміг тепер на Україні — війська московські чи війська польські — українська державність у цій боротьбі мусілаб згинути, бо боротьба ведеться під проводом чужих військових сил за залежність України або від Москви, або від Польщі.

Нащадки наших політичних москвофілів та польонофілів XVII-го століття стали згодом і національно Москалями та Поляками. Така сама доля в поділенийій на ново між Москвою та Польшею Україні ждалаб нащадків наших сучасних »Винниченковців« та »Петлюровців«. Бо нація, що нездатна об'єднатись у боротьбі за свою власну державу, мусить згинути, віддавши всі свої державно-творчі сили переможним націям державним . . .

Але ми віримо, що народ український тепер уже не дасть новим руйніникам України тої моральної піддержки, яку давав він у XVII-ім століттю сторонникам Москви — Брюховецьким, і сторонникам Польщі — Тетерям. І хоч усі сили, що стоять за ні від кого незалежну сильну Українську Державу, тепер нищаться, хоч вони поки-що обеззброєні й розігнані — то ідеї відродження великої Української Нації й відновлення старої Київської державности знищити вже не можна. Бо тільки ідея об'єднання розпорошеної української людности в одну культурну націю й забезпечення цій нації вільного розвитку у власній державі врятує мешканців України від постійного — на балканській чи мексиканській взірць — самовинищування й остаточної загибелі.

Об'єднати ті українські сили, яким органічно, а не на словах тільки потрібна Держава України, — це мета нашого Видавництва. З поміж них ми в першу чергу звертаємось до тієї верстви, до якої самі належимо: до хліборобів українських. Ми певні, що наш клас, найдужче з Українською Землею, традиціями своїми й працею своєю звязаний, найбільше заінтересований в тому, щоб на землі тій настав лад і порядок, щоб виростло й окріпло на ній українське державне життя.

Оглянутись на пройдену путь нашого державного будівництва, зясувати собі свої помилки, підготувитись до дальшої державно-національної праці й усвідомити собі в ній права та обовязки нашого хліборобського класу — ось, думаємо ми, наше головне завдання під ту лиху й тяжку годину сучасної політичної кризи.

Про нас — українських хліборобів-гетьманців — ширяться в українській пресі найбільш фантастичні й найбільш неправдоподібні, вимогами демагогії подиктовані чутки. То ми «відбудуємо Росію» з Берліну, то «конспіруємо на шкоду соціалістично-демократичної України з Антантою», то робимо в Польщі конкуренцію Головному Отаманові Петлюрі, то формуємо армії в Білгороді і т. ин. і т. ин. Боротись з політичними інсинуаціями й брехнями в пресі сучасних демократичних суспільств — це річ даремна й глибоко безнадійна. Особливо безнадійна вона в нас, у суспільстві, позбавленім до того почуття примітивної національної солідарности й пошани до йнаковірних політичних поглядів. Але якби хто з соціалістичних і демократичних земляків наших хотів знати про нас правду принаймні для себе, а не для публичного вжитку, то до відома тих подаємо, що оце Видавництво наше єсть одиноким, за гасла, ідеологію й політичні інформації якого ми беремо на себе повну відповідальність. По за ним не маємо жадних інших — наших, чи інспірованих нами орґанів преси й формування так званої публічної opinio. І в нісенітницях, видумуваних про нас усякими спекулюючими на людській темноті політиками ми не винні.

Брак коштів не дозволяє нам видавати періодичного орґану. Поки-що маємо тільки змогу випускати в світ неперіодичні збірники. Але ми віримо, що наші ідеї знайдуть відгук поміж нашими Земляками й завдяки їхній моральній та матеріальній допомозі праця наша не вмере й не захиріє. З глибокою вірою в Вільну, Велику, Сильну, Незалежну Україну і з вірою, що були й єсть в Україні люде, що їм така Україна як сонце й повітря до життя потрібна — розпочинаємо нашу працю.

ЛИСТИ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ.

I.

Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея.

I. Перший раз в життю доводиться мені публічно в пресі, виступити проти тих, кого я звик уважати за співробітників у праці для одної, хоч різнородної в формах, але здавалося єдиної по суті, української національної ідеї.

До революції для мене та моїх однодумців і ровесників, від часу, коли ми стали до громадської праці в початку дев'ятисотих років — політичне „вірую“ кожного з нас було справою другорядною: першою було „вірую“ національне. „Нашого брата прибуває“ — думали ми, давні, до воєнні й дореволюційні самостійники-націоналісти, передплачуючи кожному нову українську газету, купуючи кожному українську книжку, без огляду на її соціально-політичний напрям. І навіть гострі іноді політичні суперечки не псували дружніх близьких відносин, що вязали нас з людьми часто різних соціально-політичних світоглядів, тому, бо ці люде були для нас перш за все „свої“, „Українці“.

Вся боротьба наша зверталась у бік зовнішнього ворога й велась за визволення з під ярма чужих національних впливів тих, хто в Україну, так як ми, ще були не увірували. На поширення українства серед тих „незрячих“ — для мене персонально найближчих по крові: спольщених, а для моїх товаришів: зросійщених земляків — ішла вся наша громадська енергія. Боротьба Українців між собою, про котру нам дехто, особливо „ліві“ наші приятелі, все нагадували — здавалась нам чимось дуже далеким, нереальним. Зрештою ми так глибоко вірили в розум і такт українських національних учителів і провідників...

Але ця боротьба прийшла, бо дійсно прийти мусіла.

По законам Сольона кожний громадянин, що підчас внутрішньої, домашньої війни заховується неутрально, мусів бути засуджений на вічне вигнання. Старовинний світ у той спосіб боровся з деморалізуючим і розкладовим впливом тогочасних демократій, в яких маси, втягнені ріжними демагогами в політику і бачучи „діла“ своїх провідників, стали врешті пасивно піддаватись тиранії тієї чи іншої „народної партії“, пильнуючи тільки за тим, аби без найменшого ризику як найбільше хвилих користей для себе від панування цих партій урвати.

І досвід історії дійсно підтвердив, що нації, де переважають „неутральні“ чи то у внутрішній, чи то в зовнішній боротьбі, неминуче засужені на смерть і на рабство. Боязливе полювання у внутрішній боротьбі на чужу перемогу робить кожна таку перемогу неповною й тому всякий внутрішній лад нетривким; а в боротьбі зовнішній все й безумовно кінчиться поневоленням тих, хто на чужу перемогу рахує.

Між іншим і наше історичне поневолення в певній мірі пояснюється тим, що ми підчас „Руїни“, в боротьбі поміж Москвою й Польщею, будували свою будуччину не на власній перемозі, а на перемозі то одного то другого сусіда. „Хай Бог тому помагає, хто нам добре бажає“ — так казали наші тодішні неутральні. В результаті нація наша опинилась у залежності і від Москви й від Польщі; всі наші войовничі творчі елементи спольщились та помосковились, а при українстві лишилися самі неутральні пацифісти — вічно покривджені, не зважаючи на свою щирю миролюбивість та політичну неутральність, ріжного роду поступові демократи.

Отже кожному, кому дорога будучина нашої нації, не вільно в тій домашній війні, яка тепер на Україні розгорілась, оставатися неутральним. Навіть якби ця неутральність впливала з глибокого патріотизму і щирої любови до всіх Українців. В таких хвилинах, коли важиться для нації, історія не відріжняє поміж неутральними боягузів і політичних спекулянтів від чесних і щирих патріотів. Кожний із нас мусить зайняти своє місце в тих рядах, де його поставило життя, і мусить виконати свій обов'язок так, як йому наказує совість...

* * *

Внутрішня боротьба українська тільки тоді моглаби бути не руйнуною а творчою, коли б велась вона во ім'я повної волі й повної — державної й культурної — незалежності цілої без винятку української нації. Не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації.

Тільки тоді кожна українська група, вносячи у внутрішню боротьбу свої індивідуальні ідейні програми, що на її думку краще й повніше визволять цілу націю, допоможе наростанню загальних, для цілої нації спільних, національних вартостей. В противному разі, коли спільної боротьби за спільну ідею незалежності не має, коли поодинокими національними групами кермуватимуть інші, зовні на націю впливаючі сили, і коли ці групи в боротьбі за свою ідею будуть монополізувати для себе право представництва цілої нації, всю решту своїх земляків не за Українців уважаючи, то така внутрішня боротьба мусить перемінитись в боротьбу за чужі національні впливи на Україну й принести для нас той самий занепад, який принесла була підчас першої „Руїни“ внутрішня боротьба Українців не за незалежну Україну, а за прилучення себе до ідеї східної російської чи до ідеї західної польської.

Використовування зовнішніх чуженаціональних чи інтернаціональних ідей, сил, та комбінацій тих сил, для скріплення своєї нації, або підпорядкування своєї нації зовнішнім силам, і розкол та руїна нації по лініям впливу цих сил — іншого виходу нема.

В цім листі хочу заналізувати деякі моменти нашої внутрішньої боротьби з точки погляду розвитку української національної ідеї і скріплення української нації, а зокрема хочу заналізувати національну творчість тих, хто себе за духовних провідників України вважає: української наддніпрянської інтелігенції. Про галицьку інтелігенцію наразі не говорю, маючи надію галицьку справу колись у однім з дальших моїх листів зокрема розглянути.

* * *

Ані нашої сучасної внутрішньої боротьби, ані теперішнього катастрофічного антракту в нашій боротьбі за визволення не можна абсолютно зрозуміти, коли не усвідомити собі того основного — на мою думку — факту: боротьба за сотворення Української Держави — тобто за здобуття повної волі для української нації — була ведена людьми, які в державну незалежність України не тільки перед тим ніколи не вірили, але навіть до самої ідеї державної незалежності ставились з погордою й вороже. Під гаслом осмішування самостійництва, як „буржуазного балакунства“ пройшов увесь період ідейної підготовки до національної революції в кінці XIX. і початку XX. століття. Під гаслом як найгострішого поборювання самостійників, як контрреволюціонерів і ворогів народа, пройшов увесь перший, найбільше горячий, найбільше творчий період діяльності Центральної Ради.

Тільки „по довгих і великих ваганнях“ — пише голова Центральної Ради професор Грушевський — „головні українські партії, соціалреволюціонери й соціалдемократи, рішили проголосити незалежність України“ — та й то так, „щоб відпали всякі підозріння чи надії на те, що самостійність України буде формою української реакції, чи української національної виключности“.*) В перекладі на звичайну мову ця послідня фраза значить, що соціалістичні українські партії порішили в певний момент ідею самостійности змонopolізувати виключно для себе, викинувши просто, як „реакціонерів та гетьманців“, всіх давніх самостійників за межі української нації, котра від дня проголошеня четвертого універсалу мала стати вільною й незалежною нацією — промінявши автономію на самостійність — соціалреволюціонерів.

В кожному політичнім факті треба розрізняти два моменти: ідеологічну надбудову, що єсть продуктом теоретичного думання і складається під впливом ріжних пануючих в дану епоху теорій, і матеріальне підложжя — спосіб життя й праці даної групи — яке той політичний факт і ту ідеологію предрішає. Українська демократична інтелігенція, що творила головні кадри так званого свідомого українства в часах передвоєнних і належала до всяких так званих вільних російських професій, себе в ролі будівничих української держави

*) Американське „Нове Життя“, число 3 ц. р., стаття: „Роковини української незалежности“.

абсолютно уявити не могла і тому ідея своєї держави, збудованої якимись іншими українськими класами, була їй як не ворожа, то в найкращім разі абсолютно чужа. Натомість хотіла вона використати виключно для себе одинокую роллю, до якої вона по природі своїй почувала себе здатною — роллю посередників між російською державою й українськими народніми масами, яких перші прояви національної свідомости вона намагалась у тій цілі всіма силами опанувати. Політичний опортунізм „Тупа“ і його віра в російську „опозицію“; повільне усування на бік старих „культурницьких“, по духу самостійницьких, „ширих“ елементів — елементами реальної політики „поміркваними“; всі ці безконечні трансформації українських соціалістів в залежності від того, як ставились до „українського питання“ всякі російські соціалістичні центральні комітети, все це прояви одного й того самого вище зазначеного факту.

Коли провідники нації борються за повне визволення й за державну незалежність цілої нації — кожний член нації для них дорогий союзник, жовнір однієї й тої самої армії, без якої здобуття незалежності неможливе. Але коли ці провідники борються за право посередництва між чужою державою й своїм „народом“, кожний член нації, що до їхніх „партій“, їхніх клубів чи товариств не належить, це чужий, це ворог і можливо небезпечний конкурент. Монополізація виключно для себе української національної ідеї була кінцевим результатом способу життя й діяльності тих, хто на експлоатації цієї ідеї в цілях посередництва будував усе своє політичне й матеріальне існування.

Членом „української“ нації міг бути тільки той, хто поступову й демократичну програму української інтелігенції визнавав і мандат на представництво народніх інтересів в її руки складав. „Лівіші кадетів і правіші большевиків“ — ось були ті рамки, в яких могла існувати „українська нація“. Все, що було поза ними — це були не Українці, це були в найкращім разі тільки „культурники“, „українофіли“, або смішні оригінали-самостійники, а то просто „Малороси“, „Поляки“, і взагалі всі разом люде з національного боку непевні. При тім реальні сили отії „нації“ серед 40,000,000 „непевних“ виражались круглою максимальною цифрою: 6000 передплатників українських журналів та газет.

Розвал російської імперії був катастрофічною несподіванкою для української інтелігенції. Довго невірючи своїм очам, вона всіма силами намагається виконувати далі свою роллю посередництва, чпляючись при тім руками й ногами за послідні фікції старої російської держави. Допіру російський большевизм, знищивши всіх „поступових і демократичних“ Росіян, знищив разом з ними всі надії української демократії на здобуття „автономії“ — а будуючи на місці старої спорохнялої держави російську державу нову, натхнув наших репрезентантів нації думкою: а чи не поспробувати, мовляв, і нам збудувати собі власну державу.

Іхні попередні „довгі й великі вагання“ зникли на протязі мало не 24 годин. Принаймні орган урядової партії соціалреволюціонерів „Народня Воля“ в початку тиждня писала, що самостійність це контр-

революційне гасло панів, а в кінці того самого тижня появився четвертий універсал і стаття, що самостійність це гасло соціалреволюціонерів, і що найбільшими його ворогами всть ті самі пани кровопійці поміщики.

Розуміється джерело тих вагань не лежало в українським народі. І не тому проголосили інтелігентські українські соціалістичні партії самостійність, що вони раптом відчули непереможне бажання мати свою власну державу, а просто тому, що нова Росія большевицька не захотіла з ними, як репрезентантами української нації, говорити. Не стало раптом того, перед ким можна було посередничити. Російські большевики, а не національна ідея українська, примусили наших провідників нації ступити на шлях повного національного визволення, шлях самостійности і державного будівництва.

Беручи в цім будівництві приклад зі своїх ворогів і учителів, забули тільки наші раптом народжені самостійники, що російські большевики мали за собою десятки літ державного й національного думання; що переворот большевицький був за довго перед тим підготовлений не тільки соціальною але й національно-державною працею російської інтелігенції. „Въ манифестахъ Пугачева — писав ще в 70-их роках російський революційний „Впередъ“ — было болѣе крѣпкихъ залоговъ неотвратимыхъ, грозныхъ пророчествъ для будущаго, чѣмъ во всѣхъ либеральныхъ и радикальныхъ проповѣдяхъ противъ алтаря и престола... Но смѣлый самозванецъ не сумѣлъ организовать возстанія... Гдѣ же летаешь ты, предсказанный Пугачевымъ и ожидаемый воронъ? Долго-ли русскому народу ждаты свое будущее?“ — „Ожидаемый воронъ“ — новий Пугачев — прийшов. Йому залилось тільки зорганізувати те, що було підготовлене поколіннями російських революціонерів: державників і патріотів.

Не забула натомість наша ліберальна й радикальна, на соціалістичний колір під час революції перефарбована, українська інтелігенція нічого з того, чим жила вона до часів свого „самостійництва“. Монополія представництва української нації, вироблений нею в часах політичного посередничення, був задержаний нею й у часах будівництва української держави. Тільки вона має право українською державною роботою кермувати. Тому вона не хотіла допустити українських національних несоціалістичних елементів до Центральної Ради. Тому поборювала вона весь час зародки національно-українського большевизму. Тому бойкотувала вона врешті гетьманщину в першій чисто національній і чисто самостійницькій періоді її існування, коли прем'єр Лизогуб при участі міністра закордонних справ Д. Дорошенка намагався всіма силами українські праві соціалістичні й демократичні кола до тієї, єдине тоді можливої, форми нашого державного будівництва притягнути. *)

*) Аналіз національної української політики в часах гетьманщини до теми цього мого листа не належить. Такому аналізу маю надію присвятити один з дальших моїх листів. Але щоб уникнути непорозумінь, мушу тут зразу зазначити, що, говорячи взагалі про нашу національну політику й усі її політичні форми, маю на увазі систему, а не поодиноких людей і що з точки погляду національної політики треба в гетьманщині розрізняти відразу ці два періоди: українсько-де-

Російсько-французько-протофісівська провокація, якої жертвою став Гетьман і під впливом якої була проголошена посліднім тодішнім кабінетом федерація, допомогла українській соціалістичній інтелігенції наново опанувати і змонополізувати для себе провід української нації. Одинокий клас, дійсно і реально заінтересований в існуванні української держави й до державного будівництва здібний — клас репрезентуючий історичну, культурну й національну українську традицію — український клас хліборобський — був у лиці свого найвидатнішого представника, Гетьмана Павла Скоропадського, федерацією скомпромітований. За „самостійність“ проти „федерації“ було піднято повстання, зорганізоване при допомозі найбільше самостійницьких і патріотично настроєних галицьких військових частин, але на чолі повстання знов опинились ті, хто на протязі літ, у всіх довоєнних часописах і виданнях, що виходили на території бувшої російської України, доказували не за страх, а за совість, що самостійність противиться й духові й реальним потребам українського народу. Подібного роду національної політики й такої

жавний хліборобський при кабінеті Лизогуба й російсько-федеративний протофісівський при кабінеті Гербеля.

Уступку фінансістам з Протофісу і проголошення федерації — навіть у тій формі теоретичній а не практичній, в якій вона була проголошена (бо та Росія, з якою малося творити одно державне тіло — а не міждержавний союз — тоді не існувала) вважаю політичною й національною катастрофою для українського хліборобського консервативного класу. Для цього класу питання державної незалежності — це питання чести, це — бути або не бути. Чи можна собі уявити, щоб такіж самі німецькі, англійські, французькі, польські, російські і т. д. консервативно-аграрні кола зрікались політичної незалежності своїх націй? Без національно-державної незалежницької ідеології не можемо собі помислити класу, якого моральна сила й політичне значіння полягає перш за все в збереженню аристократичної, не підданчої, вільної, незалежницької, не рабської національно-державної традиції — традиції його дідів і прадідів...

Перший і найдовший період Гетьманства Павла Скоропадського був безумовно періодом будівництва державної й національної української незалежності. Яко такий він дав максимум того, що до цього часу могла здобути українська нація, зденационалізована й здеморалізована попереднім російсько-петербурзьким періодом свого державного існування. І в ньому було найбільше зататків для дальшого нормального й буйного розвитку нашої нації, не зважаючи навіть на деякі великі політичні помилки й хиби, що були й у цьому періоді.

До таких найважливіших помилок причисляю: 1. Становище супроти Центральної Ради. Бо хоч вона була розігнана не Гетьманським Урядом, а вищим німецьким командуванням — але незапротестованя проти цього факту, а значить мовчазна солідарність з ним — було з національного погляду таким-же самим деструктивним явищем, як знищення Центральною Радою українських хліборобів при допомозі Керенського і „єдиного російського революційного фронту“. 2. Заборона в самім початку гетьманщини селянського зїзду — заборона зовсім зайва, бо настрій того селянства вже тоді був виразно національний і патріотичний, ворожий до російської большевицької інвазії. 3. Помилка найважливіша — безсилість і пасивність Уряду супроти „карательних експедицій“, організованих найбільше нікчемними і хамськими елементами — грабіжниками, проїдисвітами й провокаторами, що навмисне й свідомо дискредитували серед селянських мас ідею української держави. Але відомий факт, що Гетьман не раз просив представників української демократії, допомогти йому боротись з тим розкладовим явищем. Бойкотуванням своєї власної держави, українська демократія несе за її помилки перед історією одвічальність не меншу, чим ті, що тоді на чолі української держави стояли...

внутрішньої національної трагедії не знає історія ні одної з європейських націй.

Все це зрештою оказалось розуміється безцільним. Реальні сили інтелігентських більш або менш соціалістичних Українців не вирости ані на йоту під впливом того, що вони замість на автономії рішили політично спекулювати на самостійности. Як давніше так і тепер, дійсна, жива сорокаміліонова нація була поза рамками „лівіше кадетів і правіше большевиків“, в яких жила й проявляла свою активність українська інтелігентська демократія.

Ми в своїй історії вже раз такий же самий поступовий і демократичний інтелігентський рух переживали. Це була наша релігійна унія в XVII. столітті. Вона — поминувши її релігійний і культурний бік, про який тут не говорю, зазначивши тільки, що з того боку вона відограла величезну позитивну роль — під оглядом політичним намагалась примирити українські національні змагання з інтересами польської держави і якої провідники, освічені по європейські поступові інтелігенти, хотіли стати єдиними репрезентантами української нації перед польською державою і єдиними посередниками між цією державою й українськими народними масами. Для того вони хотіли знищити дві інші українські національні сили: тодішніх українських „реакціонерів“ та старовірів православія з одного боку, і провідників тодішньої соціальної революції, низове козацтво — з другого. Але це тодішнім політичним уніатам не вдалось. Соціална революція й православна шляхецько-міщансько-попівська реакція сполучились разом і під проводом Великого Гетьмана Богдана Хмельницького витворили дійсно всенаціональний рух, що розвалив польську державу й розігнав тодішніх серединців — українських уніятів.

Тепер подумаймо, що сталося б з нами в XVII століттю, колиб польська держава, кинувшись у проєктовану тоді турецьку війну й потягнувши за собою в цю війну, як цього хотів король Володислав IV, і українську козачину, була б війну програла й через те розвалилась. Що сталося б, колиб на чолі визвольного руху української нації стали вороги програвшого війну короля Володислава й української козачини — українські уніяти, які, бажаючи потягнути за собою народні маси, а самі належачи до безземельної інтелігенції (цей факт між иншим усе підкреслювали тодішні оборонці православія), роздаровувалиб їм землі українських „королівських приятелів“ козаків і українських православних реакціонерів, „соціалізувавши“ при тім у Хмельницького його хутір Суботів, а в Києво-Печерської Лаври всі її численні маєтки.

Очевидно сталося б тоді те саме, що сталося й тепер з державним будівництвом, веденим такими ж самими — й по своїй соціальної інтелігентській природі й по своєму духу посередників — нашими сучасними політичними уніатами.

Нова творча всенаціональна Хмельниччина могла б була за наших часів спалахнути тільки тоді, коли б Керенський, удержавшись при власті, віддав був нашим політичним уніатам з Центральної Ради усю владу на Україні й коли б проти них і проти російської демократичної

держави, що їх би піддержувала й за ними стояла, повстали одночасно й ліві большевицькі й праві монархістичні українські елементи — одно слово все, що було на Україні правіше кадетів і лівіше есерів — то б то вся сорокамільонна українська нація, невеличку тільки горстку політичних посередників і монополізаторів української національної ідеї виключаючи.

Така нова Хмельничина ще гряде. Російська революція прийшла для нашої нації за рано. Процес демократизації й разом із тим розкладу Російської Імперії був ще далеко не завершений. Він піде далі, не вважаючи на хвилеве могутнє відродження, що дала російській державі перемога большевицька. Але щоб той слушний час не застав нас знов неприготованими, всі дотеперішні помилки мають бути ясно й виразно усвідомлені. Такому тільки завданню, а не звичайному й модному в нас бажанню дошкулити політичним противникам, служити має мій далший аналіз національної діяльності дотеперішніх провідників нації, які зрештою іншими, чим вони були, мабуть і бути не могли і які те, до чого вони були здатні, з енергією, посвятою й працьовитістю великою виконали . . .

* * *

В початку революції я, як офіцер бувшої російської кінноти, мав під своєю командою більше сотні щиро мені відданих людей та мав у своїй розпорядимості пару сот прекрасних коней. Національний рух захопив розуміється й мій відділ, що складався майже виключно з саміх Українців. В Полтаві, де ми тоді стояли, вишито нам чудовий синьо-жовтий Штандарт, на якому було написано: „В своїй хаті своя сила і правда і воля.“ З великим одушевленням прийняли ми цей новий Штандарт і він ще міцніше обєднав нас у одну дружню сімю, до якої всяка „шатія“, що почала тоді скрізь верховодити в армії, не мала абсолютно ніякого доступу. Не можу без глибокого зворушення ще й сьогодні згадати ті гарні, найщасливіші для мене хвилини й того чесного, доброго українського солдата, котрому пізніше, під час большевизму я мав завдячувати своє життя.

На Штандарт наш ми ще повинні були всі присягати, тільки-ж робити цього без наказу начальства, без санкції Держави, в поняттю законности організованої військової маси, не можна. Інша річ, як би ніякого начальства не було, але воно вже тоді існувало. Отже по нараді зі своїми солдатами й по нашій однодушній постанові поїхав я до Києва, до нашого Генерального Секретаря по справам військовим з проханням затвердити нашу частину, дати їй ім'я й дозволити мені формувати більший український кінний відділ.

Формальности всі я виконав, посвідчення, що я „дійсно Українець“, якого від мене пп. адютанти п. г. Секретаря вимагали, я представив, але все ж таки дозволу не одержав, хоч такі дозволи тоді роздавались тисячами. І так я відділу свого не сформував. Зважитись бути несолідарним, недисциплінованим супроти „своїх“, „Українців“, я не зміг.

Дозволив я собі згадати цей дрібний епізод тому, що він не одинокий. Для тодішніх провідників нації — а ними були виключно українські інтелігенти — „пан“ та „поміщик“, який „не состояв у національній меншості“, не виголошував демагогічних промов і не записався в партію ес-ерів, а ще до того по своїм переконанням давній український самостійник, був людиною в високій мірі національно й політично непевною, хоч би він був „найсвідоміший Українець“ і хоч би він хотів тільки виконати свій звичайний національний обов'язок.

Весь перший період Центральної Ради в внутрішній політиці пройшов — як було сказано — під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, а з самостійниками несоціялістами зокрема.

Ми українські самостійники несоціялісти хотіли тоді негайного проголошення незалежності України, миру з Центральними державами та війни з Керенським, якого ми вважали ставлеником анонімного міжнароднього фінансового капіталу. Завданням того ставленика було — як ми думали — зробити російську революцію коштом зруйнування „аграріїв“, тоб то фактично коштом зруйнування України в першій мірі. Але навіть на самостійників-соціялістів дивились — як пише В. К. Винниченко в своїм „Відродженю Нації“, як на „людей занадто вже хоробливо пронятих національним чуттям... Щож до самостійности, то навіть уважали небезпечною для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії“.*) Щож допіру говорити про нас — самостійників і несоціялістів...

В результаті українська інтелігенція, замість во ймя національної ідеї та єдності української нації подати братню руку українським хліборобам, облобизалась во ймя єдності російського революційного фронту з Керенським, одержавши за це від нього обвинуваченя в „30 сребренниках“. Замість миру з Центральними державами, який тоді не зруйнованій ще Україні міг запевнити силу й будучину, відбулось знамените „Тарнопольское наступление“, зроблене тоді по голосним, у пресі російській і українській опублікованим, військовим наказам Керенського й Петлюри. Потім прийшов „третій універсал“. Український хлібороб був зруйнований до щенту, а антантський фінансіст потирав із задоволенням руки.

Оповідать, що Клемансо був дуже злий, коли довідався, що ці самі Українці, які так приязно балакали з генералом Табуї, заклали берестейський мир. Для нього очевидно одразу стало ясно, що на Україні влада опиниться в руках природніх союзників німецьких консерваторів — аграріїв українських і що ці аграрії відплатять ліберальній антантофільській московській буржуазії за Керенщину миром з ворожими Керенському, Антанті й капіталістам російськими большевиками. „Прийдуть ще до мене ці Українці!“ — так мав покрикувати тоді „старий тигр“ європейського фінансового капіталу. Де-які потім дійсно прийшли, де-які ні.

*) Відродження Нації I ст, 43—4,

При такій міжнародній констеляції народилась Українська Народня Республіка. На чолі її стояли українські інтелігенти демократи, що в справах внутрішніх відзначались принципіальністю, російською революційною широтю і чесністю, а в справах міжнародніх бездонною, дитячою несвідомістю.

* * *

Коли б така сама голубиня чистота й невинність, як у справах міжнародніх, була у наших провідників і в справі національній — ми б може вийшли з російської революції переможцями. Але тут на жаль наша інтелігенція вкусила вже од дерева пізнання добра й зла.

Понадкласова національна ідеологія в сучасній своїй європейській формі єсть твором міщанської демократії, яка в часах „весни народів“ своїм романтичним ентузіазмом, своєю фанатичною відданістю ідеї нації, зуміла цю ідею прищепити всім класам, всім членам своїх етнографічних колективів.

Ми мали нагоду пережити свою „весну народів“ тепер під час російської революції. І верствою, що була покликана цей прапор чистої понадкласової національної ідеї піднести і з ним у бій піти — була українська міщанська демократія, тоб то та сама наша українська інтелігенція. Стара міщанська Європа ще й досі виглядає нашого українського Гарібальді. Ніяка невдача під оцим всенациональним прапором для української інтелігенції не була би страшна. Ідея — чиста, ясна, безкомпромісова, для всіх Українців без різниці класів єдина національна ідея булаб лишилась. І вона в кінці перемоглаб.

Але наша національна „весна“ прийшла тоді, коли в Європі була вже національна „осінь“, коли понадкласова ідея національності стала вже там старенькою європейською міщанською демократією в достатчній мірі зогиджена й запаскуджена. Форм новітнього європейського національного руху наша інтелігенція, з чужоземними мовами мало знайома, на жаль зовсім не знала. А в російській літературі, на якій була вона вихована, відбивалась тільки вся гостра й заслужена зрештою критика націоналістичної російської буржуазії. І наша молода міщанська демократія в молодечу, романтичну національну ідею своєї старшої європейської сестри вже не вірила та й завдяки свому становищу автономістів і посередників — повірити не могла. Вона була по російському „соціалістична“ й сама в загальнонаціональну, обєднуючу всі класи ідею не віруючи, не могла такої всенациональної віри дати українським народнім масам, які знов, з ніякими літературами не знайомі, в своїй чистоті духа власне під синьо-жовті прапори до такої ідеї йшли, такої всенациональної, визвольної, повстанської, „противочужинецької“ ідеї шукали та її від проводирів своїх сподівались. І вийшов із того всього страшний трагічний розгядіаш.

Перед самим відкриттям I-го Всеукраїнського Військового Зїзду — основи Української Армії — коли вже всі численні учасники були в залі і з напруженням ждали прибуття ініціаторів, раптом

на естраду вискочив „хтось у сірому“, розуміється інтелігент-офіцер, і став несамовитим голосом плюгавити нашу минушину, а особливо лаяти Гетьманів, що тільки, мовляв, з народу кров ссали і його в неволю продавали. Тих самих Гетьманів, про яких — як це не одному з учасників зїзду було відомо — згадав не раз добрим словом Шевченко, про яких і „батько Грушевський“ стільки гарних книжок написав. Зробилося в залі так, як бува на великім селянськім празнику хтось підвипивши скаже якусь дурницю. Всі стараються в це місце й не дивитись. Але в міру того, як „оратор“ говорив, починали в очах деяких солдат появляти злі вогники. „А де вони ети саміє, що отих гетьманів хотять?!“ чулося виразно в ціх поглядах, звернених жєстами оратора на нас, групу українських самостійників, що зібралась була в однім куті.

Для нас ця „передмова“ до зїзду майбутніх ідейних провідників української армії, була гіркою, болючою образою. Мій знайомий — полковник Олександр Сахно-Устимович, зрештою спокійний і як дитина лагідний чоловік, з шаблею хотів кинутись на хулігана. Ледве ми його здержали. Але від відповіді „ораторові“ здержати таки не змогли. Та тільки він став говорити — урочисто вийшла президія. Сахно-Устимович замовк. Демократичний настрої був попереднім „оратором“ зроблений.

Поки життя не забуду отого моменту. Того й ще одного.

В яку годину по відкритті зїзду й цій хуліганській передмові, появляються раптом на сцені коло президії козаки з прапорами й портретами . . . Чіми? . . . Тих же самих тільки що облаяних та оплюгавлених Гетьманів! Мало того. На ці гетьманські портрети вони, ці козаки, вмерти за „федеративну Україну“ клянуться . . .

Мене аж у горлі здавило. Зболілі, напружені нерви відчули одразу настрої солдатської маси. Її почуття законности, почуття чесности й моралі було тяжко ображене. Оці „українські буржуї“ з неї кепкують, сміються — такий тільки висновок міг зробити з того всього в справах політичних ще недосвідчений український солдат. І в „зраді“ Сагайдачників, Полуботковців, Богдановців, Дорошенковців і тих усіх інших полків, що ймена українських Гетьманів у інтерпретації українських ес-ерів носили — зовсім не винна чесна, моральна, законна українська солдатська маса. Винні ті „книжники й фарисеї“, що свою національну пустопорожність хотіли затушувати перед „народом“ підкреслюванням мертвої національної форми; ті, що своє власне духове каліцтво, свою невіру й погорду до ідеї власної державности, вважали врожденним каліцтвом цілого українського народу, який на їх думку їхню ідею нації тільки як „земельку“ та зненависть до „панів“ міг зрозуміти й прийняти . . .

І винні може більш од усіх ми самостійники-гетьманці, що годі зараз же, не чекаючи, з вільним козацтвом, зі зброєю в руках, в оборону традиції національної, чести національної й своєї власної чести не стали . . .

*

*

„Коли московські учені з великим старанням і любовю досліджують московську старовину — то це робить їм честь. Але коли нашим дітям, що породились у Києві й узагалі в нашім краї, дають тільки найбільш неясні представлення про історію рідної землі, то це глибоко неправильно. Треба вміти сказати правду навіть тоді, коли це нам не подобається. А ця правда полягає в тім, що після періоду, коли, хоч у тіснім кругу осіб, був інтерес до місцевої історії, наступив період байдужости й холодної — так писав у своїй „Малой Руси“ В. В. Шульгін в січні 1918 року.

Це велика істинна правда. Коли клас хліборобський, клас землі, що у всіх націй і в усіх країнах світу є носителем традицій цієї землі, тобто національної традиції — починає до цієї традиції ставитись байдуже й холодно, коли замість традиційної любови до України й аристократичної пошани до себе виховується у ньому рабська „преданність Москві“, або „Варшаві“ й хамська погорда до своєї національної індивідуальности, то це знак, що нація починає вмірати. Й у тім, а не в інтелігентській демагогії була наша найбільша трагедія . . .

Тодішню національну слабкість та політичну нерішучість єдиного державно-творчого українського хліборобського класу, такуж слабкість та зденационалізованість класу революційного: українського пролетаріату — використала інтелігентська українська демократія.

Її перемога означала: з боку ідеологічного — мішанину російського брошуркового соціалізму з українським театральним козацьким жупаном; з боку політичного — шукання здекласованою інтелігенцією, яка раптом опинилась в ролі державних будівничих а не політичних посередників і опозиціоністів, того, чого нема — творчої ідеології здекласованого селянства, ідеології пів-пролетаря, пів-хлібороба . . . Поки землі нема — большевик; раз землю придбав — хлібороб-монархіст; політичної лінії здекласованого селянства, для якого в масі й приватна власність не підходить, бо землі не стане й соціалізація не йде, бо йому не нового соціального ладу, а землі треба; купити землю без держави не може, держави сам збудувати не в силі, а даром землі не бере; і всесвітня революція з братерством народів і тут же „геть чужинців“, та на щот Жидів неблагополучно; до того українське традиційне — „хай Бог тому помагає, хто нам добре бажає“ — і в результаті не творча боротьба класів за такий чи інший новий соціальний та національний лад, а безплідна, всі нації й усі держави все руйнуюча, а не будуюча, боротьба бідних з багатими, „дуків“ з „голою“, „куркулів“ з „босовиками“, десятидесятинників з парусотдесятинниками, потім дводесятинників з десятидесятинниками, врешті взагалі всіх, кому хочеться взяти, зо всіма, кому не хочеться віддати — боротьба без ціли, без пуття, без краю — одно слово наша сьгоднішня нещасна Україна . . .

Врешті з боку державного перемога української демократії означала олігархію соціалістичних партій, що держатись могла тільки при допомозі якоїсь чужої сили. З початку, за часів автономізму, це була не розложена ще вкрай армія російська, потім армія німецька до гетьманського перевороту й урешті в часах Директорії армія

галицька. І може одним із наших найбільших національних нещасть послідніх часів було те що соціалістичний республіканський наддніпрянський уряд втягнув у свою півнаціональну руйнуючу політику самотійницькій державній ідеології, армію патріотичну й національну, що одначе в справах наддніпрянських проявила стількиж героїчної посвяти й доброї волі, скільки темноти й несвідомости.

* * *

Коли відродження націй відбувається без національного ідеалізму, без любови до цілої нації в усіх її класах і групах, без того ідейного національного пафосу, того романтичного захоплення образом пової волі й незалежности нації, що йшло в парі з відродженням усіх європейських народів, то в наслідок того з самого поняття нації викидається весь його живий творчий зміст. Остається тільки форма — мертва шкарлупина без зерна.

„І вигадалиж буржуї прокляті. Подделуються под мужицький разговор і думають, що ето комусь интересно“ . . . В тих майстерно підхоплених Винниченком („Між двох сил„ — драма) словах відбилася уся реакція народньої психології на оту обкарнану, „соціалізовану“ й у єдиний російський революційний фронт утиснену національну ідею. Ніякої легенди, ніякого образу, що захоплював би чутку селянську душу. Замість патріотизму героїчного, патріотизму посвяти, патріотизму любови, ми витворили ніде в світі не виданий якийсь патріотизм меркантильний з розцінкою на земельну валюту. Досі принаймні не було відомо, щоб якась нація відроджувалась під гаслом прирізки землі. Ірляндці, наприклад, у яких питання аграрне в тисячу разів гостріше від нашого, та й то обєднуються всі не коло гасла „бий льордів і хапай землю“, а під державно-національним гаслом „None Ruf’у“. А у нас за Україну давали десятини.

Один мій знайомий політик довго морочився над статистикою, щоб вирахувати, скільки треба дати селянинові землі, щоб його задовольнити й у той спосіб патріотизм національний у ньому розбудити. Радиться він раз у цій справі й зі мною. Про суть патріотизму вже з ним і не говорю, знаючи з гіркого досвіду, що це справа безнадійна, питаю тільки: „а як будете давати даром, чи по купчій?“ — Аж підскочив мій знайомий: „Розуміється, даром!“ — „То знаєте — кажу — мабуть як тому дякові з побрехеньки — коли даром і з закусю — так до безконешности“. Всеж таки такса була врешті знайдена, але позаяк вона була оперта на правдивій статистиці, то розуміється була ріжна.

С-д. приміром віддавали всі землі по над 40 десятин; с-фи здається по над 60, с. с. не пригадую, а с-ри, так ті за голоси на український список N I віддавали всю землю з лісами, водами й не-трянми. Але й цього було за мало. Де-які селяне на це заявляли, що коли земля буде їм уся, але при тім нічия, то б то „казьонна“, то їм кривдно буде на ній без „жалування“ працювати, адже робітники на

казьонних залізницях ось яке жалування велике мають та ще й „забастовки“ роблять, „прибавки получають“, а тут тобі тільки „вся земля всім“, а „пользи“ з того ніякої. Не знаю, чи була якась фракція ес-ерів, що до „всеї землі трудовому народу“ ще йому й „жалування“ державне обіщувала, але що це деякі агітатори мусіли на власноруч робити, це напевно. І досить було появитись якійсь новій українській партії, як зараз перше питання: скільки десятин, як і коли. Хвиля демагогії, як лявина котилась із верху в низи, ширячи скрізь спустошеня й деморалізацію. І ці, що стояли на горі й перші грудочки кидали, думали, що в той спосіб будеться держава і нація . . .

Цей національний меркантилізм глибоко розложив і здеморалізував усю без винятку нашу націю. Україна — десятина . . . Бери й бий! Не дай і бий! Тому Центральна Рада, братаючись із Керенським, видала свій знаменитий третій універсал і пустила з димом усю цивілізаційну хліборобську працю на Україні. Тому „земельні собственики“ раділи, коли Німці розігнали Центральну Раду. Тому послідній кабінет міністрів за Гетьманщини пішов на вудку провокаторів і проголосив федерацію. Тому Директорія, піднявши повстання проти Гетьмана, розвалила свою власну українську державу і т. д. і т. д.

Нації творяться перемогами, або нещастями психологічно спільними для всіх членів одного національного колективу. Де наші спільні перемоги й де наше спільне горе? Гетьманці вважають за винуватців руїни всяких українських соціалістичних демократів, авторів братання з Керенським, третього універсалу і провідників повстання. Демократи думають, що все зло пішло від гетьманців, що розігнали Центральну Раду. Почавши повстання проти Гетьмана разом із українськими більшовиками й Галичанами — всі вони в кінці пересварились. Більшовики думають, що справа програна тому, що народові зрадили демократи, а демократи думають що через здеморалізованя народу більшовиками. Наддніпрянці всю вину складають на Галичан за те, що вони передались до Деникина, а Галичане на Наддніпрянців за те, що ті передались до Поляків . . .

Побили себе ми самі. Ідеї, віри, легенди про одну єдину, всіх Українців обєднуючу, вільну й незалежну Україну провідники нації не сотворили, за таку ідею не боролись і тому розуміється така Україна здійснитись, прибрати реальні живі форми не змогла.

Натомість сотворила українська інтелігенція ідею про залежну від перемоги тієї чи іншої сторонньої сили і з ціми сторонніми силами обєднану, а внутрі розєднану й непримириму в собі Україну, і таку распорошену, здеморалізовану націю українську ми тепер маємо. Єсть нова руїна національна зі старим поділом на різні орієнтації зовні, з безнадійною й безвихідною боротьбою бувших бідних і бувших багатих внутрі.

Безнадійна й безвихідна ця наша внутрішня боротьба тому, що якби вдалось навіть сучасне покоління бувших багатих чи багатших (бо де критерій і мірило для багатства взяти) знищити, то куди дінуться ці міліони, що провідники бідних при цій оказії награбували.

Хіба нема таких наївних, що вірили-б, що ці мільйони будуть пожегнуті разом з „всею землею трудовому народу“. Повстає отже нове покоління багатих, що від старого різнитиметься тільки тим, що не матиме вже ніякої культури, ніякої традиції, крім хіба злодійської, й буде своїх награваних мільйонів з такою самою завзятістю, з якою перед тим робило революцію, боронити. Таких прикладів повно в історії людства.

Або цілковита зміна соціального ладу на цілім світі, — знищення самої можливості нерівного поділу багатств, або — як що така соціальна революція не можлива — міжкласовий компроміс во ім'я ідеї держави й нації, і жертва кожного класу для спільної ідеї нації. Іншого виходу з цього становища нема.

Соціальна пролетарська революція для збудування нового соціального ладу, або всенаціонально-всекласова революція для збудування спільної й усім класам потрібної держави й нації. — Все, що посередині, це політично й економічно: грабіж, а ідеологічно: фарисейство й деморалізація. Тільки на ідейно й морально чистих підставах може народитись нова творча національна українська віра.

Чи дійсно така творча нова віра українська повстає?

II. Сьогодні в Києві сидить представник нашої соціальної революції й нашої „восточної“ орієнтації, отой традиційний український, нікому на Україні невідомий й не знати звідкіль прибувший „отаман голоти“ Ганджа Андигер — у своїй модерній персоніфікації — Раковський. В західних наших землях панує й учить нас „західної культури“ соціаліст і демократ, представник антантського самоозначення націй — Пілсудський. А ми всі, хто так чи йнакше приймав активну участь в українським державнім чи національним життям — на еміграції або на окупації. Й ті, хто соціалізував, і ті, кого соціалізували — всі однаково. Тепер на еміграції маємо час подумати над тим, що ж далі? Маємо час обдумати й намітити дальші наші ідейні шляхи, дальшу нашу національно-політичну лінію. Чи в стані ми найменні зробити це одно? Зробити чесно, розумно, розважно? Ніяка цензура нас не гнітить. Совість національна кожного з нас може проявити себе в усій своїй, нічим не обмеженій дійсності.

Ідеї з небес не спадають, а творяться людьми для людей. Виростають вони зі стихійного матеріального життя й предопреділяються оцею найглибшою основою громадського існування людської стихії, а служать на те, щоб цю стихію кожний раз опановувати, щоб вона в зрості своему самого громадського звязку між людьми — в формі нації-держави і звязаної з тими формами — культури й цивілізації — не розсадила. Але сила тих ідей, їх вплив, їх значіння, залежать од індивідуальної вартости тих людей і тих груп, що ці ідеї часу висловлюють і їх у життя проводять.

Люде ж і групи людські бувають ріжні. Єсть розумні й добрі, єсть злі й дурні. Дуже часто власне ці послідні. Якби не те, то занизька ідейність та занизька мораль при зависокім матеріальнім розвитку не розсадили б Вавилону й Риму. Особливо індивідуальна

вартість ідеотворчих груп відіграє велику роль у розвитку й життю громадських сполук національних.

Сучасна європейська національна ідеологія немислима у людських колективів, які в процесі матеріального розвитку не перейшли від кочового життя до осілого, не витворили поділу на класи і машинової техніки продукції взагалі, а друкарської штуки зокрема. Але у тих колективів, що вже мають усі дані для розвитку національної ідеології, така чи інша національна форма тієї ідеології залежить виключно від індивідуальної вартості тих, хто ту ідеологію репрезентує. Тому одні етнографічно відмінні людські колективи стали націями, а інші так само етнографічно відмінні колективи націями не стали.

І тому хоч матеріальний розвиток України ввійшов тепер у таку стадію, що наша етнографічна маса мусить бути зорганізована в модерну європейську націю, але чи зорганізується вона в націю українську чи в націю російську, а почасти в націю польську — це залежить тільки від індивідуальної моральної вартості тих груп, що у нас ці три відмінні національні ідеології ширять. І нам — репрезентантам національної ідеології української — нема чого на „об'єктивні дані“ а не на себе рахувати, та на „мову“, „писанки“ й „Маркса“, а не на власну індивідуальну вартість покладатись...

Німець південний тяжче розуміє Німця північного, як „Малорос“ Москаля, або „Русин“ Поляка — а проте творять вони одну націю. І всякі „писанки“ провансальські, хоч може й кращі й ще старіші від наших, провансальців од національної смерті в хвилях французької революції не врятували. Щож до віри в безпомилковість евангелія соціалістичного автоматизму: феодалізм породив капіталізм, капіталізм породив соціалізм, а соціалізм породить Українську Республіку — то така віра добра — вживаючи терміну католицького — для соціалістів віруючих, але не практикуючих.

Та українська національна ідеологія, та віра українська, з якої виріс Шевченко, з якої виросло наше відродження, з якої вирости ми — це стара віра колишньої старшини козацької, це індивідуальна моральна вартість тих — народною масою козацькою з посеред себе в війні й праці виділених найкращих людей: гетьманів, полковників, осавулів, сотників, що газет тоді не маючи, живим словом про свої діла й заміри лицарські оповідали, про них думи складали, а народ весь український через своїх оборонців козаків ті думи старшинські підхоплював, далі в степи широкі ніс, з ними голови за Україну клав і пам'ять тих, кого він за честь, за відвагу, за мораль лицарську шанував і за провідників нації вважав, у пам'яті своїй неграмотній і по цей день заховав. І хоч пропало славне Запоріжжя, та не пропала його слава...

Последній його відгомін це оті „оселедці“, оті „чорні“ й усякі інші гайдамаки, що за оту, ще не зовсім забуту, хоч життям новочасним і покалічену, славу предківську, а не за червоні брошурочки, голови свої в останніх боях за Україну поклали. І ту стару славу запорожську серед усіх отих Богдановців, Полуботковців, Сагайдачників провідники нації не тільки відродити не зуміли, але, як сини

марнотравні, вже всі її останки сьогодні зрозходували й прогендлювали . . .

Їдучи на мотоциклеті з газеткою в кешені, старих дум запорожських творити вже не можна. Але той самий дух громади-нації може творити тепер ідеї-думи інші. Можна з оціми самими мотоциклетами сформувати кулеметний загін, що, може статися, в рішучій битві вільне, гарне людське життя для української нації здобуде. Тільки людей на ці мотоциклети не треба сажати з оселедцями на голові, в довгополих жупанах і давніх козацьких шараварах. Нова машина вимагає нової національної форми — це раз. Чим складніша машина, чим більшої організованості людей вимагає вона для своєї праці, тим дужчий мусить бути об'єднуючий дух людей, що нею володіють, тим вища мусить бути їхня суспільна ідея, їхня суспільна мораль — це два.

А порода людська все остається та сама. Бо людина, в протилежності до звіря, бореться з природою не переїною свого організму, а удосконаленням своїх машин. І чи в кам'яній, паровій чи електричній добі, чи за капіталізму чи за соціалізму — люде все ті самі однакові люде, що в усяких епохах для опанування й використання своїх машин, для боротьби з природою їм потрібних, мусять у першу чергу опанувати самі себе, свої антигромадські, антиорганізаційні інстинкти, мусять творити в собі нові складніші соціальні вартости, мусять разом з новою кращою й більш скомплікованою машиною творити нову вищу громадську національну мораль, виробляти в собі нову, більшу силу духа. В противному разі „вежа вавилонська“ падає, сотворена людьми техніка та цивілізація повертається їм же на погибель, з цілого „поступу“ лишається смішна й глупа байочка, й усе треба починати наново „від Адама“.

Нація, що перейшла до осілого хліборобського життя, мусіла свою національну працю не тільки організувати, але й оборонити. Щоб виїхати було для оборони України козакові Запорожцеві кінно в поле на герць із ворогом, треба було мати віру в свою справу й треба було мати відвагу. Цю відвагу й цю думу-віру українську, без якої сама відвага козацька була б неможлива, тодішня старшина українська для своєї нації силою свого духа сотворила. І Україна існувала доти, доки ця віра жива була, доки вона людей на діла й на жертви підіймала.

Але яку незрівнано дужчу віру й більшу відвагу треба мати сучасному та все тому самому, тільки инакше вбраному козакові, щоб за ту саму Україну лежати годинами не ворухаючись під гурагановим огнем, сигналу до атаки на дротяні загороди дожидаючи . . .

Де ви, сучасна старшино українська, що новітньою збровію духа — пресою й книжкою — володіючи, силою свого духа нову віру українську творите? І яку нову думу вашу сучасний грамотний народ український прочитавши та діла ваші побачивши, за свою прийме і з нею голови свої на боротьбу, на смерть за Україну понесе? . . .

* * *

Патріотизм — національне громадське чуття — проявляється очевидно не тільки на фронті. Іноді побороти себе — свій егоїстичний антигромадський руйнуючий інстинкт — не менше важко, пишучи статтю до газети, або розмовляючи з земляком про справи нації, чим стоючи на позиції в обличчю ворога. І силу духа кожному членові нації можна проявляти все й скрізь — навіть на еміграції.

Те що тепер на еміграції українській — де майже вся інтелігенція українська опинилась — пишеться й робиться, це не тільки ліквідація української національної ідеї, а й ліквідація самих себе, її носителів. Правда, після кожної програної мусить наступити депресія й деморалізація, але моральна сила, „дух“ кожної армії, міряється її здатністю наново переорганізуватись після програного бою. Бо на війні й програні мусять бути битви. І програна страшна тільки тоді, коли армія вже сама в свою бездатність не вірить.

Вражіння отакої смертельної звіри робить наша сучасна еміграційна національна деморалізація. Старі наші національні організації війну програли, значить вони не здатні, значить їх треба зреформувати. Між тим немає ніякої психічної можливості для спроби нової організації. Все нищиться в самім зародку, завдяки повній безпринципності, повній національній байдужості та безідейності й якійсь тупій зненависти до самих себе.

Наші політичні громадські організації переродились у якісь дійсно — як де-хто в Європі називає — „політико-кримінальні“ установи, зорганізовані для опанування остатків державної казни й для оборони себе від своїх же Українців. Та й навіть такі партії не можуть зорганізуватись, бо зараз діляться на під-партії, якими кожний видатніший член забезпечує собі тил од своїх же партійних товаришів. Ніхто нікому не вірить, усі один другого бояться. Ніхто нікого не поважає й не любить . . .*)

Найстрашніше обвинувачення в „зраді“ стало на стільки звичайним і загально вживаним розговорним словом, що на нього навіть ніхто не реагує. Злодієхапство зробилось якоюсь поголовною манією. При чім, як звичайно, найбільш голосно й завзято „ловлять злодіїв“ ті, що бояться, щоб їх самих не зловили. Знов ті, що самі нічого не вкрали, а державою й нацією матеріально не забезпечені, бачучи цей гвалт і загрожені голодом, з фурією кидаються на право й на ліво, шукаючи помсти на тих, що вкрали й себе від голоду врятували. В той спосіб навіть чесність, яка скрізь є чинником будуючим, підставою спокою й сили духа — у нас розпорошена й незорганізована, перероджується в чинник руйнуючий, в джерело злоти й зненависти.

*) Те саме діялось і під час першої нашої Руїни, по знищенню держави нашої, збудованої Богданом Хмельницьким. Ось якими словами малює сучасний стан Архієпископ чернігівський Лазар Баранович у своїх віршах писаних 1676 року:

Tatarzyna minąwszy, bijecie się z sobą.

Ukraina tą ciężką choruje chorobą . . .

Krew ciecze jako woda, łódka nasza płynie
We krwi, a człowiek jako mucha łatwo ginie.

Ojciec synu nie wierzy, a syn ojcu równie.

Zgaś, Panie, w Ukrainie zapaloną głównię i т. д. і т. д.

Жаль не за гріхи, а за чесність — так треба б назвати оцю нову нашу, ніде ще не видану, моральну хворобу.

Невже так і далі має бути? Невже це справді прийшов кінець українства, української національної ідеї? Бо щоб оцей національний яд, що тепер скрізь, де єсть тільки українська інтелігенція, твориться, загинув разом із нею — це неможливо. Чим же дальші думаючі покоління української нації будуть жити? Може під Пілсудським і Раковським зацвіте буйним цвітом духова творчість українська? Памятаймо, що на еміграційній літературі виховувались і гартувались до дальшої боротьби всі хвилево розбиті й поневолені нації. Та ми самі — сучасне зріле українське покоління — чи не на емігранті Драгоманові, чи не на „закордонних виданнях“ політично виховувались і вчилися. Чому навчить слідувачі молоді українські покоління сучасна українська еміграція?

Наші предки-козаки теж не все бували переможцями. Мали й вони свої Солониці, Кумейки, Берестечка й Полтави. Але вони вміли дуже скоро залічувати свої рани. Для хворих і немошних ветеранів вони мали свої монастирі, для здорових моральну піддержку й джерело нової сили — свою козацьку організацію. Тільки це була організація класова, це був органічний колектив однаково працюючих, однаково борючихся, люблячих і поважаючих себе сімей, який поруч з іншими такими ж класовими колективами борючись за спільне, органічно їм усім потрібне, діло нації.

В тім власне, в способі, в методи національної організації наших предків лежало джерело їхньої моральної сили. І причина нашої страшною сучасною деморалізації полягає не в тім, що наші інтелігенти індивідуально гірші від інтелігентів інших націй, або що ми індивідуально нищі від наших предків. Ні! Беру на себе сміливість твердити, що наш пересічний інтелігент не гірший від пересічного інтелігента Європейця. Що в ньому в потенції багато більше ідейности й навіть — хай вибачить мені читач української преси — більше чесности. Гіршими тільки єсть його методи національної організації, гіршими єсть способи національної боротьби. Бо коли приміром з гасла політичної незалежности нації робиться, як у нас, партійно-політичну спекуляцію, то це гасло й сама державна робота збирає коло себе в кінці кінців самих політичних спекулянтів, що в кінцевім результаті всі разом заінтересовані тільки в одному: щоб найбільше з поміж них моральною й фізичною смертю загинуло, бо тоді „посад“ державних більше і спекулятивна конкурентційна боротьба лекша.

Критика методів організування нашої нації, які я вважаю одинокою причиною зла, а не критика поодиноких людей, що самі по собі часто в робленій ними руїні невинні — ось завдання, які я ставлю собі в цій дальшій частині мого листа.

Старі ідеалісти-республіканці — пише Chesterton — будували демократію на тій ідеї, що всі люде рівно й однаково інтелегентні. Але сучасна здорова, трівка демократія будує себе на переконанню, що всі люде рівно й однаково ідіоти.*)

Наша нація в послідніх часах і тепер організувалась і організується по принципам і методам демократичним Романтичної ідеології старих демократів і віри старого демократичного індивідуалізму в людину й націю, як колектив однаково розумних і добрих людських одиниць, наша демократія, як було сказано, не перейняла й перейняти не могла. Отже мусіла вона перейняти ідеологію демократії нової — оцеї, як каже вище цитований автор — демократії здорової й тривалої.

І коли прирівняти націю до військової кольонни, що під проводом такої новітньої демократії машерує „до світла, добра й поступу“, то, вживаючи російського військового терміну, „равнение“ такої кольонни буде все на найтемніших і найзлобніших. Бо коли бува про цю власне категорію хоч на хвилину провідники демократичної нації забудуть, то вона на підставі демократичних законів народовластія, негайно зорганізується в нову народню, більше демократичну партію, що негайно-ж замало демократичних провідників поскидає. Тому ці провідники, памятаючи про оту, всім їм погрожуючу небезпеку, мусять так писати й так поступати, щоб і своєю духовою діяльністю і своїми ділами отих найтемніших і найзлобніших задовольняти.

Для першої ціли служить демократична преса, для другої влада й одинака сила демократії, сила золота. Компроміс між золотом і злобою та темнотою така коротка формула політичної рівноваги в кожній республіканській демократії. Ця формула фатально тяготіє над кожним демократичним суспільством і їй мусять служити навіть найкращі, найбільш ідейні одиниці, що до нації по демократичним методам зорганізованої належать. Про це треба памятати кожному, хто помилково думає, що в демократіях одиниця може нести особисту за свої ідейні громадські діяння відповідальність.

* * *

Модовий місяць нашої інтелігентської демократії, коли вона вся в „одній сімі“ була в Центральній Раді, при тім сама й єдина, без „большовиків“ і без „гетьманців“ — давно вже минув. Тепер, підчас свого дальшого поступу, вона вже пересварилась, поділилась і має вже очевидно свою лівицю, а через те має й свою правицю. Але при тім єсть такі демократичні партії як приміром партія ес-ерів, що належать і до республіканського Уряду й до демократичної правиці (в Національній Раді в Кам'янці) і до антиурядової лівиці (в Радянським бльоку в Відні). Питання: кого й що репрезентує така партія? І чи взагалі всі ці демократичні, більш або менш соціалістичні партії, це представниці якихось органічних, економічних і політичних класових інтересів чи просто хвилеві товариства демо-

*) G.-R. Chesterton: Le Napoléon de Notting Hill.

кратичної інтелігенції формовані з одною метою — „попользоваться властью“ при всяких можливих кон'юнктурах?

Політична тактика цих партій найкраще виявила себе у відношенню до головного представника української демократії, до її вождя — Головного Отамана Петлюри. Коли він виступив проти української влади й „скидав Гетьмана“ — всі як один муж були за ним і коло нього. Але як тільки він сам став владою, негайно „партії“ без ніякої реальної, політично-національної ідеологією обґрунтованої причини стали повертати свій фронт проти нього. Кажу без реальної причини, бо для кожного навіть політичного анальфабета було ясно, що підіймаючи повстання проти власної Держави, проти своїх же українських хліборобів і йдучи війною на Німців та на російських большевиків, мусиш абсолютно й безпомилково опинитись у залежності від Антанти й від Польщі, коли не хочеш помириться з тими іншими силами. Спроб такого помирення — не вважаючи на поради українських хліборобських кол — українська демократія не робила. Отже чому вона Петлюру покинула й у більшості виїхала за кордон, коли його політика єсть абсолютно льоґічною політикою, веденою від початку революції цілою українською демократією?

Про Галичан не кажу, бо ті давши свою армію й своїх людей для організації повстання проти Гетьмана України, дійсно опинились потім у трагічній паложеною. За моє, мовляв, жито та ще мене й побито. Але звідкіль ця опозиційність у наддніпрянців, і чи не лежить вона в самій природі демократії, а не в такій чи іншій національній політиці, в такій чи іншій національній ідеології?

Єдиного російського революційного фронту, який міцно держала наша демократія тоді, коли залежала вона від єдиної російської влади, вже немає для тої простої причини, що отієї єдиної російської влади не стало. Немає вже так само й єдиного демократичного всеукраїнського „національного“ опозиційного фронту, зверненого проти єдиної всеукраїнської влади гетьманської, бо та влада гетьманська впала. Маємо натомість тепер дві українські демократичні й соціалістичні самостійності. При чім одна з них залежить од влади Пілсудського, а друга — Раковського. Чи в стані українська демократія сотворити свою власну — від чужої влади незалежну всенациональну українську владу?

Поки що національна ідеологія української інтелігентської демократії поділилась на ці самі споконвічні дві руйницькі українські орієнтації: польську та московську. Батьки лили свою кров за „Москву й Варшаву.“ А що кращого роблять сини й онуки?

І пощо було давних українських Гетьманів лаяти? Пощо було всю нашу стару гетьманську традицію опльовувати, коли малося в кінці кінців задержати все її сміття, всіж добрі зерна, що в ній були, викинувши? Пощо було так завзято поборювати тих, хто з цієї традиції — єдиного запасу нашої національної енергії — хотів викресати новий вогонь; хто хотів, старі гріхи змивши, не стару руйницьку: чи москвофільську, чи польонофільську, а нову, творчу, дійсно самостійницьку традицію для синів наших підготувати?

„Гадки про відновлення гетьманства — пише в цитованій вже мною вище статі, часи Центральної Ради згадуючи, її Голова проф. Грушевський — про відродження козацького війська, українського панства, національної аристократії, про сильну українську владу, Україну для Українців і можливо найбільше поширення української держави — все те не могло підобатись українським кругам настроєним демократично й соціалістично. Вони бачили в таких бажаннях погрозу для свободи й демократії, тому виступали проти самостійників“.

Так, дійсно ми самостійники-несоціалісти, ставши до державної роботи за Гетьманства Павла Скоропадського, всього того хотіли. Нам не допомогли, нас саботували, а потім силою скидали українські соціалісти і демократи. Але що кращого для України вони зробили досі, а головне, що кращого намагаються робити далі і як вони тепер до нової національної роботи, після погрому й руїни підготовляються? . . .

* * *

Не створивши досі одної, всю українську націю, всі її класи об'єднуючої ідеї і справу свою через те програвши, може намагається тепер демократія українська, після гіркого досвіду, таку об'єднуючу національну ідею створити?

До українських большевиків українська демократія, що все береться рятувати Європу від большевизму, з природи річей мусить ставитись вороже. Ще більш вороже вона мусить ставитись до них з мотивів внутрішніх, конкуренційних. Але большевики для демократії конкурент енергійний і дуже небезпечний, бо без їхньої піддержки та їхньої симпатії вона політичний нуль — вона ніщо.

Єдина реальна соціальна сила, що демократію українську як піну інколи підкидає вгору, це здеклясоване, здеморалізоване, дійсно покривджене й на все й уся озлоблене малоземельне й безземельне селянство. Та сила в усіх демократіях іде завжди за політичним та соціальним максималізмом і конкурувати тут з большевиками наша демократія не може. Але тієї сили доконче потребуючи, вона мусить весь час із нею кокетувати й то так, щоб зверху ті кому треба думали, що демократія може оті незадоволені селянські маси вдержати, й навпаки — маси ці щоб думали, що вона за них до загибуні стоїть. В тім ключ до розв'язання цілої української демократичної політики.

Всіж таки сказати розходи отакої національної політики мусимо заплатити ми, свідомі національно українські хлібороби-гетьманці, бо в нації по демократичним методам зорганізованій ми не єсть „найзлюбніщі й найтемніщі“ й тому ніякої небезпечної демократичної народньої опозиції проти правлячої демократії зорганізувати ми не здатні і як конкуренти для демократичної влади ми не страшенні. А коли до того за нами не стоїть ні антантський міжнародний капітал-переможець, ні Польща, ні Росія, то власне нашим коштом можна й народ із низу вдовольнити й начальству зверху догодити.

Бо коли частина наших земель під видом „некультурних“ хазяйств буде роздана найбільш неспокійним селянам, то це заспокоїть „народ“. А коли друга частина під видом „культурних хазяйств“ — які українська демократія присягається зберегти в цілості й непорушності — буде „соціалізована“, а потім передана в аренду міжнароднім акційним цукроварняним підприємствам, то антантський капітал тільки на цьому вииграє, бо замість із твердим українським „куркулем“ і „кулаком“, він матиме діло з урядом симпатичної молоді республіканської держави. Щож до того, як треба говорити з урядами не тільки молодих недосвідчених і симпатичних, але навіть старих і вибагливих республік — то цих панів із акційних товариств просвіщати не треба. Вони самі — найбільшими республіканцями й демократами будучи — по цьому ділу спеціалісти.

Отже поки українського хлібороба ніхто з сильних мира цього не боронить і поки він сам тільки ще думає до своєї власної хліборобської самооборони взятись, то вся так би сказати честь, політичний і національний провід та де-які матеріальні блага при будіванню Української Народньої Республіки спочивають у руках української демократії, а всі кошти цієї будови своєю особою й кешенею платить він — український хлібороб! А позаяк така роля йому не зовсім подобається і він од часу до часу пробує-покищо легенько, протестувати, то тому він, хоч і Українець, єсть найбільший ворог для української демократії. Ворог, якого во ймя існування української демократичної нації треба знищити й до тла іскоринити.

Так виглядає об'єднуюча загально національна українська демократична ідея.

* * *

Для пояснення — пара ілюстрацій.

Ось приміром бувший міністр освіти У. Н. Р. п. А. Крушельницький малює такі кошмарні для почуття української демократії преспективи: „Подають собі руку — пише він у числі I-му „На переломі“ — різні типи: так московський чи польський поміщик на Придніпрянщині, як польський і жидівський поміщик у Галичині. Поруч із ними ідно стане український поміщик тут і там. Обєднає їх економічний інтерес. Подасть їм руку український багатий мужик-кулак, zagrożений на рівні з ними в своїм клясовім інтересі . . . і весь цей гурт працюватиме під проводом споріднених із ними економічно, культурно й політично людей, які промовлятимуть і вестимуть акцію на політичній арені в імени української нації . . . Усякі гетьманські політики за кордоном — це відповідне для них товариство, це гурти, з якими їм найлекше буде об'єднатись і вести на спілку злочинну роботу: руйнування української демократичної держави . . . Два українські тавори стоять сильно проти себе. Перший (до нього причисляє себе п. Крушельницький): виконує свою силу й об'єднання в кривавих змаганнях на полях бою — в серці України . . . Другий: в секретних дипломатичних сальонах шукає спільної мови, щоб збудувати монархічну буржуазно-поміщицьку Україну, розуміється збудувати її на руїнах того, що здвигнув укра-

їнський народ і що стараються закріпити при його помочи сторонники самостійної, демократичної, менше чи більше соціалістичної України... і т. д. і т. д.“

Отже, як бачимо з цього короткого витягу (опускаю всі численні прикраси в демократичнім стилі й лайку, яка чомусь вважається необхідним способом вислову всіх письменників, що підкреслюють свою любов до народу), коли помосковлений та спольщений поміщик і хлібороб стали б національно Українцями, та захотіли б будувати хоч монархічну, але всеж таки Україну — що це з національних поглядів Української демократії було б для української нації велике нещасття.

Ми давні передвоєнні самостійники й хлібороби весь свій вік думали інакше й увесь свій вік працювали, щоб національно свідомих „поміщиків“ було на Україні якнайбільше. Бо ми, як люде, що хотіли української держави, були певні, що поки український поміщик буде вважати себе за Росіянина або Поляка, то збудувати державу, навіть республіканську, не вдасться. І тому я особисто навіть польської мови часто в своїх українських по змісту виданнях уживав, щоб тільки швидше національну свідомість українську серед своїх спольщених земляків поширити. Але вже тоді, здається в 1908 р. — бо цитую по пам'яті — зустріла мене з боку одного нашого суто демократичного органу перша остоорога. Мені закинули, що я не йду слідами свого ідейного учителя Володимира Антоновича, який — не так як я — вірікся був зовсім свого класу й тому став цілковито Українцем. Хоч це й не зовсім у відношеню до особи В. Антоновича вірно, але не про це тут на разі мені йде. Важна сама інтерпретація з боку українських демократичних кол певного соціального факту. Українська демократія тільки тоді може визнати члена українського хліборобського класу Українцем, коли він здекласується, стане як вона відірваним від усякого суспільного класу інтелігентом і побільшить своєю особою силу групи, що живе не з якоїсь продуктивної матеріальної класової праці, а з експлоатації української національної ідеї і з „любви до українського народу“.

Тоді це ще не було для мене так ясно, й так само неясно було для мене й моїх товаришів звідкіль узялись у Центральній Раді сильніші від неї самої „національні меншости“, й чому нас, українських національно свідомих хліборобів, туди, для збільшення хоча б сили національної, не пускають. Щось по за двісті чоловіка — саміх тільки Лубенських — ходили ми до Центральної Ради про це питати. Але так ми тоді нічого путнього й не довідались.

І тому нічого я й не міг відповісти тим українським братам хліборобам-католикам, що тодіж таки приходили до мене й зі сльозами на очах оповідали, як їх у всяких їхніх справах відгоняють з українських установ і шлють до польських комітетів, на тій підставі, що якіж із них мовляв Українці... не ес-ери, в Київським клубі українським, сидючи на селі, не бували, в „малоросійських“ спектаклях не участвували й займаються інтензифікацією а не соціалізацією сільського господарства. А ще до того й католики, — отже геть від української нації та гайда до національної меншости!...

Зненависть, аздрість і помста, се — як каже великий теоретик французького робітничого синдикалізму Сорель — підстави кожної демократії. Без тих основних прикмет не можна собі помислити і демократії української. Щоб існувати, вона мусить мати внутрі нації обект не тільки соціального, але й національного цькування. Колиб раптом сталось таке чудо, що одного дня всі наші помісковлені та спольщені хлібороби стали Українцями — се була б для української демократії найстрашніща катастрофа. Її провідна політична й національна роля в українській нації була б скінчена. Від кого тоді національні інтереси „народу“ боронити, коли ті, проти кого звертається „національна зненависть“ того народу, самі стали Українцями. І тому вона яко мога береже національне відокремлення денационалізованих українських класів, бо це відокремлення є підставою її політичного й заразом матеріального існування.

Кожному бо відомо, що більш або менш соціалістична українська демократія соціальної революції робити не збирається. Вона знає, що це для неї експеримент занадто небезпечний. А раз так, то вона мусить погодитись з існуванням т. зв. „буржуазних“ класів на Україні. Щоб ці класи, особливо клас хліборобський, стали національно свідомими й національно активними, вона у власнім інтересі — як ми бачимо — не хоче. Отже їй лишається признати існування цієї буржуазії в виді „демократичних національних меншостей“. І це вона з найбільшою завзятістю проводить.

Така українська „національна політика“ дає їй зразу багато козирів. Найсамперід вона — представниця найбільш поступового національного лібералізму й всть чим перед ліберальною Європою похвалитись. Потім їй здається, що ці буржуазні „національні меншости“ на провідну політичну ролю в Україні претендувати не можуть, а на „Народню Республіку“ радо пристануть, коли їх матеріальні інтереси будуть у цій Республіці забезпечені. За ціну ж забезпечення тих матеріальних інтересів можна здобути від них протекцію у Антанти, усякі блага для республіканського Уряду і т. д. Оцим усім пояснюється цей незрозумілий на перший погляд факт, що та сама більш або менш соціалістична демократія, що всіма силами бойкотувала й у кінці збройною силою поборювала українську хліборобську Гетьманщину, говорить тепер дуже радо з частиною тих самих українських хліборобів, що самі демократизувавшись, махнули рукою на Україну й „яко Поляки“ пішли під опіку Польщі.

Щоб оцю національну політику консеквентно провести, треба знищити перш за все всіх національно свідомих українських хліборобів, бо вони самою своєю присутністю на цім світі Божім усю ту політичну гру псують і всі оті пляни плутають. Які для цього вживаються засоби?

Отже, як кажуть наші більш або менш соціалістичні демократи, всі хлібороби гетьманці — не тільки не самостійники, але навіть бояться „обличча самостійної й суверенної України“.

Досі, від 20 літ, я особисто все чув від наших соціалістів, що самостійництво це буржуазна видумка і що тільки моєю „буржуа-

зною породою“ пояснюється моя політична „самостійницька позиція“. Сьогодні чую, що я й ми всі ніколи не були й не можемо бути самостійниками, бо самостійництво це виключно соціалістична прикмета.

3-го падолиста 1917 року Генеральний Секретаріат України відозвою оповіщав населення, що „всі чутки й розмови про сепаратизм, про відокремлення України від Росії — це тільки контрреволюційна пропаганда, або просто несвідомість. Центральна Рада й Генеральний Секретаріат твердо та ясно заявили, що Україна повинна зостати в складі федеративної російської республіки . . “. А 22 січня 1918 року таж сама Центральна Рада видала 4-й універсал, в яким писалось, що „Рада Народніх Міністрів повинна безпощадно боротись з усіма протиреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти Самостійної Української Народньої Республіки й до повороту старого ладу, карати яко за державну зраду“.

Живемо ми в часах чудес. І слава Богу, що таке чудо з українською демократією сталося, що вона нарешті прозріла й у можливість вільного й незалежного існування української нації повірила. Алеж, коли ті часи чудес пройдуть і наша нація оглянеться назад на тяжку пройдену путь, то вона скаже, що за часів російської революції можливе максимум самостійности й державної незалежности України було здобуто за Гетьманування Павла Скоропадського й за його першого хліборобського Уряду під головуванням українського хлібороба Федора Лизогуба . . .

Отже ми не самостійники. За цим першим нашим гріхом іде другий: той клас, що ми до нього належимо, взагалі для нації української зовсім непотрібний. „Земельна буржуазія“ — читаємо наприклад в „На переломі“, ч. 3 — „Поляки та Москалі (між Українцями, на думку того журналу, очевидно таких земельних буржуїв не має й не може бути), як культурний чинник за часів поневолення України Московщиною не приносила ніякої користі українській національній ідеї“. Розуміється не знати, яке значіння має в демократичній лексиконі слово „земельна буржуазія“; чи вживається там протилежний термін — „городський аграрій“, і яке число десятих треба посідати, щоб називатись на Україні „польським та московським земельним міщанином“ і яке, щоб одержати рангу „українського соціалреволюціонера“.

Але в усякому разі ми досі думали й навіть були певні, що до класу родових землевласників — того класу, що в наших селян називається „пани“ — належали: Гребінка, обидва Гоголі, Микола Маркович, Олекса Стороженко, Квітка-Основ'яненко, Метлінський, Куліш, Костомаров, Білозерський, Максимович, Лазаревський, Чубінський, Потєбня, Опанас і Марія Марковичі (М. Вовчок), Панас Рудченко (Мирний), Олександр Кониський, Драгоманів, Гринченко, Старицький, Леся Українка (Юсач), Микола Лисенко і т. д., — все для нашої сучасної демократії „московська земельна буржуазія“. А тепер таж „земельна буржуазія польська“: Ходаковський, Олізаровський, Падура, Михайло Чайковський, Спиридон Осташевський, Антон Шаш-

кевич, Павлін Свенціцький, Михальчук, Позначський, Йосип Юркевич, Антонович, Рильський і т. д.

Думали ми також, що не безземельною буржуазією засновано Українське Наукове Товариство у Львові (фундатори „помішки“: Єлисавета Милорадович і Михайло Жученко), Відділ Географічного Товариства й Археологічна Комісія в Києві, Історичний Музей Богдана Ханенка в Києві, Національний Музей Фундації Митрополита Шептицького у Львові, Музей Скаржинських у Полтаві, Музей Тарновських у Чернігові, Музей Поля в Катеринославі, Волинський Музей Штейнтеля, Херсонський Гошкевича і Глуховський Шугурова; що будинок Полтавського Земства — велика пам'ятка українського стилю теж єсть продукт тогож самого культурного індеферентизму полтавської „земельної буржуазії“ і що на кошти українських представників тієїж самої антикультурної „земельної буржуазії“ повстала й видавалась уся українська преса від 1905. року почавши, включаючи сюди значну частину преси соціалістичної...

Але мало того всього. Ми українські хлібороби яко такі не існуємо, ми єсть фікція, мана. Наш Гетьман Скоропадський — це-ж не Українець, а Москаль, „царський генерал“, якого ймя наша демократична преса ставить усе поряд з іменем Денікіна, Колчака і т. д. І ми всі очевидно такі самі: або Москалі, або Поляки.

У Польщі, як відомо, підчас німецької окупації існувала Рада Регенційна. Після перемоги Антанти, вона звичайно мусіла уступити, але нам невідомо, щоб члени цієї Ради Регенційної були за свою політичну діяльність виключені з польської нації. Натомість ми знаємо добре, що Гетьман Мазепа, якому так само як і Гетьманові Павлові Скоропадському „Бог не поміг збудувати Української Держави“, був тодішніми нашими демократами прозваний „Ляхом“ і потім яко „Лях і зрадник“ був по царському наказу більше 100 літ проклинаний усіми українськими священниками во всіх українських церквах і цілим українським народом. Чи якби тепер польський уряд наказав антантській Українській Республіці в українських церквах проклинати Гетьмана Павла Скоропадського як „Москаля й германофіла“ — чи протестувалаб проти цього сучасна українська демократія? Чи може вона вважалаб, як її духові предки в XVIII. століттю, що це власне єсть така „уступка“, яку „польському союзникові“ можна й слід навіть зробити. Але ця гра в викликання для нації небезпечна. В розумінню наших демократів репрезентант українських хліборобів Павло Скоропадський, потомок старого гетьманського українського роду, це провокатор, який на те став Гетьманом України, щоб зробити з неї Росію. Чи моглиб чужинці видумати на українську націю й на одного з видатніших її представників більш плюгавий наклеп, чим видумали самі на себе Українці? Бо коли нащадки старих панських гетьманів можуть бути в своїй національній діяльності провокаторами, то — як що ви в таким переконанню свою націю виховуєте — де запорука, що ліпшими будуть нащадки ваші, нових українських соціалістичних гетьманів? І що виявляє із себе така нація, яка в своїм власнім про себе пересвідченю на чоло своє одних тільки зрадників і одну тільки мерзоту виставляє?

Для демократів українських голова українських хліборобів Павло Скоропадський — „Москаль і зрадник“. Для українських ідейних большевиків голова українських демократів Петлюра, вживаючи термінології ідейно-большовицької „Нової Доби“ — „польський запроданець, хам, шантажист і дурний бухгалтер-отаманчик“. Для большевиків практичних один з голов українського ідейного большевизму професор Грушевський „буржуй і властитель многоповерхових кам'яниць, що запродав Німцям Україну“. Тільки про голову цих практичних большевиків, про неукраїнця Раковського — ніхто нічого не говорить. Він один у нас на Україні порядний, незаплямований, чистий! Тільки він один, хоч єсть для декого політичним ворогом, але разом із тим він один на Україні національно неопльований авторитет. І тому то має він стільки шанс і даних на перемогу.

Єсть історичною неправдою міф про те, що нас на Україні знищили Москалі. Коли почались у початку XVIII століття перші так звані „гонення на українство“ в сфері духовного й релігійного життя, то тоді — як це вже виразно підкреслив Драгоманів — „з початку XVIII століття на протязі 30 ліг не було в Росії висвячено ні одного архиєрея Великороса, а все Українці — які й урядували по всіх єпархіях від Києва до Сібіру“.*) І це-ж вони, а не хто инший „Ляха Мазепу“ проклинали. Старе „не было, нѣтъ и быть не можетъ“ було тільки формульоване Валувєвим, а народилось воно серед самих Українців, було підготовлене їх власними руками, їх власною зневажистію до самих себе, їх власним моральним розкладом і моральною нікчемністю часів першої Руїни.

Нове „не было, нѣтъ и быть не можетъ“ підготовляється ділами сучасних українських демократичних партій, творами української еміграційної та краєвої преси й публіцистики, розмовами й духовою отрутою українських самоїдів по віденських і всяких инших еміграційних кавярнях.

Або єсть українська нація, яку обовязують закони всіх инших націй, а перш за все закон певної мінімальної національної самоповаги й мінімальної національної солідарности — або єсть українська партія. Коли сучасне українство це партія, до якої члени приймаються, але також і виключаються, то це — у власнім її про себе переконанню — найбільш погана зо всіх поганих партій, що коли небудь витворили з поміж себе на протязі віків люде без спільної національної ознаки, що живуть між рікою Прип'ятю й Чорним та Азовським Морем...

* * *

Експропріювати нам українським хліборобам нашу національну свідомість і нашу приналежність до великої української нації, буде нашим демократичним українським партіям мабуть тяжче, чим експропріювати нам нашу предківську рідну землю. Ми для сучасної демократії української — не Українці. Добре, хай буде так! Але-ж нація — нація, а не партія — це не тільки ті, що тепер на Україні єсть, а й ті, що на ній були й будуть.

*) „Чудацьки думки“, вид. 1915. року, ст. 89.

Від тих, що були, нас ніяка в світі сила відірвати не може. Бо ми їх рідні, найрідніші сини та нащадки. Тих, що в дружинах князівських стару Київську Русь сотворили; тих, що ту Русь стару в своїх брацтвах, церквах і монастирях, на своїх соймах і соймаках у Польській Річпосполитій своїм завзяттям одстояли; тих, що з Великим Гетьманом Богданом свою вільну державу козацьку будували; тих, що з Гетьманом Мазепою Князівство Київське возстановити хотіли; що з Гетьманом Пилипом Орликом підчас першої української еміграції порятунку в Європі для України шукали; тих, що одного з „предводителів дворянства“, Капниста, до Берліна за помоччю для України посилали; тих врешті, що „козакофільство“ й „культурництво“ українське сотворивши, фундаменти під сучасне політичне й культурне відродження української нації поклали. Від наших батьків нас відділити не можна.

А перед тими, що будуть — раз українська демократія нас за Українців не визнає — то й одвічальности за її діла ми на себе не беремо. Хай вона відповідає перед історією за свій єдиний російський революційний фронт, за свою народню республіку й за всі свої союзи то з Пільсудським, то з Раковським, при помочи котрих вона цю республіку сотворити думала. А ми відповідаємо за гетьманщину, за ту її добу, коли ми, хлібороби, під головуванням Лизогуба у влади були й коли ми українську державу з Холмщиною, з Підляшшам, з відділеною від Польщи Галичиною, з Кримом і Бесарабією — в союзі з німецькою державою, а в мирі з державою польською та з російською державою більшовицькою збудувати намагались.

І наша гетьманська держава й їхна демократична республіка не вдержались. Чи тому ми тепер маємо кинутись на себе й вирізати себе взаємно...? Коли й це вкінці станеться, то вина за остаточне знищення та зруйнування України спаде на тих, хто ту взаємну різню пропагує, хто її хоче, хто з неї живе.

Ми тієї української братовбивчої війни не хочемо. Але ми все-ж таки єсть, ми існуємо, ми ще поки живемо й єсть тільки одна єдина Україна на якій ми всі разом, у купі з нашою демократією, жити мусимо. Який-же з того вихід?

Три пропозиції ставить нам хліборобам українська демократія: 1. Усунутись зовсім від політичного й громадського українського життя; 2. остатись на віки на еміграції, або 3. піти в „приюти“ старців тим, що, викинені з землі, мусілиб загинати. *)

До приютів, що їх має для нас заготовити Українська Республіка, ми не підемо. На еміграції дуже можливо, що з голоду загинемо. А що до того, щоб від громадського політичного життя усунутись, то чи можливо, щоб цілий суспільний живий клас міг добровільно на політичну смерть пристати?

Очевидно на це моглиб піти тільки найсвідоміші з поміж нас національно групи, ті, котрі-б во ймя українського патріотизму своєю присутністю „шкодити“ українській демократії в її

*) Ці тези на всі лади повторюються в цілій демократичній пресі. Найявніше їх формулує журнал „На Переломі“ (ч. 2 і 3) й тому ми його вислови берем.

творчій національній роботі не хотіли. Бо решта малаб інші, далеко простіші виходи.

Отже: продати завчасу свою земельку якому небудь акційному цукроварняному бельгійському або англійському товариству й, або жити спокійно за кордоном, або зробившись комерсантом, завязати „торговельні зносини“ з совітською Росією чи Польщею й через одну або другу в великім почоті на Україну поїхати.

Другий вихід ще простіший. Поступить любісенко в якусь національну меншість: розуміється в польську на території Української Народньої Республіки й жидівську, або як віри шкода — то російську — на території Совітської Республіки.

Смерти політично можемо отже тільки ми, ті, що з Україною найміцніше звязані, ті, про яких у обох наших республіках знають, що ми Українці й як таких, ані нас туди не пустять, ані землі нам продати не дозволять; ті врешті, що до ніякої національної меншости не підуть. Але як би глибока віра, що ота демократична національна творчість дасть дійсно будучину українській нації, то й смерть прийняти можна. Мало то предків наших із рук власного народу погинуло. „Щоб тебе мовляв чужі не мучили, то ми вже тебе самі заріжемо, бо ти таки був добрий пан“. Так каже українська приказка, вислів як відомо народньої мудрости. Традиція, як бачимо, навіть почесна.

Отже хай собі конфіскують наші хутори для антантських цукроварних товариств. Хай вже нам землі рідної повік не бачити й тут на чужині загинати. Хай ми „пани, кулаки, куркулі, гетьманці“ може дійсно нації нашій зовсім вже непотрібні. Ог, як казав мій один знайомий демократ — нащо нам якісь хлібороби здалися: коли вибирати президента республіки тільки раз у життю й тільки на пів року й платить йому в американській валюті, то з самих лише президентів за пару літ своя українська буржуазія буде“. Хай-би врешті запанував у нас той політичний республіканський лад, при яким — як кажуть у Європі — тільки дві професії н' вимагають ніякої технічної фахової підготовки: політики й куртизани — одно тільки призначення, щасця, вміння подобатись і годі. Може-б нація наша це все переболіла й урешті могутньою, великою, світовою нацією стала...

Але чи це можливо? Чи можемо ми, доживаючи свого віку в стороні, мати віру, що українська народня, більш або менш соціалістична селянсько-робітнича республіка таки нарешті повстане й будучину нашій нації забезпечить? Бо хоч і кажуть нам наші соціалістичні демократи, що яке вам мовляв до цього діло — але для нас справа нації, за яку предки наші свої голови клали, не байдужа.

* * *

В цілім світі йде тепер боротьба не на життя, а на смерть двох законів: закону землі й закону капіталу. Старого права цивільного, опертого на посідання землі, й нового права торговельного, опертого на посідання капіталу.

Це боротьба двох непримиримих світоглядів. Людини, як голови власного сільського господарства — й людини, як члена анонімного акційного товариства; хлібороба — й біржового игреця. Продукцента необхідних для життя матеріальних цінностей, що бореться безпосередно з природою — й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації. Віри у власну працю, власні руки й у конечність боротьби та війни з твердими законами землі — з вірою в сприт, щастя, необмежені спекулятивні можливості й можливість „загального миру“. Потреби релігії, ідеї, як консерватора сили в тяжкій боротьбі з природою — і повного релігійного індиферентизму та науково-бухгалтерської самовпевненності мешканців банкірських контор. Естетизму в цілім щоденнім життю: в садку, в хаті, в полі, в мережених ярмах, у вишній сорочці — зі штукою на продаж, штукою „по обіді“, штукою люксуsom...

Це боротьба двох виключаючих себе взаємно соціальних укладів. Пошана для і мени хлібороба й войовника, обороняючого свою землю, хоч його індивідуальність тісно обмежена законами обовязку, законом хліборобської праці й війни — і повна байдужість до призвища і походження якогось биржовика чи власителя „фірми“, хоч його особа ліберальними законами капіталу звільнена від всяких обмежень. Повага хліборобської сімї до свого голови, як керовника господарства — і неповага сімї капіталіста до свого голови, як пасивного держателя паперових цінностей. Жінка, яка єсть помічницею господаря хлібороба, але в певних випадках може й має право стати самій господинею і монархинею — і жінка, яка не має права бути президентом республіки, але зате має всі рівні права розпустити міщанської сімї і може своєю присутністю остаточно осмішувати і дискредитувати міщанські демократичні парламенти. Батько, який має обовязок передати синові ту землю, яку унаслідував від свого батька — і батько, який необмежено розпоряджається капіталом, що він його сам зробив, або щасливо унаслідував од якогось американського дядька. Покоління, що уважає себе тільки часовим держателем національних цінностей і почуває себе за своє ними розпорядження відповідальним, як перед предками, так і перед нащадками — і покоління, для котрого „нація це я“, це тільки таке хвилеве угруповання соціальних сил, на якім можна або заробити або програти. Психологія хліборобська: відповідальність за кожний крок, зроблений у власнім господарстві й у господарстві національним у державі — і психологія біржових гешефтсмажерів, що на стільки багаті, що можуть купувати не тільки акції, але й державних мужів і провідників нації. Режим капіталіста-комерсанта, що відповідає перед своїми кредиторами тоді, коли вони творять одну анонімну цілість, „масу“ („партію“) — і режим хлібороба, у якого кожний кредитор має своє точно означене місце на гіпотечі його господарства („стан“, „клас“).

Це смертельний поєдинок між селом і сучасним капіталістичним містом. Державою-господарством і державою-биржою. Принципом аристократичним класовим, що єсть принципом продукції, праці і організації праці й що відповідає відомій селянинові біологічній нері-

вности та закономірній асиметрії в житті природи і людства*) — з принципом демократичним, числовим, принципом егалітарної утопії міста і капіталу: рівності всіх в обличчю золота й нерівності тільки цифр а не одиниць. Це врешті велика боротьба між принципом монархічним і республіканським, що тепер в цілیم світі загоряється...

Між законом землі і законом капіталу не може вже бути компромісу. Один з них мусить уступити і загинути. За кожним стоять живі люде, живі соціальні сили. Це інтернаціональна фінансова буржуазія з одного боку і аграрні сільські хліборобські кола в кожній нації з другого і або оборонці закону землі знайдуть в собі досить сил, щоб деморалізацію, внесену в їх ряди законом капіталу, побороли, ряди свої скріпити і панування золота зо всіми його прибічниками скинути — або культура європейських націй, на цивільнім праві римським побудована, мусить з упадком того права і соціалізацією землі зчезнути.

„Перемога Антанти — пише в своїх „Матеріялах до теорії пролетаріату“ Сорель — це триумф демагогічної плітократії. Чи погром Германії означає кінець феодалної аристократії старої Пруссії, чи кінець ліберальної буржуазії? Я швидше схилився-би до думки, що ця друга гіпотеза більш правдоподібна від першої.“**) Так думає великий французький синдикаліст і соціольоґ.

* * *

Наша інтелігентська більш або менш соціалістична демократія це рідна сестра такоїж демократії всесвітної, це послухне знаряддя в руках інтернаціональної, ліберальної, капіталістичної буржуазії. І її доля тісно звязана з долею, інтересами і намірами тієї капіталістичної буржуазії.

Те, що наші „соціалізатори землі“ суть одночасно горячими прихильниками в теорії, а ще більше на практиці „американізму“ — це не річ їхнього індивідуального смаку, а льоґічна консеквенція цілого їхнього світогляду. Сполучені Держави, де власне країна, де закон капіталу одержав повну перемогу, де демократія святкує повний триумф, де кипуче народне політичне життя з цілою хмарою інтелігентських народних політків кермується за кулісами кількома великими анонімними трестами; де — як пише той самий соціольоґ Сорель — всі засоби для того, щоб дійти до багатства, добрі, де панує повна байдужість до того, що становить шляхотність (*noblesse*) життя, де безсоромність фінансистів є ідеалом — покищо нездійсненим — (слова ці були написані перед війною!) для всіх європейських біржових спекулянтів.

Також не простий тільки випадок те, що проект соціалізації землі, задовго до видання третього універсалу, бо ще в червні 1906. року був „грунтовно“ обоснований в парижській „Revue Internationale

*) Тільки в такім значінню тут і скрізь далі вживаю терміну „аристократія“, Отже він не означає у мене лише утигулованих надядків колишньої аристократичної верстви, особливо таких, які організаційно-громадські здібности своїх предків загубили і тим самим аристократією бути перестали,

**) Georges Sorel; „Matériaux d'une théorie du prolétariat“, page 53. Paris 1919.

du Commerce de l'Industrie et de la Banque“, органі міжнародних конгресів торгівлі й промисловости, що виходив під патронатом французьких республіканських міністрів торгу, промисловости, закордонних справ і фінансів і під патронатом Торговельної Палати в Парижі, під редакцією Гайєма і Шльосса і при діяльнім співробітництві Ед. Когена, Раффаловича, А. Наймарка й інших.

Крім основної засади, що „приватна власність на землю повинна бути скасована“, теоретично обґрунтовується в тому проекті друга, ще в нас поки універсалами не проголошена теза, а саме: понеже всі люди мають однакові права до всіх земель, то випадок народження людини в тій або іншій країні повинен бути зрівноважений (contrebalancé) її правом вільно пристати (libre accès) до всякої країни світу.

Я-би дуже радив нашим ідейним соціалізаторам і експропріаторам землі познайомитись з тим проектом, бо думаю, що між всіми соціалізаторами землі на світі панове з „Інтернаціонального Огляду Комерції, Індустрії і Банків“ суть єдині свідомі й практичні соціалізатори, що знають, чого вони хочуть і бавитись в рятування людства при допомозі ідеальних устроїв не мають ані часу, ані охоти.

* * *

В старих республіках, як приміром у Франції, вся суть політичного життя полягає в тому, що там капіталістично-фінансова буржуазія не править державою сама особисто, а при допомозі демократичної інтелігенції. При поділі впливів в сучасних демократичних республіках інтелігенція одержує монополію на експльоатацію політики. Кошти на це при помочи прогресивних податків і всяких добровільних фінансових проявів „громадського почуття і обовязку“ жертвуються не безпосередньо народними масами, а буржуазією, яка сама вже способами економічного визиску мусить відбивати ці розходи на „народ“. Народ отже звертає всю ненависть свою на буржуазію, яка й борониться від нього, як може за допомогою народніх політиків. Коли-б буржуазія раптом зникла, ці політики мусілиб від оборони народніх прав перейти самі до збирання коштів на своє удержання безпосередно з народа, а це, як показує практика, діло для народніх трибунів дуже небезпечне.

Тому то демократична та народолюбна, більш або менш соціалістична інтелігенція мусить в інтересі самозаховання так республіканську політику вести, щоби, лякаючи буржуазію народнім гнівом, не залякати її аж до смерти, а заступаючись всіма силами за народ, не допустити його до соціальної революції. І наша молода республіка з правлінням тієїж самої інтелігентської демократії, моглаби удержатися тільки в таким випадку, колиб:

1. Не побідила на Україні соціально революція, що цю демократичну інтелігенцію, як політичний чинник, змете;

2. коли-б не зорганізувались й не скріпились українські національно активні й політично сильні та чесні, неполохливі аристократичні продукуючі класи, отже, або клас робітничий, про-

летарський, або клас хліборобський в першій мірі, які посередників при правлінню державою не потребуватимуть.

А натомість, коли-б:

1. Сучасне, національно пасивне, спольщене та помосковлене поміщицтво й українські філії міжнародної фінансової буржуазії, побачивши вплив української демократії на українські народні маси, цей вплив у своїм власнім інтересі піддержали й віддали їй правління українською республікою з тим, щоб вона за всякі фінансові, економічні, особисті і т. п. уступки забезпечила їм спокійне паразитарне існування.

2. Колиб українська демократія той вплив свій на народні маси на ділі доказала й здержати їх у своїх руках зуміла.

Політика нашої демократії, що полягає в тому, щоб за посередництвом зпольщених демократичних, переляканих поміщиків звернути на себе увагу Польщі, а через Польщу здобути для себе признання від антантської плютократії — це єдина можлива й консеквентна, коли вже Керенського не стало, її політика. Це льогічне продовження братання Центральної Ради з єдиним російським небольшовицьким революційним фронтом, переговорів з генералом Табуї, „тарнопольського наступлення“ і закона про національні меншости. Свій хвилевий противуприродний союз у формі Берестейського миру з аграрною монархічною Німеччиною „спокутувала“ наша демократія війною зі здезорганізованими Антантою Німцями і знищенням власної української Гетьманської Держави. Тепер тільки треба, щоб усяка „Антанта“ оцю покуту й оці чесноти оцінила, та мандат на посередництво між своїми інтересами й українськими народніми масами демократії нашої у руки дала. В той тільки спосіб могла бути збудована Українська Народня Республіка.

Але чи це можливо?

Перш за все, як бути з отим нашим модерним Ганджою Андибером-Раковським?

Історія наша вже сотні разів нас навчила, що наша демократія, всі оці канцеляристи і писарі по фаху, демагоги по тактиці й карєристи по духу — всі оці Брюховецькі, Тетері, Петрики й їм же „несть числа“ — на одне були тільки здатні: знищити власну українську державно-творчу аристократію, а з нею й українську державу. Хоч плакав кат, як Сомкові голову рубали, але її таки відрубали. Військово-хліборобський, козацько-шляхецький аристократичний клас, що відродився був і сформувався знов за Великого Гетьмана Богдана — потім був демократією нашою вирізаний і винищений до коріння.

Але збудувати щось нового, свого на тім порожнім місці українська демократія ніколи не змогла. Не тому, розуміється, щоб між нею не було людей, які по своїй індивідуальній вартості не змоглиб місце старої вирізаної аристократії зайняти, а тому, що дух між ними панував руйнуючий, завидуючий, злобний, а разом із тим облесливий, брехливий і рабський. Тому, що всі ці, поодинці иноді й гарні, здібні й чесні люде, всі разом творили руйнуюче розкладове тіло, якому на ймя — демократія.

Цей „дух“ це необхідна моральна, ідеологічна надбудова самого матеріального життя й існування кожної демократії. Живучи з експлоатації „любови народа“, вона може розвиватись і рости тільки доти, доки існує можливість опозиції й зненависти народа до тієї чи іншої аристократії. В міру того, як ця аристократія дегенерується та слабне й цькування проти неї став все менше небезпечним, демократія все більше орієнтується „на ліво“ — туди, де виростають усе нові, конкурентні й усе більш радикальні, демагогічні й безпринципні народні трибуни. Коли настає катастрофа й об'єкт цькування й зненависти — стара аристократія — падає, демократія зараз же починає розкладатись. Ті елементи психіки, які вона витворила в собі в часах революційної й опозиційної боротьби, звертаються тепер проти неї. Лякання аристократії народнім бунтом розвинуло в ній самий панічний страх перед народом. Її повна матеріальна залежність від любови того народу примушує її кинутись на своїх давніх товаришів, а тепер — коли вже аристократії не стало — на своїх конкурентів і вжити проти них тих самих старих противаристократичних засобів демократичної боротьби, доведених тільки до найвищих розмірів. Рабське толерування найнищих інстинктів юрби й руйнуюча гра на цих інстинктах, це ознака перемоги кожної демократії — це знак, що в боротьбі людських громад зникли вже послідні здержуючі, убагороджуючі моменти, які стара аристократія давніше, перед своєю дегенерацією й упадком, у цю боротьбу вносила й ними навіть свою противницю демократію, в героїчних добах її існування, аристократизувала й убагороднювала.

„Егалізація (вирівнюваня) класів по типу найнищому — пише Сорель — веде неминуче до упадку й дегенерації“. Такого власне роду вирівнювання по типу найнищому відбувалось у нашій українській демократії в усіх добах її історичного існування. Тим пояснюється факт, що наша нація в своїх аристократичних по духу й до демократії української — як це і послідні події показали — ворожих селянських „низах“ має надзвичайну притягаючу асиміляційну силу, а в своїх демократичних „верхах“ надзвичайну силу відпихаючу, яка все, що єсть на Україні політично чесного, творчого, сильного й здорового від взятої нашою демократією в монопольну експлоатацію української національної ідеї й „любови до українського народу“ відганяє.

І тому українська демократія по знищеню власної аристократії ніколи нічого збудувати не могла. Її вирівнювання себе, а разом із собою й нації — коли вона на чолі нації стояла — по типу найнищому, тільки дорогу для всяких Ганджів Андиберів прочищало. Вони приходили вже на готове й зі своєю безоглядністю чужинців, якім ніякі звязки з краєм, з його традицією, з його будучиною і з місцевими людьми не заважали — брали вони найнищий, найбільше лівий демагогічний курс і в той спосіб ітоги всім демократичним революціям українським підводили.

При тім розуміється за себе не забували. Отой наш давній легендарний Ганджа Андибер був майстерно використаний тодішньою Москвою й Польщею для остаточного винищення всього того, що їх-

нім інтересам на Україні заважало, що хоч трохи про Україну думало, що Україну в серці, а не на словах мало. Не знаю, які завдання має п. Раковський. Але що буде, як він, допустім, ставить собі такі самі завдання, як і наша демократія, тільки, розуміється, в далеко ширшій масштабі й при допомозі більш радикальних засобів: стати посередником між антантським, чи взагалі інтернаціональним фінансовим капіталом і українськими народніми масами? І що буде, як він візьметься при тім завести ці маси назад у „єдину неділиму“ совітську Росію, бо купець, фінансіст і капіталіст любить мати діло з великими фірмами й ніякі „національні ріжници“, коли їх тільки можна обминути, його не обходять.

Зробити повстання „на право“ — проти Гетьмана України — це не новина. Українських хліборобів і гетьманців по цілім світі розігнати й до смерти зацькувати, це все для української демократії діло звичайне. Тим лекше, коли в данім випадку Німці, кажучи їхніми словами: „відплатили Україні за зраду тим, що повстання толерували й зброю багато залишили. Виріжте мовляв самі себе, коли вам держава ваша не потрібна, хай принаймні Антанта, як прийде, пусте місце замість вашої України застане“. Але зробити повстання „на ліво“, вигнати Ганджу Андибера з України, а тоді українську, а не польську державу збудувати — ось де пробний камінь творчости й сили цілої української демократії, без огляду на те, які вона до свєго властивого призвища більш або менш соціялістичні псевдоніми причіпляє.

* * *

Крім того історія всіх республік усього світу, що повстають із революцій проти аристократичного монархічного ладу, вчить, що тільки ті з поміж них можуть якийсь час вдержатись, котрі — при допомозі так чи йнакше, в інших соціяльних формах відродженої, не здегенерованої частини старої аристократії — зуміють захопити в свої руки старий адміністративний апарат і більшу частину армії. Старий монархічний адміністративний апарат існує й по сьогоднішній день у Франції; весь старий апарат зістався в Німеччині й від нього в великій мірі доля Німецької Республіки залежить; весь австрійський апарат зістався в Чехії й непорозуміння з Словаччиною пояснюються найбільше тим, що там адміністративний апарат інший, угорський; всі державні клопоти польські випливають із того, що Польща має три ріжні адміністрації; а чи моглаб удержатись совітська Росія, колиб у большевицьких рядах не опинився ін сохроге ієніяльний і до-свідчений старий російський жандарм.

Патріотична державно-національна ідея в самих найріжнородніщих соціяльних формах, і війна за цю ідею — ось спосіб, якого кожна нова революційна організаторська неструктивна сила, коли вона часово навіть „демократичні“ зовнішні форми приймає, мусить уживати для опанування старої адміністрації й армії. Війни за свободу й Наполеон, це підстава сучасної Французької Республіки. Війна за поширення польської „цивілізаційної місії“ на Сході, це одинока сила, якою держиться Півсудський і Польська Республіка. Війна за світове

значіння Росії, за возстановлення її сили й єдності — це ідея, що об'єднує Леніна, Брусілова й Куропаткіна й дає всю міць і розмах совітській Республіці Російській.

Без частини старої аристократії, що прибірає для своїх революційних цілей інші соціальні форми, але захуває весь свій давній аристократичний, творчий будуучий дух — повстання ніякої республіки на руїнах монархії неможливе. Така революційна аристократія французька віддала всі свої організаційні здібности Наполеонові. Революційна частина польської шляхти, сотворивши бойову аристократичну „польську партію соціалістичну“, дала Польській Республіці Пілсудського й польську армію, до якої згодом уся польська аристократія пішла. У нас такою аристократичною революційною організацією могла б стати стара Революційна Українська Партія, коли-б згодом вона радикально не здемократизувалась. Та мабуть і Ульянов не був би Леніном, коли б у його жилах і в жилах його ідейних помішників — Чичеріних, Бухариних, Калініних, Камєневих (начальник головного штабу — не Нахамкєс) — не текла кров старого московського служилого дворянства, що опричиною й терором врятувало й відбудувало московську державу за Грозного, за „смутного времени“, за Петра Великого — рятує й відбудовує й тепер під прапором большевизму по раз четвертий...

Деж наш аристократичний і монархічний лад, що виховав би для будучої Української Народньої Республіки армію, адміністрацію й ідейних проводирів? Богдан Хмельницький помер, не встигши виконати свою найбільшу ідею: сотворити наслідственну владу гетьманську й угрунтувати українську монархію. Після його смерти з початку на короткий час фактично, а потім на цілі століття „ідейно“, запанувала українська демократія. А тепер? — Була знов спроба, зроблена Гетьманом Павлом Скоропадським, відродити козацькі гетьманські традиції, але ця спроба не вдалась і знов українська демократія, як і давніше під час „руїни“, святкує свою повну перемогу...

* * *

Кожна демократія в чистім виді, така, як наша сучасна демократія українська — це організм без спинного хребта. Спинний хребет кожної державної, отже й державної демократичної організації — армія, не твориться „виборами“, ані демократичною, найбільше „народолюбною“ політикою. Армія твориться силою, зверху вниз, а не низу вверх — монархічними, колиж монархія в даний мент неможлива — то аристократичними, хоча-б навіть большевицькими — диктатурами. І наша Народня Республіка могла б армію сотворити тільки в такім разі, коли-б у самім початку російської революції найшовся був український диктатор. Подібно як Хмельницький зумів сполучити українську „чернь“ з українською шляхтою — так він мусів би сполучити соціальний селянський фермент з творчим українським аристократичним елементом у одній понадкласовій всенаціональній армії й армію цю кинути в війну — за оборону віри, за здобуття єгипетських пірамід, за світову соціальну революцію, за захист цивілізації перед варва-

рами, за священні права людини, за винищення „буржуїв“ усього світа. Гасло це справа другорядна, аби армія й аби війна, бо без того ні одна держава в світі на руїнах революції повстати не могла й не може. А гасло само тоді напрохувалось — це війна за волю України з Росією временного правительства — з Керенським. За цим гаслом пішла була вся „большовицька“ Україна, пішлиб були всі праві хліборобські й монархічні круги, що всяких „кадетів“ російських не переварюючи, з хвилиною абдикації Царя могли вважати, що переяславська умова й злука Московщини з Україною перестала існувати.

Ми хлібороби-гетьманці могли тільки це провідникам нашої демократії радити. Але виділені з нації ціми провідниками в окрему групу „ворогів народніх“, не мали можности цього зробити. Це були часи для українського Леніна. Леніна ми не знайшли. І в тім уся трагедія Української Республіки, — трагедія, якої коріння спочиває в традиційній українській демократії.

Бо коли замість війни за повну волю цілої української нації пропонується українському „народові“ автономія й земля, а українські „пани“ виділяються в якусь окрему категорію й говориться про них народові: ось це твій найбільший національний ворог, а це ми твої оборонці — то чесний селянський народ одвертається від хитрих „народолюбних“ політиків і йде туди, де єсть велика ідея, де єсть творчий розмах, де єсть війна за цю ідею.

Соціалізацію землі, федералізмом і національними меншостями українська демократія знищила не тільки нас — ненавистних їй „контрреволюціонерів, хліборобів, самостійників і гетьманців“ — вона зарізала й сама себе. Поддєливаня под мужицький розговор — для мужика неінтересно. Ця геніяльно схоплена істина мусить бути вогненними літерами вписана в „книги битія“ української демократії для науки як не сучасного, то принаймні всіх будучих її поколінь.

„Державна“ роля нашої демократії для сучасної історичної доби вже скінчена. Вона може лише продовжувати далі єдине діло, до якого вона по природі своїй єсть здатною — діло політичного посередництва між чужими урядами на Україні й українським „народом“. Посередництва між старою Росією й народом, між Керенським і народом, між Антантою й народом, а тепер між новою Польщею й народом та між новою Росією й народом.

При тім доля нашої демократії звязана нерозривно з долею сучасної Польщі й сучасної Росії. Коли Пілсудський і Ленін поділять поміж собою Україну й кожний із них сотворить державний апарат та нову польську й російську аристократичну верству в підляглих їм українських землях, то діло нашої демократії буде — творити там демократичну опозицію. Кричати або шопотіти „кривда нам ся діє“ й гостро або лагідненько підбунтовувати народ проти його „гнобителів“ — з таким напруженням патріотичної енергії, яке буде відворотно пропорціональне силі тих „гнобителів“. Чим сильніші будуть Пілсудські та Леніни, тим слабший буде патріотизм української демократії, — чим вони будуть слабші, тим більше ростиме

патріотичне українське демократичне завзяття доти, доки з новим упадком сучасної Росії й Польши не буде воно „після довгих і великих вагань“ примушене знов вирости аж до жадання самостійності, з таким самим очевидно як і тепер результатом . . .

Смертельно нудна була б історія України, колиб вона вся дійсно була демократична. Але іноді бувають у життю нашої нації й не демократичні епізоди. Повна ліквідація цих епізодів так, щоб і сліду по них не лишилось, це внутрішнє хатнє завдання нашої демократії. Й тому народолюбні демократи з орієнтацією на уряд російський, наші новочасні Брюховецькі, й такіж деморати з орієнтацією на уряд польський — наші новочасні Тетері, мусять ще взяти на себе той самий обовязок, який брали їхні історичні прототи: повбивати й зліквідувати своїх „недемократів“ — Сомків, Нечаїв, Немиричів, Богунів, Нелюбовичів-Тукальських, Дорошенків, Мазепів-Колєдинських, Орликів — фізично знищити й злобою своєю оплюгавити всіх, хто цілою душею вірив і вірить у „шалені думи“ гетьманські Богдана Хмельницького про свою власну вільну, незалежну, велику й сильну Українську Державу — і тих, хто за таку Державу не „з примусу“, а з власної волі, не хвилевою агітацією, а працею цілого свого життя боровся . . .

III. Така єсть природа української демократії й тому ми в будучність і можливість існування Української Народньої Республіки, яку ця демократія будувати береться, не віримо. Але вважаючи одночасно, що без власної держави нема й не може бути нації української, ми від політичного життя мовчки відійти й на тиху смерть національну пристати — як того від нас демократія наша жадає — не почуваємо себе в праві. І віруючи глибоко, що поміж нашою демократією єсть чесні, чисті й доброї волі люде, до них звертаємося й кажемо:

Тільки єдиний хліборобський, до землі міцно привязаний і з рільничої продукції а не з політики живучий клас заінтересований кривно — життям а не словами — в існуванні власної, незалежної Української Держави. Він по класовій своїй природі не може бути національним посередником між чужими урядами й „народом“. Він українським може бути тільки у власній державі, або мусить бути неукраїнським у державі чужій. І хліборобів — Українців нема життя ані під Леніним ані під Пілсудським. Нема життя навіть у тих „українських республіках“, що під патронатом Москви й Польши моглиб на якийсь час повитись. Його жеде там доля Петра Дорошенка, Науменка й інших убитих українськими сторонниками Москви, доля Миколи Устимовича, Болбочана й інших, убитих українськими сторонниками Польши. Отже коли клас наш хліборобський національно організується, коли його активність національна, як це було за гетьманування Павла Скоропадського, зростає, то не заганяйте нас назад силоміць у „національні меншости“, не руйнуйте земельної під-

стави, без якої нема й не може бути Української Держави, нема й не може бути Української Нації.

Завдяки українській демократії не зміг появитись великий український Диктатор революції. Чи завдяки тій же демократії не зможе появитись і великий український Господар Землі, Ладу й Праці?... Чи справді вічно тяготітиме над Україною це прокляття демократичного вирівнювання нації по найнижчим типам — і людей, і ідей?

Часи революції вже минають. І на цій руїні, що по ній залишилась, знов той самий український плуг, як це робилося віками, мусить нові пустирі, нові пожарища зайняти, розорати й засіяти. А це вже не революція, це повільна, тлжка, будуюча праця.

Для праці цієї потрібні спокій, лад і порядок. І вже не революція, не большевицький диктатор зможе тепер Україні такий твердий лад дати. Момент морального душевного підйому революційних класів, з якого можна було найвище напружена сили й творчости викресати й Державу Українську створити, пройшов провідниками революції не використаний. Тому запанував там розлад, поворот до „вирівнювання на низ“ й деморалізація. Тепер тільки на клас, що ніколи в революцію не вірив і її упадком не здеморалізувався — на хліборобський клас, що ладу й порядку найбільше потребує, випаде завдання будувати Українську Державу такою, якою він по духу, по психології, по звичаям своїм привик державу мати й бачити.

Не може бути хліборобського господарства без голови-господаря, — не може бути без Господаря й Держава. Й тому ми — Української а не чужої Держави бажаючи — хочемо свого Господаря Землі Нашої мати. Тому ми „гетьманці“, тому ми оце будуче Гетьманство-Господарство в формі наслідственої монархії собі уявляємо.

Але ми не хочемо розуміється старого царського самодержавя, цієї півазіятської демократичної деспотії, що себе в хвиликах небезпеки все при помочі юрби — погромами рятувала. Не хочемо теж, щоб отой наш будучий Господар Великий був Гетьманом самих тільки „панів“ чи самих тільки пролетарів — „робітників“. Не хочемо, щоб він мав свій „двір“ з непотрібними двірськими чинами, камаріллями, нічого нероблячими родичами, апанажами, фаворітами і т. д. Не хочемо, щоб це був часовий диктатор, залежний від тої партії, що його на чоло держави винесла, залежний од чрезвычайок, комісарів і своїх товаришів — все непевний, чи за його спиною не стоїть товариш-конкурент, і в результаті, коли він не зуміє самому стати наслідственным монархом, оставляючий по собі ще більшу руїну, ще більший не порядок.

Натомість той Господар — Монарх, якого ми хочемо, повинен стояти понад класами, понад партіями, понад цілою Землею і понад цілою Нацією. За свої діла він повинен нести відповідальність і перед своїм власним потомством, перед своєю сімєю, перед своїм сином-наслідником так, щоб за будучину нації, на чолі якої він стоїть, відповідала своєю будучиною і його сім'я.

Він не „перший дворянин“ і не „перший пролетарій“ — а Господар національної Праці. Працюючи сам, як людина, що стоїть на чолі армії й державної адміністрації, він працю цілої нації охороняє на зовні й забезпечує потрібний її порядок і спокій унутрі. А як, у яких формах буде виконуватись ця праця — про це хай рішають між собою, зорганізовані в свої професійні організації, в свої „Ради“, самі працівники: творці хліба, товарів і техніки, науку й штуку, як аванґард техніки, сюдиж включаючи.

Хай про діла фабрики говорить безпосередно робітних із техніком-фабрикантом, про діла хліборобства село само хай рішає між собою. Тільки з безпосередньої акції й боротьби продукуючих класів політично-парламентарним шарлатанством не загидженої, родиться дійсний поступ і культура.

Коли той фабрикант і той пан, по своїй працездатности й по своїм організаторським аристократичним здібностям робітникам і селянам для більш інтензивної, більш користної праці потрібний — хай лишається й у купі з ними живе та працює; як ні — коли він тільки народолюбець-демократ, а фабрики чи господарства сам зорганізувати не вмів — хай собі йде геть.

Хліб і товари мусять у державі бути. І так фабрика, як і село мусять твердо знати, що хліб дається тільки за товари, а товари — тільки за хліб. Ані погромів міст, ані пролетарських реквізицій у Трудовій Державі Монархічній бути не може тому, що влада Господаря стоїть понад селянином і понад промисловим робітником — що в інтересі такої держави лежить до компромісу, до співжиття й до єдности праці між тими обома силами довести, а не взаємну зненависть між ними в інтересі тієї чи іншої, селянської чи робітничої диктатури піддержувати.

Колиж нам хтось скаже, що такої Трудової Монархії ще ніде на світі немає — то ми на це відповімо: А чомуб їй у нас на Україні вперше не бути? Невже ми, що всі дані для такої Монархії — міцне консервативне хліборобське селянство, півселянське робітництво, слабу республіканську фінансову буржуазію й нечисленну республіканську інтелігенцію — в себе маємо, будемо ждати, аж хтось її десь сотворить, в чужій національній формі до нас уведе й буде знов нашими руками свою, а не нашу націю будувати? Невже сорокаміліонна нація може житись тільки відпадками європейської цивілізації, ще до того на демократичне копито їх переробивши? Невже ми маємо починати безнадійну боротьбу за демократичний республіканський романтизм тоді — коли в Європі такі „романтики“, стали найзвичайнішими, тільки менше розумними політичними спекулянтами — й боротьбу за народню республіку тоді, коли всі європейські більш або менш народні республіки себе зовсім здескредитували й банкрутують, як що ще не збанкрутували . . .

*
*

Нація наша розеднана політично, ідейно й культурно. Щоб не загинути на віки вона мусить сотворити свою державу, свою одну національну державну ідею таку, яку в формі національно-державної

незалежності мають Москалі, Поляки, Чехи, Угри, не кажучи вже про всі інші великі культурні кації, — й одну національну культуру таку, що об'єднує кожна націю на цілм світі в одно тіло.

Те, що тепер на Україні єсть — це республіка, доведена до своїх льогічних консеквенцій. Коли вся влада спочиває в народі, коли він є сувереном, то народ у Житомері чи Полтаві має такі сам права, як народ у Києві й нема чого йому посилати своїх виборних до Києва, коли він їх може мати й у себе в Житомері чи Полтаві чи врешті в кожному українськім селі. Коли кожний виборець має право сам бути вибраним на міністра й правителя держави, то чому таких міністрів коло державної казни має бути всього десять на цілу Україну, як кожне село може мати своїх міністрів доти, доки в селі яка небудь своя казна, а з нею й ознака влади існує? Коли для того, щоб стати правителем і міністром треба зорганізувати якусь народню більш або менш соціалістичну партію, то чому не можна таку партію ще й озброїти й тоді так само при її допомозі, але тільки значно певніше, виконувати волю народа.

Коли свобода дається всім із низу, а звверху нема для неї ніяких обмежень, коли вона є еманациєю влади народа в пустопорожній наднародній простір, то яка ріжниця між проявами тієї свободи в формі заведеня Народньої Республіки Української чи тільки Народньої Республіки Гуляйпольської. Отаман Махно, це найбільший, найконсеквентніший і може політично найчесніший республіканець на всій Україні. Не дурно його пришествіє було предсказано мало не сто літ тому назад:

Гей я козак — звуса: Воля,
Українець з Гуляйполя . . .

— так писав у другій половині минулого століття один із наших шляхецьких правобічних поетів.*) Льогічною, неминучою консеквенцією нормального розвитку кожноі дійсно народньої, дійсно демократичної республіки єсть анархія.

Тільки Господар Землі Української — тільки Монарх Український може сотворити силу, без існування якої свобода це анархія. Тільки одна людина, один провід, одна воля, тільки він. Господар, може сотворити підставу Держави — Українську Армію. І тільки стоячи сам один на чолі тієї армії, він буде авторитетом, що свободу українських громадян загарантує і тільки він один дасть дійсну свободу, бо свобода без гарантії авторитету це пустий згук без ніякої вартости.

Для того, щоб зорганізувати державу нація мусить виділити із себе найкраших, найздібніших організаторів. „Для того, щоб перемогти нашу господарчу розруху ми повинні використати людей з досвідом, які дісталися нам від попередніх буржуазних класів“ — так сказав у одній зі своїх послідніх промов Ленін. Невже тих людей з досвідом для будівництва свого організованого, значить державного життя не потребуватиме українська нація? Але може вони вийдуть з п'ятихвостих виборів?

*) Коли мене память не зраджує — а замітки мої всі підчас революції пропали — здається Бонковський.

Може демократична народня конституанта дасть нам зразу парусот найкращих організаторів? Тількиж по яким прикметам маса виборців, що всі разом показали себе до державної організації нездібними, пізнає й вибере тих, хто як раз таку організацію здатний сотворити?

Досі кандидати до державного будівництва маніфестували свою присутність в „партіях“ гласом велім і обіцтованням своїм виборцям усіх земних і небесних благ. Що з того вийшло, ми бачили і, як кажуть, тут коментарі непотрібні. Чи вдруге отой демократично республіканський експеримент удасться? А що буде, як отаман Махно не захоче вибрати до української конституанти?

Найкращих організаторів знайти і до праці державної притягти не може навіть найкраща виборна влада, бо вона перш за все мусить числитися не з талантом а з партійним цензом людини. До того вона заінтересована в тім, щоб ніхто здібніший, ніхто дійсно талановитий коло неї при праці державній не опинився, бо виборець тоді готов стратити любов і довіря до своїх народніх представників. Врешті всяка виборна, часова влада тільки використовує час свого правління і принаймні незареєстровані історією всіх республіканських демократій такі факти, щоб виборні кабінети міністрів і виборні президенти старались улешити працю і забезпечити славу своїм більше щасливим конкурентам і наступникам.

Тільки той, хто стоїть понад всякими виборами й понад всякими партіями — той хто заінтересований у зрості, в скріпленню, а не використуванню держави, — той несе за цю державу не часову, а постійну аж до смерті і по смерті перед своїми нащадками відповідальність — тільки Господар Монарх захоче й зможе тих найкращих організаторів знайти, до діла державного поставити, а негодящих — що не менше важно — не в'язучись ніякими партіями, від партацької роботи усунути.

Держави у нас немає, але села українські, хоч з великою бідою, досі ще живуть, орють, сіють і якось самі управляються. Народ навіть в тій страшній руїні поволі виділяє із себе найкращих організаторів — нову українську аристократію. І вона повстає там, де від початку світа кожна дійсна аристократія повставала: при праці й при війні, при обсіві ланів і при обороні села від бандитів і реквізицій.

Тільки на місцях: по селах і волостях, тільки в продукуючих класах: в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючим поміщицтві, в технічно творчій міщанстві — виробляється й найдуться організатори держави. Забезпечити цю природню й єдине раціональну людську селекцію якнайширшою децентралізацією й якнайбільшим збереженням чистоти класового принципу — ось велике завдання будучої Української Держави.

Ні одного ні другого не може зробити Народня Республіка. Всяка демократична республіка, що повстала з монархії, при децентралізації розпадається. Тому мусіла знищити всі місцеві самоврядування Франція, тому все більше централізується Німеччина, Чехія, Польща і т. д. Бо тільки влада єдиного центрального парламенту

означає єдність республіки, бо тільки один центральний парламент приємлемий для фінансової буржуазії, яка при допомозі всенародніх послів усіма республіками править. І тільки, перемішавши всі класи в одну демократичну виборчу масу, можуть виходити з виборів демагоги політики-інтелігенти, що ні до якого продукууючої класу не належать і тільки з політики республіканської живуть і в піря поростають.

Натомість Господар-Монарх, всею Нацією і всею Землею признаний, що стоїть понад усіма класами й понад усіма селами, в якого особі принцип єдності Нації й Землі зберігається, може без ніякої шкоди ні для Землі ні для Нації якнайширшу автономію й кожному класові й кожному селу дати. Але разом із тим тільки він один у силі примусити всіх найкращих людей із сел і з класів пожертвувати інтересами свого села й свого класу для спільних інтересів Нації й Держави. Бо він, Господар, особисто зв'язаний з будучиною Нації й Держави. Бо сила держави, це його сила. Він сам росте з її зростом і падає з її упадком. Тільки президенти республік, чи єсть чи немає держави, виїжджають собі на спочинок. Адвокати не відповідають за підсудних, але голова господарства за своє господарство все й скрізь головою своєю відповідає. Коли єсть відповідальність за ослаблення держави й нації, то нести її може тільки один наслідственний Монарх.

Авторитет, влада й відповідальність у народа внизу, а свобода й безвідповідальність зверху — це державний принцип Народньої Республіки. Свобода внизу, а авторитет, влада й відповідальність зверху — це державний принцип Трудової Монархії.

Старе бюрократичне, централізоване кулачно-отаманське самодержавіє з правлінням парусот, чи парудесятків невідповідальних ні перед ким демагогів — це єсть Народня Республіка. Ряд автономних, класових, професійних і сільських республік, об'єднаних владою відповідального за будучність нації й держави своїм життям і життям своїх нащадків Господаря — це єсть нова, грядуча Трудова Монархія.

Вся влада Великому Господарю-Монарху української землі — вся свобода Українському Народові! Діло Монарха — зорганізувати армію й державну адміністрацію; діло Народу — уладнати найкраще своє життя й свою працю в селах і містах, у полях і фабриках. Під таким тільки гаслом може бути збудована Українська Держава.

* * *

В який спосіб може бути об'єднана ідейно наша нація?

В демократичну, всенациональну й всеклясову ідею, яка-б нам таке об'єднання могла дати, ми не віримо. Не сотворила такої ідеї й такого об'єднання наша демократія досі, не сотворить тим більше в будуччині. Добу міщанського патріотичного романтизму вона прогавила й вертати до неї, це дійсно безплідна і непотрібна реакція.

„Національні меншости“, складені з Українців, що органічно не можуть стати більш або менш соціалістичними демократами, ось те обєднання, що нам його готує республіка. І можна з певністю сказати, що „меншости“ ці будуть рости з кожним днем нашого республіканського існування, аж поки на чолі їх не стане якийсь новий, свій же Українець, Галаган, що як той Січ Запорожську, так цей Українську Республіку українськими-ж руками зруйнує. Денаціоналізація — обмосковлення й спольщення — всіх наших конструктивних державно-творчих елементів, це був наслідок козацької республіки. Такий же самий наслідок, тільки в глибших, бо захоплюючих народні маси, а через те смертельних для нації нашої розмірах, дасть нам пова республіка народня.

Всі великі європейські нації були обєднані монархіями. Чи можна без монархії помислити собі: зєднання Німеччини, Франції, Італії або відродження менших націй, як Болгарія, Румунія, Норвегія. Чому ми маємо бути винятком? Чи тому може, що національна свідомість у нас менша?

Тільки Господар української землі, тільки українська монархія може обєднати українську націю. Тільки вона в силі пробудити й відродити ту стару національну традицію, що спочиває в підсвідомості навіть найбільше зденаціоналізованих „гетьманців“ і навіть усіх отих, республікою розігнаних, а для держави необхідних „фаховців“. Тільки національний принцип, проведений з гори, покрие собою всю розпорошену нашу націю, а не розсадить її на смерть, як це робить республікансько-гайдамацький спосіб переведення національного принципу знизу. Тільки Маєстат Українського Монарха відродить Маєстат Української Нації. Тільки він урятує повагу імени українського, потоптану нашою демократією, яка навіть свої власні авторітети, навіть своїх власних найкращих українських людей уже встигла й у своїх і в чужих очах принизити та осмішити...

* * *

Ми ще й досі не витворили одної всенациональної культури. Наш „сутий демократизм“ довів партійно-демагогічну боротьбу до того, що сотворив для партійних політичних потреб у лоні одної й тієїж самої нації три літератури й три культури. Нація з трьома душами це абсурд, це негація самого поняття нації, що власне одну культурно духову спільність означає. Чи зникне в нашій республіці наше москвофільство й польнофільство?

Можна наперед з цілою певністю сказати, що власне в республіці з правлінням української демократії й москвофільство й польнофільство зацвітуть новим пишним цвітом, стануть культурами „національних меншостей“ і ними в кінці не тільки політично, але й культурно й духово націю нашу розсадять.

Тільки українська монархія, тільки знищення республіканського демократизму з його поділом на висловлюючі „волю народу“ парламентсько-плебісцитові партії покладе кінець як польнофільській так москвофільській і українофільській демагогії. Тільки українська монархія знищить „вищість“ на „панскість“ наших власних обще-

руських та вшехпольських деструктивних хамів і одночасно врятує українську мову й культуру від монополію української демократії. Тільки при українським монархічним ладі, що один в стані відділити культуру від політики, українське слово й література перестануть бути партійною зброєю більш або менш соціалістичних демоґів і тільки тоді „діти в політиці“, а великі люде в нашій науці і штуці, перестануть творами свого духа „збивати політичний капітал“ для антикультурних політичних кареристів.

І тільки тоді українська культура стане не партійним як досі, а всенациональним добром. В її піддержці найбільше буде заінтересований Великий Господар землі нашої, бо ця культура, це слава його нації, а тим самим і його власна слава. Тому Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний уписався зо всім запорожським військом до Київського Брацтва. Тому Гетьман Іван Виговський, виконуючи заповіт Великого Богдана, дві академії хотів у козацькій Україні мати. Тому Гетьман Іван Мазепа, „маючи рейментарську патронствующую прихильність“, київську академію возвеличив. Тому Гетьман Павло Скоропадський встиг навіть підчас свого короткого гетьманування два українські університети й українську академію наук заснувати. І тому нарешті наш будучий Господар українську культуру поставить на таку височінь, яка великості й силі сорокміліонної нації буде відповідати...

* * *

Алеж демократична й республіканська наша нація ніколи на монархію не пристане — так скажуть наші свідомі Українці-демократи. Чи дійсно вірна оця легенда про демократичність і республіканство нашої української нації?

Коли возьмемо минуле наше життя в цілому, то побачимо, що кожна українська республіканська демократія бувала в кінці кінців українськими руками повалена і знищена. В тім власне й трагедія, що сучасне свідоме українство причепило себе до традиції тих, кого завжди в минулому наша нація після завзятої внутрішньої боротьби з посеред себе викидала.

„Це тому, що вони були за мало ліві й за мало за народ стояли“ — так пояснюють той факт наші сучасні республіканські демократи. Не знаю, чи можна зробити щось більше „лівого“, як це зробили давні провідники наших демократичних ґруп знищивши наприклад і до тла зруйнувавши під гаслом „оборони черні й народа“ всю стару козацьку Україну. І чому, як що вони й дійсно були „за мало ліві“, народ наш ішов у кінці власне за „зовсім правими?“

Бо факти нашої історії говорять, що існували ми як велика держава й як велика нація за Великих Київських Князів і упали з упадком князівської влади. Після нашого першого „лихоліття“ пристали ми до Литви й Польщі тоді, коли там була сильна монархічна влада й підняли повстання проти Польщі тоді, коли там влада Короля ослабла, та запанувала шляхецько-республіканська демократія. Державою й нацією стали ми знов за Гетьмана Богдана, що єдиний із посеред Гетьманів був не тільки на словах а й на ділі „самодержцем“

руським“. І не виконавши його заповіту, не сотворивши після його смерті власної наслідственої монархії, після послідньої спроби Гетьмана Івана Мазепи стати „самовладним князем в Україні“, перехилились ми цілою вагою — власне маси народньої — на бік монархії московської, проти якої підняли всенароднє повстання тільки тоді, коли Царя в Петербурзі не стало. Трудно в тім усім бачити вродженне демократичне республіканство.

Всякий же соціальний фермент: дейнеччина, гайдамаччина, колівщина, опришківщина — це не демократичне республіканство. Це часові явища, що як скоро приходять, так скоро згоряють і зчезають. На таким „демократичнім“ фундаменті ні нації ні держави будувати не можна. І тепер з хвилию, коли земельний голод нашого селянства буде заспокоений, з хвилию, коли він дістане „купчу“ й знов почне коло своєї землі поратись — його революційна й республіканська отаманщина зникне як роса, а зостанеться та сама вічна психологія господаря-хлібороба, однакова від Рюрика й до сьогоднішнього дня.

І що буде, як у цей день повернення до праці, все „українство“ — поняття незалежного національного індивідуального життя — буде звязано з поняттям більш або менш соціалістичного демократичного республіканства? Що буде, як одночасно Москва, пройшовши через свою соціальну революцію й нову державу, та нову міцну аристократію сотворивши, заведе у себе лад, селянській психології й потребам відповідаючий?

Що це не буде демократична народня республіка, показують усі дотеперішні події, що перемогу диктаторській єдиноличній недемократичній владі скріз і в Московщині й на Україні дали.

Що буде врешті, коли, так як і перед двома століттями, народ наш від московської держави одержить оту „купчу“ і лад, і порядок? Тоді це дало нам національний занепад на два століття, тепер це може знищити нашу націю на віки...

Селянська, така сама як і ми, Норвегія, відділившись від Швеції, завела у себе по дуже короткім республіканським існуванню монархічний лад. Бо тільки свій власний монархічний лад забезпечував її від повороту назад до монархічної Швеції. Крім того — як писалося в тодішній пресі — хотіла Норвегія бути монархією а не республікою тому: 1. щоб воскресити власну стару національну традицію, 2. мати внутрішній мир і спокій, 3. придбати через монарха потрібні звязки в Європі й 4. мати дешеву адміністрацію, бо республіканських бюджетів селяне норвежські приймати не хотіли.

Може подібні міркування малиб де-яку підставу й у нас. Може крім тисячи інших причин, що оборонці монархічного ладу в Європі приводять для націй західно-європейських, ми б мали ще другу тисячу причин власних, політичного, культурного й релігійного характеру, що у нас за монархією, а не республікою промовляють... Не маю змоги тут усіх їх перечисляти, але думаю, що й вище ска-

заного досить для того, хто, особисті симпатії та антипатії в сторону відклавши, захоче спокійно й чесно про будуччину України подумати. І коли він дійсно патріот, коли він дійсно душею за зруйновану націю нашу боліє, то може цей патріотизм здержить його од розбивання й нищення послідніх українських резервів і руйнування надій на Трудову Монархію Українську, що, на нашу думку, одна тільки зможе сильну й незалежну Державу нації нашій дати.

* * *

Підчас першої нашої еміграції, представник консервативних гетьманських кругів, Пилип Орлик, і представник запорожської демократії Кость Гордієнко, склали якраз 210 літ тому назад, у Квітні 1710 року, відомий компроміс — Орликову конституцію — що хоч тоді не здійснена, осталася „вікопомною Війська Запорозького й всего народа Малоросійського славою й памяtkою“. Тоді й ці „дуки“ гетьманці, й ці „козаки нетяги“, що проти „гетьманського самовладства“ повставали, були всі однакові по духу, і лицарі, і патріоти.

Сьогодні й для такого компромісу й для переведення його в життя реальних даних значно більше. Але чи єсть сьогодні в нас той дух, що був тоді у предків наших?

IV В послідніх часах у нашій демократії наступив виразний розкол. З неї виділився „Радянський бльок“, складений з частини с.-д. й частини с.-р., що став виразно на болшовицькій платформі. Хоч до чистого пролетарської ідеології намагаються повернути й інші соціально-демократичні групи, але між усіма ними нема досі єдності й порозуміння. Правду кажучи, прикро з боку дивитись, як у лоні представників одного й того самого українського класу йдуть руйнуючі суперечки й як при тім понижується людей, яких імена не тільки одна партія, але всі Українці звикли поважати.

Український болшовизм, як вислів чисто класового, робітничого руху, репрезентований досі на Україні нікому невідомими й мало свідомими людьми, тепер, як бачимо, дістає поважніше скріплення від давніх українських соціалістичних кол. Не бувши ніколи зроду соціалістом, ані тим паче болшовиком, думаю, що ми хлібороби-гетьманці зможемо з нашого становища цей факт привітати, пожалівши хіба, що він прийшов так пізно . . .

Вітати ж ми його можемо тому, що, на мою думку, всяка класова організація єсть організацією творчою, будуючою, а не так, як демократія, руйнуючою. Клас робітничого пролетаріату на Україні єсть. Він буде рости з розвитком нашого фабричного промислу. За демократією українською цей клас ніколи не піде й раз він не буде мати своєї української організації болшовицької, то він стоятиме під проводом ворожих нашій нації болшовицьких організацій російських, жидівських і польських, так як це було й досі. Знаючи становище

нашого класу хліборобського, розуміємо ми аналогічне становище класу робітничого, пролетарського.

Ця внутрішня класова боротьба, що її українські большевики приносять у нашу націю з собою, для нас зовсім не страшна. Бо ми знаємо, що на боротьбі продукуючих класів (а не на демократичній бійці багатих з бідними) виросла вся людська цивілізація й культура, виросте на ній і культура нашої великої нації.

Розпочалась ця боротьба класова з хвилиною, коли розпочалась сама цивілізація: коли в людській кочовничій громаді знайшовся перший розумний, сильний і працьовитий чоловік, що взявши добру палицю в руки, позганяв своїх товаришів із гияк, на яких вони, живучи з дня на день і лускаючи „смушки“ гойдалися, а заставив їх коло землі тяжко трудитись і працювати, одночасно від сторонніх напасників та грабіжників їх своєю силою й відвагою охороняючи. Боротьба між обуреною за таке насильство громадою й отим сильним, розумним, працьовитим чоловіком була першою й з того часу вже вічною класовою боротьбою.

І з того часу, хоч під впливом праці виросла цивілізація, хоч ота перша примітивна палиця прибрала інші форми, але суть класової боротьби лишилась вічно та сама. Як тільки сильні, розумні й працьовиті люде — організатори праці й оборонці своєї громади — під впливом ріжних причин, а перш за все під впливом вродженого людині нахилу до неробства, самі залізли на гияку і, гойдаючись на ній, дивились тільки, як інші зі страху перед ними працюють — як тільки ці люде ставали самі слабими, нерозумними й ледачими й не встані вже були організаторську палицю добре в руках держати та свою громаду від зовнішнього ворога охороняти, зараз же почалась соціальна революція. Під її впливом сильні люде або відроджувались, набирали нових сил і далі працю людської громади організували, або, як що були вони вже зовсім нікчемні, гинули, а їх місце займали зараз же найсильніші з поміж революціонерів-працьовників, що ту саму палицю в свої руки брали й так само далі людську працю організували й плоди її охороняли. Постійне відновлення аристократії — ось вічний і незмінний наслідок кожної боротьби творчих, продукуючих, працюючих класів.

Але іноді — особливо у націй, які вродженної людині зненависти до праці під впливом довгої цивілізації ще не позбулися — місце старих скинутих організаторів займали невиховані в продукуючій праці, організатори нові, а ті, що самі нічого не продукуючи вміли тільки словесно народ проти старих „гнобителів“ бунтувати. Не вміючи продукції й праці зорганізувати, вони на верху могли держатись тільки доти, доки вони „народ“ од праці увільняли й доти, доки було що зі старих, нагромаджених попередньою працею скарбів народові роздавати. Й тому така нація, де народолобні демократичні провідники бунту, а не революціонери з посеред продукуючих класів перемагали, падала й котилась по руїні своєї цивілізації вниз доти,

доки не прийшов хтось чужий і наново її до праці та до своєї — чужої вже для неї — цивілізації не запряг.

Вирівнюваня класів по типу найвищому, це дорога розвитку працюючих націй, що мають, як приміром Англія, найгостріщу класову боротьбу при найвищій техніці, найкращій аристократії й найкраще зорганізованому пролетаріяті. Вирівнюваня ж класів по типу найнижчому, це дорога упадку націй, що воліють гоїдатись на гияках, чим творити техніку матеріяльного життя; яких уся духова творчість іде в красне письменство; які в своїх степах і лісах мають сильну опозиційну демократію, але не мають ніякої боротьби продукуючих класів і тільки періодичні всенациональні кулачні розправи численних демократичних партій; у яких стара аристократія відзначається тільки тим, що не говорить „тутешньою“ мовою, вважає себе іногородцями й глибоко не вірить у власний розум, а за те сильно вірить в „Антанту“, — а кандидати в аристократію нову, самі не здатні по природі своїй організаторську палицю в руки взяти, „пропонують“ лускаючому „смушки“ народові, щоб він їх вибрав у пани за їхнє щире й безмежне народолобство . . .

Московський болшовизм завдяки своїй давній, фанатичній класовій виключности зумів себе зберегти від демократичної зарази. Проголосивши й провівши диктатуру свого класу, він намагається врятувати свою націю й свою державу від усіх фатальних наслідків демократичної революції Керенського. Він дав нації московській нову, сильну аристократію, до якої все, що було живішого між її старою аристократією вже пристало, пристає і, як що тільки большевиків світовий фінансовий капітал на здемократизує і не розложить, буде приставати чим раз більше.

Разом із тим диктатура пролетаріату в Московщині поклала кінець ще одній з незлічимох людських утопій — утопії соціялістичного демократизму.

Модерна раціоналістична й „наукова“ соціялістична утопія обіщувала людям у своїм конечнім здійсненю знищеня законів розвитку цивілізації, з яких свідомости вона виросла й якими весь час сама держалася. Ці великі закони вперше ясно сформуловані учителями соціялізму, це залежність усього цивілізаційного розвитку людства від класової боротьби й залежність усяких ідеологій, всяких ідейних моторів людського громадського життя від способу життя й матеріяльної продукції тих, хто ці ідеології творив. Під впливом перебоги соціялізму ці закони розвитку цивілізації мали безслідно счезнути. В соціялістичнім раю вже боротьби класів не повинно було бути й соціялістичні янголи від матеріяльних умов свого існування мали бути зовсім незалежні.

Коли до цього факту прикласти великий марксістський метод матеріялістичного розуміння історії, то він дасться пояснити хіба тільки тим, що сини Ізраїля, які в такім великім числі в ряди соціялістичні вступили, перенесли на соціялізм свою стару ідеологію кошовничої безземельної нації й свою віру в себе, як в народ вибраний

од Бога, до якого закони всіх інших осілих націй, а значить і закони цілого людства не стосуються...

Вірою в оцю соціалістичну утопію пояснюється нарікання наших „марксистів“ на соціаліста й революціонера Пілсудського за те, що він, ставши начальником польської держави, не вирізав польської буржуазії, не віддав Львова „українським товаришам“ і підчас прийомів не кидає бомб на представників реакційних буржуазних держав. Таксамо бідкаються вони, чому соціальна революція в пролетарській Московщині, з її гаслом визволення націй „вплоть до отчуженія“, фабрикується вже там тільки на експорт.

Тому так діється, каже матеріалістичне розуміння історії й так думаємо ми, що революціонер творець а не руйнік робить революцію й рятує ціле людство тільки доти, доки сам не стане організатором праці. З хвилиною, коли він сам починає будувати й організувати працю — як це намагаються вже робити московські більшовики — він перестає бути революціонером, а робиться аристократом-консерватором і коли він ще з мотивів національно-економічних ширить світову революцію, то тільки серед інших народів юза межами своєї влади. Таксамо зрештою, як Наполеон ширив революцію й визволяв Європу від „тиранів“, як французькі революціонери, поширюючи гасла „свободи, рівності й братерства“, ограбили з кінці XVIII. століття Італію і т. д., і т. д. . . .

* * *

Трудно наразі зорентуватися, чи цей наш новий український більшовизм це дійсно класовий пролетарський рух, що в стані прискорити на Україні появу нової творчої аристократії — чи це просто трихильники російського більшовизму, наші самі крайні народолюбці-демократи. Коли це дійсно організація українського пролетарського класу, то будемо надіятись, що як російський більшовизм, усунувши здеморалізовану демократію й здегенеровану частину старої аристократії, повертає Росії світовий вплив і значіння, таксамо український більшовизм верне Україні державну незалежність і дасть нації нашій нову міць, занапашену в довгих демократичних добах нашої історії.

Але коли це тільки крайні демократи, тоб то найнижча демократична формація, що від інших відрізняється тільки ще більшим народолюбством і орієнтацією не на соціалістичну Польщу, а на більшовицьку Росію, то це найнебезпечніша зо всіх українських демократій. Бо в протилежність до безсилої навіть у своїй деструктивній роботі демократії польонофільської, вона для тієїж самої демократичної руїни може використати сильні антипольські й москвофільські інстинкти наших народніх мас. Це в такім разі відроджена Брюховеччина тільки в ще гірших і небезпечніших формах, що нашим народнім масам готує таксамо нову національну й економічну неволю, а їх провідникам ту саму роль московських „розлагателів“ і агентів.

На превеликий жаль новий рух виступає анонімно. Про призвища, про живих творчих людей можна тільки здогадуватись. Говорять і деякі газети пишуть, що до „Радянського бльоку“ належить професор Грушевський. Спростовання не було, отже тому дозволяю собі призвище професора Грушевського зачитувати, пригадавши одночасно те, що він писав на весні 1918. року про „Кінець московської орієнтації“:

„Я вважаю“ — цитую слова цієї статті — „визволення від „песього обов'язку“ супроти Московщини незвичайно важним і цінним. Роздумуючи над цим моментом я думаю, що недаремно пролилася кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молоді, коли вона принесла, чи закріпила духове визволення нашого народу від найтяжчого й найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духового чи морального закріпощення. Я скажу різко, але справжніми словами: се духове холопство, холуйство раба, якого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апольгетом і панегіристом... Таким холопством вважаю ту вірність, ту служебність не за страх а за совість, глибоку й непобориму, поколіннями виховану, яку українське громадянство виявляло, в одних частях. менше, в інших більше супроти державних, культурних і національних інтересів Росії й великоруського народу.“*)

Таких слів на вітер не говориться. Отже будемо разом із професором Грушевським надіятись, що кров найкращої української молоді під Крутами не пролилась даром, що народ наш уже до добровільного рабства не поверне й що „Радянський Блок“ це не відроджена холопська Брюховеччина, а нова творча течія найкращого, принаймні в своїх власних очах, отже значить аристократичного по своїй природі українського пролетарського класу.

* * *

В цій надії дозволю собі звернути увагу представників нашого українського більшовизму на кілька питань, зв'язаних на мою думку з будучиною українського пролетаріату й буду дуже щасливий, коли ці мої скромні замітки зможуть викликати про цю важну справу обмін думок у пресі. Застерігаюсь зараз же, що не про „соціальний мир“ мені йде, бо зрештою кожному, хто прочитав цей лист, ясно, що я такого „гнилого миру“ не єсть прихильником і волю чесну й отверту боротьбу, між инчим і тому, що вона дозволяє противникам без облесливих обманств чесно й отверто між собою говорити.

Отже 1. Коли навіть допустити, що в цілیم світі відбудеться соціальна революція й скрізь аристократія пролетаріату замінить пануючу міщанську демократію (бо земельна аристократія з упадком Німецької Імперії ніде вже тепер не править), то проте трудно допустити, щоб у цілیم світі повстала тепер одна держава, де людина,

*) М. Грушевський: „На порозі нової України“. Стор. 10.

кажучи словами В. Левинського, „матиме змогу користуватися *ius cosmopolitanum*, цебто правом бути громадянином кожного закутка землі“ й яка знатиме „тільки один природний поділ людей, цебто поділ на мовно-культурні національні спільноти“.*)

Щоб уявити собі таку світову державу з поділом на екстериторіальні мовно-культурні спільноти, яких усі культурно-національні права будуть забезпечені й які не потрібуватимуть тому власної держави — треба допустити, що кожна з цих екстериторіальних націй буде виконувати в цій світовій державі якусь окрему й спеціальну функцію. Приміром Українці, повернувши до своєї забутої півкочової системи переложного господарства й вільних на підставі *ius cosmopolitanum* займанщин, будуть тоді хліборобами, Німці — індустріальними робітниками, Жиди — керовниками світового господарчо-економічного апарату, Кіргізи — провідниками по Європі і т. д. Бо в протилежному разі, коли тільки в одній нації буде кілька професій і коли кожна з націй захоче займатись хліборобством на своїй власній території, то зараз же їй буде потрібна своя національна держава, без якої не можна буде зорганізувати цих різних професій у один національний організм праці, і без якої не можна буде оборонити власної території на випадок, коли-б якась інша нація захотіла в більшому числі стати громадянами чужої національної (допустимо кращої, чорноземної) території.

Раз будуть після соціальної революції національні держави — що зрештою признає й цитований вище В. Левинський — то розуміється та нація, яка матиме свою територію, але не матиме своєї держави, мусітиме належати до чужої держави, отже хоч і буде пролетарською нацією, але нижчого так-би сказати сорту.

Допустивши при тім, що будучі пролетарські держави будуть дуже миролюбиві й дуже ліберальні, всеж таки на всякий мовляв случай, вони мусять мати для оборони свою армію й уже доконче, щоб споживати свій власний хліб, мусять мати свій власний господарчий апарат. Отже коли якась пролетарська нація не матиме своєї власної армії і не матиме своєї власної організації праці в формі окремого господарського апарату, то вона буде нацією залежною від чужої армії й чужого господарського апарату, значить буде нацією не власновільною, нацією поневоленою.

Пролетаріят же, як відомо, змагає до знищення всякої неволі, в тім числі й національної. Й досі принаймні не відомо, щоб наприклад більшовики англійські пропонували для здійснення у себе соціальної революції, окупацію Англії російськими червоними військами. Для знищення класової неволі пролетаріят сотворив ідею соціальної революції й безкомпромісової боротьби з буржуазією. Мабуть для знищення національної неволі пролетаріят кожної поневоленої нації повинен сотворити ідею національної революції й безкомпромісової бо-

*) В. Левинський: „Народність і держава“. Стор. 125. Про *ius cosmopolitanum* пор. вище наведений аналогічний погляд „Інтернаціонального огляду індустрії, комерції й банків“.

ротьби з гнобительською нацією. Бо коли-б пролетаріят сотворив був для себе фікцію про добровільну уступчивість буржуазії й можливість компромісу з нею, то все напруження його класової енергії булоб пропало й він ніколи не змігби дійти до перемоги. Чи зможе поневолена пролетарська нація визволитись з під гнобительської пролетарської нації, коли її провідники вчитимуть, що гнобительська нація добровільно, під впливом компромісу, сама піде на уступки?

І як супроти всього вище сказаного пояснити, зі становище українського пролетаріату, факт, занотований у 4. числі „Нової Доби“ що „на нараді комуністичної партії України в Києві прийнято постанову щоб вільна, самостійна, українська республіка була в союзі з російською республікою, при чому господарський устрій і військова сила мають бути спільними“...

2. Чи можлива єсть тепер така диктатура українського пролетаріату на Україні, під проводом якої українська нація моглаб здобути повну національну й державну незалежність? То-б то, другими словами, чи знайдеться на Україні стількиж, скільки й у Московщині офіцерів, жандармів, чиновників, фабрикантів і поміщиків, які-б цю диктатуру визнали й під її проводом до будови держави приступили. І як що така диктатура неможлива і як що українська держава мусить бути відбудована під проводом інших класів і іншими методами, чим держава російська, то чи з погляду інтересів українського пролетаріату краще во ім'я національної волі пристати до спільної державної роботи з іншими українськими класами (як це робив досі приміром пролетаріят англійський, німецький і и.), а тоді вже в своїй незалежній державі зробити соціальну революцію, чи краще во ім'я соціальної волі знищити при допомозі російських большевиків інші українські класи й пристати на становище поневоленої нації в пролетарській державі російській. Хочби це останнє мало навіть грозити повним знищенням української нації, як це бачимо на прикладах інших не розвинених у нації етнографічних колективів, як Каталонці, Бретонці, Кельти й и. *)

При цім розуміється треба пам'ятати, що чи буде світова революція, чи її не буде — це в мінімальній мірі від українських большевиків залежить. Але чи буде Україна, чи її не буде, то за це між пролетаріатом цілого світа тільки пролетаріят український несе повну й єдину відповідальність.

3. Коли прийняти, що скрізь відбудеться соціальна пролетарська революція, то чи можна одночасно допустити, що ця революція

*) По скільки наші большевики думають іти вмісті з російськими большевиками, то вони повинні тямити, що російський большевизм вже не одноцільний. В ньому все виразніше зарисовується течія національно-патріотична, що перш за все буде боротись за інтереси Росії зо всякими інтернаціональними впливами, й течія інтернаціональна, що все буде готова йти на уступки коштом Росії. — Вживаючи прізвись людей не персонально, а як синонімів певних течій, можна напевно сказати, що Ульянов-Ленін й Бронштейн-Троцький вмісті Росією правити не зможуть. Хтось з них мусить уступити. А хто з них має бути учителем і провідником українських большевиків?

разом із тим знищить усю приватну, а в дальшій консеквенції й національну власність на землю та поверне нації до кочової чи півкочової доби їх існування. Колиж така гіпотеза неправдоподібна то в боротьбі між городом і селом, яка все гостріше скрізь, а особливо у нас на Україні зарисовується, чи пролетаріят український стане по стороні города проти села, чи з селом піде проти города. Перекладаючи це питання на політичну термінологію: чи політичні, соціальні й національні інтереси в сучасний мент вяжуть український пролетаріят міцніше з інтересами буржуазії, чи з інтересами аграріїв. Думати, що городські капіталісти й аграрії творять разом „одну й ту саму буржуазію“ — це справді улешкувати значно собі самому умову праці, але разом із тим закривати очі на дійсність. Це значить забувати про недавню гостру боротьбу між аграріями й буржуазними капіталістами в Німеччині, про такуж боротьбу в Англії й Франції, про сучасні гострі противенства між аграрними й буржуазними колами в усіх новоповсталих державах, це врешті не знати про такі свіжі й наші власні події, як боротьба „Всеукраїнського Союзу Хліборобів“ з „Протофісом“ в останніх часах Гетьманства Павла Скоропадського.

Від того чи пролетаріят знищить панування капіталу й при допомозі хліборобського, опертого на праві приватної земельної власності села збудує нову промисловість, нову фабрику, нову техніку, новий город і нову городську цивілізацію — чи вступить у боротьбу з селом і в цій боротьбі між законом землі й законом капіталу загине з усею сучасною капіталістичною городською цивілізацією — залежить на мою думку вислід цілої сучасної чергової європейської кризи . . .

4. По скільки я добре, як не соціяліст, розумію Маркса, то він думав, що світова пролетарська революція й знищення капіталізму наступить тоді, коли її зробить пролетаріят продуцентів (отже не тільки „робітників духа“ й людей „неопредѣлених професій“), які придбали здатність (капацитет) економічну, розуміння праці й чуття законности, вироблені в них під впливом самих умов попередньої капіталістичної продукції.

Отже пролетаріят мавби знищити буржуазію не для того, щоб зайняти її помешкання й поділивши між собою нагромаджені попереднею працею багатства, споживати їх у буржуазній обстановці, — а мав би сотворити вищу законність і вищу мораль праці, потрібну для зорганізованя вищої продукції при вищій, більше скомплікованій техніці. Перейняти од буржуазії найвищу форму продукції, таку, яку буржуазія вже не в стані була би сама зорганізувати, і повести її далі на вищу ступінь, таке, — думав Маркс — малоби бути завдання пролетаріяту. Через те треба допустити, що дійсна пролетарська революція могла би відбутись тільки в момент найвищого розвитку економічного життя, а не в момент його розвалу й упадку.

Соціяльну революцію в момент розвалу техніки продукції Європа вже раз переживала. Це був упадок Римської Імперії,

завершений страшною економічною руїною, наїздом варварів, і продовжений середніми віками. Чи часом тепер соціалістичних проповідників вищого економічно соціалістичного устрою не жде така сама доля, яка в середніх віках зустріла християнських пророків, „громовий голос яких, в інтерпретації св. Єроніма — пише Ренан у своїй „Історії Ізраїля“ — наганяв страх на багатих і можних, не даючи ніякої змоги, во ймя оборони інтересів бідних, чи тих, кого за бідних рахували, розвинулись індустрії, науці й взагалі земним ділам“ (в протилежності до справ небесних, справ абсолюту) . . .

У всякім разі дуже сумнівно, щоб Україна, де буржуазія не була здатна збудувати ні одної фабрики без „казенного пособія“, вже дозріла до пролетарської соціальної революції й навряд чи наш пролетаріят придбав уже здатність економічну, розуміння праці й почуття законности в організації цієї праці. Але позаяк це зводиться в кінці до питання віри, то дискусія тут виключена. Ми не віримо, а інші вірять, та й годі.

Алеж, навіть віруючи в соціальну пролетарську революцію, можна допустити, що вона не вдасться. Отже тоді, коли ми не вернемося — що теж дуже можливо — до середньовіччя, знищення промислової техніки а з нею й самого пролетаріату, то для підготовки пролетаріату до нової будучої революції й до опанування цілої людської продукції — для вироблення в його свідомості чуття законности, моралі й розуміння праці — який лад краший: чи демократична народня республіка, чи класова трудова монархія?

Дозволю собі нагадати, що думали про республіку й монархію дотеперішні ідеологи пролетаріату, що мали на увазі очевидно монархію стару, а не нову монархію трудову, пре яку говоримо й яку обстоюємо ми.

Маркс уважав кращою республіку, бо — на його думку — в республіці увага пролетаріату не одвертається в бік боротьби з монархізмом і земельною аристократією, а через те легше розвивається в ньому класова свідомість і свідомість класової боротьби з буржуазією. Він очевидно брав під увагу факт, що в знищенню монархії заінтересована була перш за все буржуазія, яка втягає до цієї боротьби пролетаріат і тому цей союз її з пролетаріатом затемнює його класову свідомість.

Алеж від часу, коли ці слова були написані, наступило багато змін, і республіки показали себе зовсім не такими, як думав Маркс.

„Револьта бідних може послужити базою — пише коментатор і континуатор Маркса Сорель — для сформування народньої держави (l'état populaire), збудованої буржуазією, що хоче продовжувати свій буржуазний спосіб життя й що піддержує ідеологію буржуазну, але видає себе одночасно за представників пролетаріату. Така народня держава примушена все ширше й глибше запускати свої щупальці, бо маси стають усе менше податливі до обманства з хвилиною, коли перший момент боротьби пройшов, а коли проте

треба піддержувати їх ревну відданість у спокійних уже часах. Це вимагає скомплікованих виборчих машин і в результаті великого числа всяких милостей до роздавання. Все збільшуючи число своїх урядовців, народня держава допомагає витвореню класа інтелігенції, якої інтереси різняються від інтересів пролетаріату-продуцентів, і в той спосіб така держава збільшує оборонну силу буржуазної форми проти революції пролетаріату. Досвід учить, що оця буржуазія державних комісіонерів, не зважаючи на свою низьку культуру, дуже привязана до буржуазних ідей, і коли який небудь пропагандист революції опиниться на урядовій посаді, він з найбільшою легкістю стає прекрасним буржуа“.*) Це було писано в 1908. році, а з того часу досвід хочаби одної нашої республіки мігби даги багато більше матеріалів для характеристики республіканських, народніх „популярних держав“.

Усвідомленням цієї деструктивної для пролетаріату ролі народньої республіки пояснюється факт, що французський пролетаріат до республіки ставиться крайнє вороже, що республіканські емблеми нищать там підчас робітничих демонстрацій і що в своїй антіреспубліканській акції він часто йде рука в руку з найбільшими французькими патріотами і націоналістами, що завзято борються за свою, таксамо антіреспубліканську і антіпарляментарну, неомонархічну ідею.

І дотеперішний досвід підтверджує, що пролетаріат найкраще і найповніше організується в монархіях. Найсильніші пролетарські організації повстали в монархії німецькій, а особливо в монархії англійській, де хоч Король, як кажуть — „царствує, але не править“ — але де весь устрій життя, на традиції монархічній опертий, наскрізь монархічний, класовий, аристократичний. Цей факт був таксамо підмічений ідеологами й провідниками пролетаріату, що між иншим знайшло вираз в цікавій дискусії між Жоресом і Бебелем, яка завязалася на цю тему на соціалістичнім конгресі в Амстердамі в 1904. р. і яку дозволю собі тут в коротких словах нагадати.

Приводом до дискусії послужив сконстатований на цьому конгресі факт, що за попередніх дванайцять літ у Європі найбільше крові робітників було пролито в Республіці Французській.

„В певній мірі — казав тоді Бебель Жоресові — я мушу супроти Вас виступити адвокатом монархії . . . Монархія не може заангажуватись до краю в боротьбу класів. Вона мусить рахуватись з народніми масами. У всіх республіках сконстатовано інтервенцію військ підчас страйків. І правительтво французьке це правительтво класове“.

— „Алеж ми маємо загальне право виборче“ — боронив республіку Жорес.

— „Ви його одержали від Наполеона“ — відповів Бебель.

— „Тільки республіка розвиває всі горожанські чесноти“.

*) G. Sorel : La décomposition du marxisme, p. 27.

— „Ви ж її одержали від Бісмарка, що полонив вашого імператора“ — коротко на це замітив Бебель.

— „Монархи, коли й дбають про народні маси — закінчіть свою оборону республіки Жорес — то роблять це не з обов'язку, але з егоїзму і то свідомого егоїзму“.

Алеж цею послідньою фразою Жорес не хочаючи підкреслив один з найбільше позитивних боків монархічного ладу. Бо як це може не сумно, але егоїзм являється послідньою й останньою інстанцією в усіх ділах людського співжиття. І тільки той лад може бути для мас народніх найкращим, де права їхні обороняються з мотивів егоїзму, а не задля любови, справедливости чи обов'язку...

Сьогодні Республіка Французська, вигравши при допомозі американських трестів і Англійської Монархії першу частину світової війни, відплатила Німецькій Імперії за Бісмарка тією самою монетою: дала Німцям республіку. І взагалі скрізь падають старі монархії, а як гриби по дощу ростуть республіки. Стара велико-поміщицька і бюрократична монархія — послідній слід старого феодалізму — не вернеться очевидно ніколи. Але чим більше в Європі республік народніх, тим швидше прийде скрізь монархія нова, монархія не феодальна, а трудова.

Монархія, що забезпечить сталим і сильним державним апаратом, вирваним з рук політичних спекулянтів, повну волю продукції і праці. Що не дасть можливости буржуазії оборонятись од тяжкого обов'язку організаторів праці й захищати своє паразитарне існування при допомозі підкуплених народніх трибунів. Що врятує пролетаріат од деморалізуючої надії, що захоплення політичної влади звільнить його від обов'язку праці, від обов'язку зорганізувати й повести цю працю краще, чим це робить і робила буржуазія. Що у власнім егоїстичнім інтересі Голови Держави й Нації буде захищати тих, хто для збільшення продукції держави й нації потрібний: всіх робітників і продуцентів, а не експлоататорів політики й керовників виборчих машин. Що техніку людську буде постійно розвивати, при кращій фабриці організуючи вищі пролетарські формації, при синдикатах хліборобських продуцентів-власників, об'єднуючи в одно національне тіло розпорошене селянство. Що цю техніку зі зняття нищення нації й визиску людей поверне в зняття боротьби з природою, поширення людської сили матеріальної з необхідним для такого поширення збільшенням сили моральної, сили людського духа. Що віджене від пролетаріату оту хмару агентів, яка його тепер оточує і, підюджуючи робітників на грабунок буржуазії, у нихже награвлене золото й брилянти скуповує, инший чужій буржуазії перепродує й у той спосіб консервуючи закон капіталу, ліквідацію революції й ще гіршу неволю пролетаріатові готує. Монархія врешті, яка одна тільки встані забезпечити можливість безпосередньої класової боротьби між незахищеною парламентами буржуазією й нездеморалізованим партійно-політичними провідниками пролетаріатом і через те одна тільки встані виробити в пролетаріаті здатність до економічної творчости, почуття закон-

ности й моралі праці, без якої ніяка соціальна революція й перемога пролетаріату не тільки тепер, але й у будуччині не буде ніколи можлива . . .

Така Трудова Монархія прийде, бо прийти мусить. Коли не збудемо ми її тепер самі добровільно й свідомо, рештки старої цивілізації, культури й націю нашу при тім зберігши, то збудує її за деякий час людський інстинкт самоохорони під впливом економічної руїни, політичної анархії, голоду, тифу, холери й чуми, які собою сучасну соціальну революцію й усі повсталі з неї народні республіки завершать.

До боротьби за повну державну й національну незалежність української нації провідники пролетаріату нашого в часах дореволюційних себе духово й ідейно не підготували, найвищого напруження національної волі та енергії не сотворили й тому в часах революції по лінії найменшого опору покотилися. Тому між ними не міг появитися ні один творець, не міг прийти український Ленін. Невже, не підготовлять вони себе й до прийняття нової грядучої політичної форми існування вільних, незалежних, працюючих націй, без якої життя й нашої нації буде неможливе, а будування якої без активної допомоги українського пролетаріату, силами самого тільки монархічного по своїй природі, хліборобського селянства, буде з попередньою, тяжкою і непотрібною руїною звязане.

За трудову монархію, чи за республіканську анархію? За національну волю чи за національну неволю? — Ось ті питання, на які ті, що на чолі пролетаріату українського стоять, перед ним і перед цілою нацією, як не тепер, то колись відповісти мусять.

* * *

„Той, хто сфабрикував утопію, призначену на те, щоби ущасливити людство, вважає себе посідачем права власности на свій винахід. Він думає, що ніхто краще від нього не зможе прикласти до практики його системи. Він уважавби за річ дуже нерозумну, колиб його література не принесла йому державної посади. Але ми абсолютно нічого не винайшли, ми навіть твердимо, що не існує нічого до винайдення . . .“*)

Навівши на прикінці ці слова нераз вже цитованого мною великого идеолога синдикалізму Сореля, прошу читачів цього листа мене до таких фабрикантів соціальних утопій — про яких говорить Сорель — не причисляти. Думок своїх не опатентуюю, бо вони не мої. Вони тільки сформуловані мною, а виніс я їх з того оточення, серед якого я виріс, з того хліборобського класу, до якого душою й тілом належу, і який так мусить думати з хвилиною, коли знов національно-українським стає. Тим паче ними до ніякої по-

*) G. Sorel: *Réflexions sur la violence*, 4-me édition, p. 51.

сади державної дороги собі не промощую. Я нічого нового не винайшов і вважаю, як і Сорель, що в справах суспільних, в справах нації, нема нічого до винайдення. Єсть — думается мені — одно й тільки одно ірраціональне громадське життя; єсть понад ним більше або менше наближені до дійсности спроби розуміння того життя, його найближих тенденцій, його найближчого розвитку; єсть врешті в кожнім з нас зі способу його класового життя й праці впливаючий громадський інстинкт, що примушує за своє таке а не инше розуміння будуччини цілої громади, за свою громадську ідею боротись і її силою праці духової та фізичної в потік ірраціонального громадського життя вводити.

Трьох синів рідних має сьогодні наша мати — спільна наша людська громада — Україна: хлібороба-гетьманця і неомонархіста, більш або менш соціалістичного інтелігента-демократа й республіканця, і пролетаря-большевіка та інтернаціоналіста. Мати наша тяжко хвора. Всі сини її поріжнені, кволі, слабосилі й сильної, об'єднуючої їх всіх національної ідеї вони досі для громади своєї сотворити були не в силі.

Тільки один інстинкт любови сина — громадянина до матери — громади може подиктувати нашому розумові те, що для врятування України, для зорганізування нашої громади в націю потрібно. Наша власна нами ж кожного дня творена будуччина покаже, чи був взагалі за наших часів на Україні отой український національний громадський інстинкт і з окрема — у кого з синів України любов до матери — у кого з нас національна ідея українська — була найглибша й найсильніша.

Вячеслав Липинський.

На еміґрації
в початку Квітня 1920. року.

Сергій Шемет.

До історії Української Демократично-хліборобської Партії.

В травні 1917. року повернулись з Полтави з губерніяльного з'їзду „Союза земельних власників“ кілька лубенських козаків-хліборобів. Їздили вони на той з'їзд з власної ініціативи, бо відділу союзу в Лубенському повіті не було.

Побувавши на з'їзді, рішили ці хлібороби завести подібну організацію також в Лубенському повіті і от Ів. Корнієнко і М. Макаренко звернулись до мене з пропозицією, прийняти участь в організації. Я відповів згодою, але при умові, коли будемо організувати не відділ „Всеросійського Союзу Земельнихъ Собственниковъ“, а свою окрему українську хліборобську організацію на платформі суверенности українського народу.

Ініціатори згодились на мою думку. Зложена була організаційна комісія з слідуючих осіб: М. Боярського (голови Повітової Земської Управи), Л. Климсва (члена тієїж управи), В. Шкляра (агронома), В. Чигрина, Ів. Корнієнка, М. Макаренка і С. Шемета. Комісія розробила головні точки програму нової організації, назвавши організацію: „Українською Демократичною Партією“.

29. червня 1917. року з'їхалось на установчі збори партії в Лубнях до 1500 хліборобів-селян і чоловік 20 дідичів. Головою зборів був Л. Климів.

Були ухвалені зборами головні точки програму, котрі наведу тут з пам'яті:

1. Суверенність українського народу.
2. Приватна власність мусить і на далі охоронятись законом, яко основа народнього господарства.
3. Парцеляція за викуп великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних, залишивши в руках попередніх власників кількість землі, яку встановить український сойм, прийнявши на увагу потреби агрікультури і державні інтереси.

З'їзд не міг спокійно закінчити свого засідання, бо при кінці до сали увійшла група солдат і почала шумом перешкаджати дебатам.

Прийшлося прискорити дебати і перейти до вибору президії нової партії, названої „Радою партії“.

У вечері тогож дня зібралася „Рада партії“, але група солдат знову перешкаджала зборам. Спроба забезпечити собі волю зібрання через місцевий „Совѣт Солдатских Депутатов“ невадалася, бо там відповіли, що „у вас програма не так написана“.

Таким чином отверта, широка діяльність партії була утруднена і тому дальша організаційна робота посувалася поволі.

В осени, перед виборами до „Всеросійських Установчих Зборів“ з ініціативи Полтавської групи партії, відбулася в Полтаві конференція в справі виборів до „Всеросійських Установчих Зборів“, на якій присутній був і п. Хведір Лизогуб, голова ради міністрів за часів Гетьмана, який до партії не належав.

Конференція рішила поставитись до виборів пасивно з огляду на неможливість вільної передвиборчої агітації. Приспівша потім російсько-большовицька окупація цілком зупинила діяльність партійної організації.

В перші часи партійної роботи виявилась цікава подробиця, що селяне цілком ще не звикли були до партійних організацій, про партію судили, дивлячись на її назву і часто було допитувались, чи наша партія таки справді стоїть за „собственность“ і коли стоїть за „собственность“, то чому про це не згадано в назві. Аби уникнути недовіря, прийшлося згодом до назви партії додати „хліборобська“.

Перший повний нарис програму „Української Демократично-хліборобської Партії“ був написаний Вячеславом Липинським і виданий в Лубнях в жовтні 1917. року.*) Політичний і соціальний світогляд партії окреслює цей нарис такими словами:

„Стоючи твердо і непохитно на ґрунті повної власновільности і суверенности українського народу, ми спираємось на многовічній традиції невпинної боротьби України за свою волю, за своє право на вільне життя... Ми віримо, що не пропала марно та неізмірима маса енергії, яку добув з себе в боротьбі за своє визволення народ наш в Хмельниччині, сколихнувши тоді своїми потугами увесь схід Європи; не може не здійснитися ідея вільної України, за котру клали голови найкращі сини народу, котра була провідною зорею всім велетням нашого невмирущого духа од часів Великого Богдана і до сьогоднішнього дня. І ми віримо, що наближається час, коли взищеться кров нашого народу, пролита великими потоками за те тільки, що шукав він волі на власній землі і мав в тім замисли, всій людскости природні (слова автора „Історії Русов“ з приводу повстання Мазепи). В тій нашій вічній, невмирущій волі до життя, а не в часто змінливих, партійних чи книжних теоріях, знаходимо ми силу і оправдання для своєї боротьби за кращу долю України“.

„Історія наша вчить нас, що повним національним життям жив наш народ тільки тоді, коли він користувався на своїй землі повно-

*) Видання Української Демократичної Партії, ч. 1. „Матеріяли до програми“. Лубні. 1917. Друкарня Лівитанського. Ціна 25 коп.

тою своїх суверенних прав (Київська Держава)... Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місце рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до сотворення власної держави...

Без ясної, отвертої боротьби за здійснення свого суверенітету на своїй землі, народ наш стане народом ілотів, що будуть винищувать себе взаємно во ім'я чужих національно-державних ідей і при помочи чужих національно-державних організмів. І тому боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні, ми ставимо найважливішою і вихідною точкою нашої політичної програми...“

„Власна державна організація важна для нас, як представників української хліборобської демократії, не тільки з мотивів національного, але й економічного характеру...“

„Коли хліборобська Україна служила предметом експлуатації для російської та австрійської держави перед війною, то по війні ця експлуатація безмірно зросте під впливом, викликаного світовою війною процесу поширення економічних функцій держави і демократизації державного життя. Коли для України був страшний той приватно-хозяйственный капіталізм, який прикривався російським і австрійським імперіялізмом, то ще небезпечнішою стане державна трестифікація народного хозяйства, з якою прийдуть на Україну по війні чужі державні народи, спираючись в своїй експанзії не тільки, як досі, на своїх пануючих клясах, а на силі своїх демократій.

І як що ми задихались під тягарем слабо розвиненої економічно, поліцейсько-самодержавної Росії, то чи не задавить нас зовсім — коли останемось і на далі нацією недержавною — Росія республікансько-демократична...“

„Як же російська держава до нових форм існування пристосуватись не зуміє, то чи не прийдеться нам зустрітись на нашій землі з иншим сильнішим од Росії національно-державним організмом і чи зуміємо дати йому одсіч, не наладивши міцної національно-хозяйственной державної організації. В цей переломовий час до невсипущої праці над підготовленням такої організації, кличемо всіх в Україні, кому дороге її існування...“

Далі рядом прикладів з української минушини і покликаючись на приклад сучасних молодих держав „Нарис програму“ підкреслює необхідність піддержувати міжнародний характер української справи.

Що до внутрішніх відносин, то „Нарис програму“ зазначає їх так:

„Україна, край хліборобів, і українська держава мусить стати державою хліборобів... За горожанами України неукраїнської національності визнаються всі їх культурно-національні права, але всякі спроби деяких представників цих меншостей зайняти при помочи чужесторонніх державно-національних впливів упривілейоване становище на Україні — ми будемо поборювати всіма силами“.

В економічних справах „Нарис програму“ обстоює „якнайширший державний контроль над національним хозяйством“ і участь держави в організації тих сфер народного хозяйства, в котрих найбільше заінтересована вся нація.

В сфері робітничого законодавства пропонується підтримувати домагання українських робітничих партій.

Майбутня вільна Україна уявляється як „край високо розвинутого інтензивного фермерського сільського хозяйства“.

„Місце величезних лятифундій і — витворених панщиною — великих, скупчених та бідних українських сел, повинні зайняти розкинуті рясно по всій українській землі хуторі трудового українського селянства, на яких український хлібороб, обєднаний в могутні кооперативні товариства, добуває з нашої родючої землі трудом своїм і своєї сім'ї максимум того, що вона може дати...“

Для здійснення цього має утворитися „український державний земельний фонд, в який увійдуть казенні, кабінетські, удільні, монастирські і т. п. землі, а також землі приватних власників, котрі законодавчим порядком, в міру потреби переходитимуть за викуп по справедливій оцінці у власність держави, поверх певної установленної законом норми“.

„Фонд цей має „різатися на хуторі такої величини, котра відповідає якості землі і котра для даної місцевости являється найбільш продуктивним типом трудового селянського хозяйства. Ці хуторі здаються в довічну і наслідственну — але без права поділу (майорат або мінорат) — аренду з правом фактичної переуступки в цілости — тим безземельним або малоземельним українським хліборобам, які самі власними руками обробляють землю“.

„Вся решта приватно-власницьких земель, до часу їх викупу в державну власність, не виключається з товарообміну.“

Однак „обмежується право скуповувати землю в одні руки поверх установленної законом норми та забороняється торг землею для спекуляції.“

Тактика партії в „Нарисі програму“ окреслюється так:

„Всякий Українець, котрий бореться за вільну Україну, і всякий чужинець, котрий наше право до повної незалежности фактично визнає — наш союзник, хочби його погляди в інших справах не відповідали поглядам нашої партії. Всякий український робітник, котрий вирікається ідеї вільної України і тим самим служить чимсь чужим державним чи національним інтересам в Україні, і всякий чужинець, котрий во імя цих чужих інтересів на нашій землі виступає проти визвольних змагань українського народу — наш ворог, хочби по своїм поглядам в інших справах він стояв дуже близько до поглядів нашої партії.“

„Одкидаючи без застережень право інших народів чи держав панувати над нами, ми будемо найбільше рішучо поборювати всяке русофільство, австрофільство, чи польонофільство і взагалі всяку політичну ідею, яка буде обмежувати наші суверенні права і затягати наш народ в старе ярмо політичної немочи, та національної неволі“.

„Од кожної своєї політичної партії народ український має право вимагати, щоб вона задля своїх партійних, чи класових інтересів не поступалась ні на крок принципом вільного існування нації і щоб силу свою кожна українська партія черпала з внутрішніх сил свого народу, а не з „сторонніх протекцій...“

„І памятаючи, як за часів національної руїни, що привела Україну до двухсотлітньої неволі, наші тодішні політичні партії „дуків“ та „голоти“ в завзятій боротьбі між собою, кликали на поміч чужі народи, держави і, поступаючись перед Росією та Польщею зразу національним ідеалом, згодом стали задля своїх партійних інтересів на випередки продавати себе і свій народ цім державам, ми в теперішній грізний для України час звертаємось до всіх українських партій з горячим закликом: „Боронім всі, кожний по своєму, нашу спільну волю і честь!“

Так виглядає перша спроба окреслити ідеологію і головні точки програму Української Демократично-хліборобської Партії.

Загальний стан партійної організації в перший рік існування партії виглядав так.

Тільки в Лубенському повіті на Полтавщині до партії були приєднані всі активні хліборобські елементи. Організації „Всеросійського Союзу Земельних Собственников“, переіменованого потім у „Всеукраїнський Союз земельних Власників“, в Лубенському повіті не існувало зовсім.

По других повітах Полтавщини, в самій Полтаві, в Олександрійському і Єлисаветградському повітах Херсонщини, в Катеринославі, Харкові, Києві організувалися тільки невеликі гуртки переважно з інтелігенції, які провадили свою роботу напів-конспіративно. З початком першої большевицької окупації діяльність партії цілком завмирає і починає одживати після очищення України від російсько-большевицької влади.

Вже 25. березня ст. ст. 1918. року був організований Демократично-хліборобською партією в Лубнях з'їзд хліборобів з шести північних повітів Полтавщини. З'їхалося понад 2000 хліборобів.

Тодішня українська влада Центральної Ради не забезпечувала волі зборів для несоціалістів і тому прийшлося забезпечувати можливість, спокійно провадити зібрання озброєною силою з молодих синів хліборобів, бо просити захисту у німецького війська проти своїх таки братів — Українців організатори з'їзда не хотіли.

Дебати на з'їзді були присвячені головно-земельній анархії, викликаній законами Центральної Ради і заходами тодішнього Українського Уряду.

Зміст прийнятих з'їздом резолюцій приблизно був такий:

1. З'їзд визнав політику Центральної Ради в аграрній справі руїницькою для держави і для загальнонаціональної господарки і вимагав визнання принципу приватної власності jako основи народного господарства.

2. З'їзд вимагав негайного повернення господарям права власності на садиби і цілий їх інвентарь, звертаючи увагу уряду на той факт, що живий і мертвий інвентарь в чужих руках гине.

3. З'їзд вимагав залишення в розпорядженні господарів якогось мінімуму землі і передачі решти земель на орендних умовах мало-земельним селянам.

4. З'їзд вимагав забезпечення в українській державі правного ладу, рівного як для соціялістів так і для несоціялістів.

5. З'їзд вимагав поповнення складу Центральної Ради представниками від хліборобів.

З'їзд сподівався на можливість компромісового порозуміння з Центральною Радою і її урядом.

З'їзд, як і ціла Демократично-хліборобська партія не мали контакту з германським військовим командуванням і рахували, що питання державного ладу і політики мають бути залагоджені виключно по згоді, чи в наслідок боротьби між українськими партіями, Центральною Радою і Українським Урядом.

Таких поглядів і тактики Демократично-хліборобська партія тримається і до сьогоднішнього дня. Тому розповсюджена серед громадянства думка, що Українська Демократично-хліборобська Партія брала участь в закликанню німецького командування до участі в перевороті проти Центральної Ради є абсолютно неправдива.

Для передачі резолюцій лубенського з'їзду Центральної Раді і Урядові з'їзд обібрав делегацію з 205 душ, яка 25. березня у вечері виїхала до Києва. В склад делегації увійшли п'ять членів управи партії та 200 селян-хліборобів.

Бажання делегації висловити свої жалі перед загальними зборами Центральної Ради не здійснилось, бо голова Ради, проф. Грушівський, не допустив до того.

З ініціативи представників фракцій Центральної Ради відбулася нарада їх з частиною делегатів, бо фракційні представники хотіли говорити не з цілою делегацією, а тільки з відпоручниками її.

Домагання делегації на цій нараді можна зформулювати так:

1. Поповнення Центральної Ради представниками від хліборобів.
2. Перегляд земельного закону.
3. Скасування неповних і хаотично переведених виборів до Українських Установчих Зборів.

4. Нові вибори до Українських Установчих Зборів із забезпеченням виборчої свободи.

Більшість фракційних представників відкидала всі ці вимоги, обіцяючи тільки внести деякі другорядні поправки до земельного закону.

Не добившись нічого в Центральної Раді, делегація пішла до міністрів.

В повнім складі делегація одвідала міністра народньої освіти п. Прокоповича і міністра судових справ п. Шелухіна, бажаючи тим зазначити свою прихильну оцінку діяльності цих панів.

Прем'єрміністр Голубович приймав делегацію разом з міністром земельних справ М. Ковалевським в залі ради міністрів. Один з членів делегації вітав в особі прем'єра уряд Української Суверенної Республіки і висловив радість хліборобів з приводу того, що український нарід нарешті має свою державу-хату і в ній „свою волю“. З прочитаних далі резолюцій Лубенського З'їзду виявлялося, що радість хліборобів була не повна через політику Українського Уряду і законодавство Центральної Ради.

Далі виступали з промовами члени делегації, прем'єрміністр і міністр земельних справ.

Селяне жалілися, що політика уряду і земельний закон Центральної Ради руйнує їх добро, придбане ціною важкої, многолітньої праці, що опріч того адміністрація нікуди не здатна, не може забезпечити спокою і що на селі стало важко й небезпечно жити від хуліганства.

Прем'єр відповідав, що земельний закон ухвалений Центральною Радою, що про зміну його не може бути й мови і що можна сподіватися хіба на деякі незначні роз'ясненя його відповідно вказівкам життя і то не тепер, а пізніше. Міністр хліборобства М. Ковалевський приблизно говорив те саме, але після кількох різких заяв селян почав запевняти їх, що їхні дрібні маєтності не будуть зачеплені, що уряд гарантує їм — селянам — якийсь мінімум, аби селяне відділились цілковито від панів, бо з панами, запевняв міністр, селянам не по дорозі.

На це один з золотоношських козаків (Фугель) відповів, що їм, селянам, по дорозі зо всяким чесним чоловіком, але не по дорозі з тими міністрами, які належать до організацій, де є багато каторжан, конокрадів і інших злодіїв.

„Щож то за організація і хто той міністр?“ — запитав міністр Ковалевський.

„То селянська спілка і Ви, пане міністре!“ — була відповідь.

Після цього інциденту прем'єр Голубович зник з залі, хотів утікти і п. Ковалевський, але селяне заступили йому дорогу і розмови продовжились ще трохи в загостренім тоні.

Аудієнція закінчилась. Делегація побачила, що обидва міністри не розуміють становища хліборобів і серйозности положеня взагалі.

Делегація відїздила з Київa, постановивши зкликати на 28. до 30. квітня в Київі Всеукраїнський З'їзд делегатів від всіх хліборобських організацій, для чого вийти в порозуміння з „Союзом земельних Собственников“, тоді ще „областним“. Рішення це було доконане.

На 28. квітня з'їхались до Київa делегати з цілої України, як від організацій „Партії хліборобів-демократів“, так і від організацій „Союза Земельних Власників“.

Доклад про цей Всеукраїнський З'їзд хліборобів, зроблений Лубенському повітовому зїзду партії 27. травня, так представляє події в Київі:

„В перший день з'їзду вияснилось, що між „Демократично-хліборобською Партією“ і „Союзом Земельных Собственников“ не має згоди по двом головним питанням. „Союз“ не хотів прийняти принципа примусового викупу великопанських земель і хотів перевернути Центральну Раду і її уряд і поставити щось цілком нове.

Демократично-хліборобська Партія стояла на принципі примусового викупу великопанських земель і хотіла компромісу з Центральною Радою.

Через те відбулися два окремих з'їзди. Підготовче зібрання Демократично-хліборобської Партії відбулося в другому городському театрі 28. квітня, на котрому вирішено було: в земельній справі — боронити право власности на землю, але дбати також і про задоволення біднішого селянства землею за викуп на праві власности; в політичній — шукати компромісу з „Центральною Радою“.

29. квітня перші загальні збори Демократично-хліборобської Партії не відбулися через заборону їх германською військовою владою. В той же день на зібранні „Союза Земельных Собственников“ було обібрано Гетьманом усієї України — Павла Скоропадського. Вища влада в Українській Республіці перейшла до рук Гетьмана. Центральна Рада була розпущена.

На другий день з дозволу нової влади відбулося перше загальне зібрання демократів-хліборобів. Обсудивши події попереднього дня, з'їзд з огляду на те, що вічні революції тільки розхитують державні організми, постановив не виступати проти нової влади, вияснити погляди п. Гетьмана на найважливіші державні справи і тоді вже вирішити питання про відносини партії до нової влади. Для того з'їздом була вироблена і подана на розгляд п. Гетьмана слідуюча заява:

„Ясновельможний Пане Гетьмане! Ми, українські хліборобидемократи, знаємо, що без сильної влади не може бути доброго ладу. Але влада ця мусить бути щиро народною, демократичною, щиро українською. Влада мусить бути сильною не тільки багнетами, але, головне, державним розумом і любов'ю усього українського народу.

Ми будемо вважати таку владу державно-розумною, котра піде золотою серединою, котра, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про весь нарід, не дасть запанувати в державі український ні голоті, ні великим багатирям, а зуміє заслужити любов усіх чесних і вірних синів України.

Аби нова влада заслужила любов і признання усього народу, потрібно, щоб вона твердо заявила і заяву ту в найближчі дні зтвердила ділом про те, що:

1. Метою нової влади є незалежна, вільна, народня Українська Держава.

2. Що буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду після того, як настане спокій на Україні і во всяким разі не далі, як через шість місяців і що виборчий закон не позбавить прав виборчих широких верств селянства і взагалі громадянства і не буде вужчим, як є зараз в германській державі в виборах до парламенту.

3. Що після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде.

4. Що тимчасові розпорядження Української Влади в справі земельній будуть тільки такі, які не перешкоджають Державній Раді провести широку земельну реформу, направлену до того, аби великі маєтки на законній підставі були поділені у власність між хліборобами.

5. Що во всякім разі до скликання Державної Ради спекуляція землею не буде дозволена і не буде дозволено купувати землю нікому окрім українських селян.

6. Що в Українськiм Уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давньою працею своєю показав свою вірність українській національно-державній ідеї і своє розуміння потреб селянства і робітників.

7. Що в Українськiм Уряді є місце тільки для вірних синів України і не може бути людей, які тягнуть до Росії або до Польщі.

8. Що в цей переходовий час порядок буде наводитись обережними, заснованими на ясному законі мірами“.

Заяву що повіз до п. Гетьмана член з'їзду, козак Лубенського повіту Марченко і хлібороб Лохвицького повіту полковник Гоголь-Яновський з дорученням запросити Гетьмана, прибути на з'їзд.

З відповідью на з'їзд прибули генеральний писар Гетьмана Полтавець і осаул Гетьмана полковник Зеленецький.

Генеральний писар зробив таку заяву з'їздові:

„Ясновельможний Пан Гетьман всея України наказав мені, сказати що тільки особливі невідкладні діла не дають можливости приїхати його власною особою, щоб привітати з'їзд хліборобів-демократів і побажати йому користної праці на долю України.

Ясновельможний Пан Гетьман наказав мені записати з його слів і перечитати перед Вами слідуєчі слова Пана Гетьмана у відповідь на Вашу заяву:

„Вірні сини України, дорогі брати мої, коли в такий мент я взяв владу в свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю Вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана зараз же після того, як настане спокій на Україні. Прошу і приказ даю Вам, допомогти мені як найшвидше завести добрий законний порядок на Україні.

Думки, висловлені в заяві Вашій взагалі і мої думки. Буду дбати об тім, аби по змозі сил своїх і обставин задовольнити Ваші бажання, дорогих серцю моєму селян-хліборобів. Кличу Вас всіх, не жалючі сил і здоровля, до енергійної праці по відбудуванню незалежної Української Держави, ладу і спокою на Україні. Амінь.

Гетьман Павло Скоропадський.“

Збори з задоволенням прийняли відповідь п. Гетьмана, вітаючи її криками: „Слава“

З'їздом прийняти були ще такі постанови:

1. Аби негайно було повернуто хозяйінам пограбоване у них майно;
2. Аби розпущені були комітети і перевибрані Земства;
3. Аби скасовані були вибори до Українських Установчих Зборів;
4. Аби негайно було видано закон про підданство і про присягу на вірність Українській Державі.

Як зазначено вище, Партія Хліборобів-демократів хотіла компромісу з лівими групами і Центральною Радою і в утворенні Гетьманського Уряду участі не приймала, але цей шлях компромісу був вибраний під впливом хліборобської інтелігенції, котра не могла зважитись на революційний крок проти цілого так званого свідомого українського громадянства, заангажованого тоді в державне будівництво Центральної Ради. В дійсности ціла хліборобська маса, навіть та, що належала до організацій хліборобів-демократів, з задоволенням зустріла розгон Центральної Ради і ліквідацію її міністерства і прихільно поставилась до нової Гетьманської Влади.

Члени Демократично-хліборобської партії — селяне — на повороті з Київського З'їзду в таких словах резумували свої вражіння: „Хоч на весіллі не довелося побувати, але добре те, що маємо тепер собі хозяйіна“.

Провінційальні відділи партії також однодушно вітали Гетьманську Владу і разом з тим кликали гетьманський Уряд до підготовки земельної реформи і до боротьби за зміцнення національних придбань. Повітові відділи партії домагалися також від „Генеральної Управи“ партії відповідних заходів перед Урядом.

Так повітовий з'їзд партії в Лубнях від 9. червня доручав Генеральній Управі партії звернути увагу Уряду на те, що політика його протиречить думкам, висловленим Київським З'їздом партії в квітні і ухваленим Паном Гетьманом в його листі до з'їзду.

Уваги цього Лубенського з'їзду так сформульовані в друкованому справозданні того з'їзду:

1. Закон про дозвіл купувати і продавати землю не застерігає проти земельної спекуляції.
2. На урядові посади в державні інституції покликані люде, чужі українському народові мовою, національністю, громадськими і політичними тенденціями.
3. Боротьба з злочинством на містах ведеться незакономірно і без авторитетного керівництва з центру.
4. Необхідні повідомлення про майбутню земельну реформу, аби бідніше селянство найскорше упевнилося в тому, що надії його на краще життя здійсняться.
5. Необхідно, аби до комісій, яки виробляють проекти земельного закону і реформи місцевого самоврядування, були покликані

представники українських партій. Коли комісії ці зостануться в складі, призначеному вже міністерством з самих прихильників „старого режиму“, та людей чужих українському народові, то справа найважливіших реформ буде попсована.

6. З'їзд звертає увагу на те, що середні школи і в цим році не українізуються, а через це дітей з українських початкових шкіл до гімназій не приймають. Цим робиться велика перешкода хліборобам в навчанні їх дітей.

Такі хиби в політиці міністерства Лизогуба зазначувала партія в літі 1918. року.

В жовтні 1918. року виникла думка, скликати другий Всеукраїнський З'їзд партії, але міністр внутрішніх справ Рейнбот заборонив з'їзд.

Розмови з паном міністром Рейнботом не довели ні до чого. Під той самий час відбувався в Києві всеукраїнський з'їзд „Союза Земельних Власників“, на котрому Пурішкевич виступив з промовою проти суверенної Української Держави, проти влади Гетьмана і за єдину неподільну Росію при дружних оплесках з'їзду. За цей злочин міністр Рейнбот не тільки не покарав Пурішкевича і злочинне сообщество „Союза Земельних Власників“, але навіть сам міністр не вийшов з членів союзу. Той-же міністр Рейнбот звичайно не міг дозволити з'їзда „Української Демократично-хліборобської Партії“, бо ця партія головною метою своєю ставила: Зміцнення і розвій суверенної Української Держави.

Тільки за помічю самого Пана Гетьмана вдалося зняти цю заборону.

В кінці жовтня була таким чином скликана конференція в Києві. На конференції були ухвалені такі головні принципи програму:

1. Українська Демократично-хліборобська Партія стоїть за незалежну, самостійну Українську Державу з конституційним ладом, якого форми визначить сам нарід на першому Українському Соймі, що вийде з загального, рівного, тайного і безпосереднього голосування.

2. У внутрішній політиці Українська Демократично-хліборобська Партія оборонятиме принципи як найширшої автономії земель.

3. В закордонній політиці Українська Демократично-хліборобська Партія буде прямувати до забезпечення самостійности Української Держави і неподільности її території. Партія проти федерації з Росією.

4. Виходячи з того становища, що в міжнародних відносинах, крім права й справедливости, грає рішачучу роль реальна фізична сила, Українська Демократично-хліборобська Партія обстоюватиме потребу негайного сотворення могутньої української національної армії і фльоти на основах двохлітньої обовязкової служби.

5. Ніякий громадянин Української Держави не може бути обмежений в своїх правах, инакше як після приговору суда.

6. В освітній політиці Українська Демократично-хліборобська Партія тримається того погляду, що освіта широких народніх мас повинна бути всім доступна, безплатна і обовязкова, на кошт Держави, оперта на національно-державнім вихованню.

7. Українська Демократично-хліборобська Партія ставить з повною пошаною до кожного віроісповідання й церкви в Українській Державі. Церкві православної належить перше місце між усіма рівними і рівноправними церквами України. Партія стоятиме рішуче за її автокефалію і повну незалежність, як і інших церков, від сторонніх політичних впливів.

8. Українська Демократично-хліборобська Партія стоїть за те, аби сотворити численну, економічно сильну дрібну та середню земельну власність. Через те партія стоятиме за примусовий викуп понад призначену норму великопоміщецьких земель, при чім з фінансового боку ця реформа мусить бути переведена во ім'я інтересів державних, а не класових, чи станових.

9. Партія оборонятиме всі оправдані й реальні професійні домагання і права українського робітництва.

10. В політиці торгово-промисловій Українська Демократично-хліборобська Партія оборонятиме повну незалежність Української Держави й народа і підтримуватиме найвищий розвиток рідної торгівлі й промислу.

Горяче дебатовалось на конференції питання про вступ до „Національного Союзу“. Багато голосів було за те, але більшість все-таки була проти, аби не звязувати партії директивами соціалістичної більшости „Національного Союзу“.

Через спеціальну делегацію конференція послала Пану Гетьману доклад про надуживання дідичів і місцевої адміністрації над селянами. Подібні скарги Гетьман чув у тисячний раз. Тепер приносила скаргу делегація, котра зложена була так, що репрезентувала весь терен України досить повно.

Не дивлячись на виданий Гетьманом закон про ліквідаційні комісії, котрі мали законним способом ліквідувати всі претензії дідичів до селян, все-таки самочинні контрибуції накладалися й далі, хоч цим законом не тільки всяки контрибуції заборонялися, але давалась селянам можливість повернути з дідича й те зайве, що вже було раніш взискано адміністраційним способом.

Гетьман був знервований докладом делегації і просив нашу делегацію, неодмінно переговорити в цій справі з головою Ради Міністрів п. Лизогубом, сказавши, що перекаже Лизогубові, аби делегація була ним негайно прийнята. Гетьман казав, що Лизогуб має з нашою партією однакові погляди на головні державні питання і дивувався, чому ми не могли досі порозумітися з ним.

Лизогуб на другий день вислухав доклад делегації, але поставився до нього далеко спокійніше; признавав, що зловживання в ньому навіть великі, але заявив, що Уряд бореться з ними, видає відповідні закони, по троху міняє адміністраторів і таким способом сподівається

незабаром залагодити справу. Пан міністр зауважив, що при найкращім уряді все таки матимуть місце ті чи інші негативні з'явища і що особливо трудно улаштувати в найкоротший час правні відносини в цілій країні після тої анархії, яку заподіяла большевицька окупація.

Всі ці уваги п. Лизогуба були до певної міри слушні. Надужиття й насильства, які ще більше розширилися по цілій Україні за часів Республіканського Уряду, доводять слушність уваг п. Лизогуба. Але, на мою думку, перший прем'єр гетьманського уряду зробив ту помилку, що не зважив революційного моменту і тому йому не вдалося допомогти Гетьманові збудувати Української Держави.

Великі надії партія поклала на „Національний Конгрес“, енергійно готувалася до нього і вислала до Києва значне число делегатів. Уряд заборонив конгрес.

Національний Союз готувався підняти проти Гетьманської Влади повстання. Двома групами, які не входили в „Український Національний Союз“ Демократично-хліборобською партією і „Всеукраїнським союзом дрібних і середніх землевласників“ була зроблена остання спроба, примирити Гетьмана з „Національним Союзом“. За згодою пленума призидії „Національного Союзу“ представники тих двох груп разом з представниками „Партії соціалістів-федералістів“ мали останню авдієнцію у Гетьмана, але схилити Гетьмана на бік порозуміння з національними групами не удалося. Гетьман не припускав можливости, врятувати Українську Державу, йдучи проти волі побідниці — Антанти.

Саме в той час, як з'явилася делегація у Гетьмана, був там український посол в Софії — О. Я. Шульгін. Гетьман вислав до делегації Шульгіна, аби порозумівся з нею.

Перед тим, в ранці тогож дня, я зустрівся з Шульгіним в міністерстві закордонних справ і почув від нього, що він приїхав прямо з Сальонік, де довгий час вів переговори з антантським військовим командуванням і дипломатичними агентами, що там з початку і чути нічого не хотіли про Україну, тим більш про самостійну. Після впертої роботи протягом цілого місяця, після кількох докладних записок, поданих п. Шульгіним, після його слів, антантські представники почали ніби прихильніше ставитись до України, але при умові її федеративної злуки з Росією. Було ясно, що ці інформації з уст представника української партії в очах Гетьмана, зпровокованого вже роботою Мілюкова, Дусана і Єнно в Яссах, будуть рішаючими.

Тоді я попросив пана Шульгіна, не переказувати сальонікських вражінь в такій категоричній формі Пану Гетьману, бо тоді кожний відпор з боку Гетьмана домаганням яських провокаторів буде зломлений. Але п. Шульгін якось здивовано на мене подивився, нічого не відповів і ми розійшлися. Після цього було ясно, для чого Гетьман хотів, аби делегація розмовляла з Шульгіним. Делегація одначе настояла на особистій розмові з Гетьманом. Розмова була загострена і не дала позитивних наслідків.

Позаяк Демократично-хліборобська Партія до „Національного Союзу“ не входила і в ті часи не мала змоги, зібрати якоїсь пар-

тийної конференції, то її відносини до справи повстання були невіршені й ніякою резолюцією не виявлені. Деяки члени партії брали на власну відповідальність участь в повстанню, але селянський загальна партії, той дійсний хлібороб, котрий виступав проти „Центральної Ради“, повстанням проти Гетьманської влади не був захоплений.

Пізніше, за часів Республіки, діяльність окремих членів партії виявлялась в тому, що деякі намагалися підготувати прихильні міжнародні відносини до ідеї суверенності України, другі намагалися відповідно вплинути на буржуазні кола України, аби привернути їх прихильність до Української Держави. Останнє було в ті часи Республіки найтрудніше з огляду на страшну анархію в краю й повну нездібність Республіканського Уряду ні до організації адміністрації, ні до організації війська.

На нараді Директорії з представниками партій в Києві з приводу проекту декларації Республіканського Уряду, представники Демократично-хліборобської Партії цілком негативно поставились до большевицьких тенденцій декларації і осудили накреслений Директорією напрям діяльності, предрікаючи йому повний неуспіх. Цілковита анархія, яка потім настала, унеможливила організовану роботу партії.

З діяльності окремих членів партії необхідно одзначити слідує:

В початку 1918. р. група членів партії, яка перебувала в Одесі, розвивала досить енергійну діяльність в напрямку інформування антантського командування про українські справи. Ця група старалася паралізувати ворожу діяльність москвофільських буржуазних кол, направлену проти можливого тоді порозуміння між французьким командуванням і Українським Урядом.

Дякуючи агітації членів Демократично-хліборобської Партії більша частина численого зібрання землевласників півдня України висловила за потребу порозуміння французького командування з українським урядом. З голосом цього зібрання французьке командування рахувалося.

Москвофільські круги були цією резолюцією побиті морально тому, що резолюція та доводила, що український національний рух захоплює не тільки демократичну, зелену молодь, а і поважні кола й верхи буржуазії.

Другою, дуже важною політичною подією в Одесі, в підготовленню котрої приймали участь члени партії, це було два спільних меморандума — один по питанням політичним, другий по питанням економічним — підписані представниками Українського Уряду, Білоруської Директорії, Донського і Кубанського Краєвих Урядів і подані французькому командуванню.

В цих меморандумах провадилась думка, що новим державам, які повстали на теренах колишньої Росії, з гори накинути федерацію, чи иншу яку форму взаємовідносин — неможливо і непотрібно, бо відбудова державного ладу йде не з одного центра, а з різних незалежних центрів і тому нарождаються незалежні, нові державні організми, які потім дуже легко і природно організують свої взаємо-

відносини, прикладом чого можуть служити взаємовідносини підписаних меморандум державних організацій. Очевидно, що тим-же шляхом — шляхом вільного порозуміння — виясняться і відносини нових держав до будучої Росії, коли там настане правний державний лад.

Цей меморандум, а особливо те, що він був підписаний представниками козачих країн — Дона і Кубані — разом з представниками Українського Уряду, цілком перешкодив єдинонеділімчеській акції перед французьким командуванням і був одним з тих фактів, які схилили французьке командування до порозуміння з українським Республіканським Урядом, але цьому перешкодило поведження самого Українського Уряду і особливо зроблений Петлюрою державний переворот, який привів до влади кабінет Мартоса і зреформував склад Директорії.

З дальшої політичної акції поодиноких членів партії нам відомі такі. Кілька членів партії в травні минулого року в Станіславові мали нараду з членами „Союза дрібних і середніх землевласників“, вироблено було спільну платформу і постановлено, що учасники наради мають в своїх організаціях пропагувати з'єднання цих двох груп на платформі, виробленій в Станіславові в одну „Українську Народню Партію“.

З'єднання це досі не зреалізувалось. Натомість кілька з учасників тої наради провадили на Поділлю організацію нової „Української Народньої Партії“.

Далі необхідно одзначити, що члени Демократично-Хліборобської Партії протягом 19—20 років брали участь в міжпартійних об'єднаннях в Кам'янцю Подільському, в Варшаві, в Відню, стремлючись всюди до консолідації українських державних елементів.

Нарешті необхідно привести загальний огляд партійних організацій на цілій Україні в момент, коли фактично вже під впливом повстання проти Гетьмана Українська Держава почала розвалюватись.

Перед повстанням партія мала такі організації: На Полтавщині, Харківщині, Київщині, Катеринославщині, в північних повітах Херсонщини і в західних Поділля. В небагатьох місцях організація Демократично-хліборобської Партії витіснила цілком інші організації хліборобів, об'єднавши в рядах демократично-хліборобської організації як дрібний, так середній і крупний контингент землевласників. В таких місцях діяльність партійних організацій виявлялась досить складною, направленою на досягнення як політичних, так економічних і культурних цілей.

Партійна організація виступила тут скорше як професійна спілка, організувала сільсько-господарчі кооперативи; організувала бюро по купівлі й продажу землі; робились заходи, аби завести „бурси“ при середніх школах для дітей хліборобів і т. д.

На ділі виявилось, що організація хліборобського елементу тільки тоді буде міцною, об'єднуючою всі хліборобські елементи і матеріально незалежною, коли вона прибіратиме форми професійної спілки і поруч з політичною пропагандою буде організувати хліборобський елемент економічно.

Треба таки признати, що в багатьох місцях організації Демократично-хліборобської Партії складались з нехліборобської, національно свідомої української інтелігентції, котра не могла зтягти до організації справжнього хлібороба чи пана, чи селянина і тому уявляла з себе типову українську інтелігентську організацію.

Зразком такої інтелігентської організації Демократично-хліборобської Партії була — харківська, котра мала кілька повітових відділів і губернiальний центр, була багата на інтелігентські енергійні сили, мала в своїм складі „хліборобів“, але вже таких, які залишили село і перейшли до мiйської професії. Словом, це була організація на звичайний український, партійний масштаб досить сильна. Спроби цих людей, підійти ближче до справжнього сільського хлібороба, кінчались повним фіяско, як оповідав мені голова харківської губернiальної управи партії, — інженір Кобза.

Кілька членів „Генеральної Управи Української Демократично-хліборобської Партії“ і кілька чоловік близьких до партії по поглядом з початком 1920. року у Відні мали нагоду обмінятись думками і своїми спостереженнями над діяльністю Української Демократично-хліборобської Партії за перших два роки її існування.

Цей обмін думками привів до слідуєчих висновків, окреслених в відозві „До Українських Хліборобів“, виданій цього року в Відні ініціативною групою „Українського Союзу Хліборобів-Державників“.

Головні постулати цієї відозви такі:

„Тільки власна Держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує нас від економічного розвалу і від кривавої анархії.

Власну Державу дасть тільки компроміс між поодинокими українськими клясами, заключений во імя всім бажаного законного ладу і спокійної праці, спільної всім клясам національно-державної культури, спільної оборони своєї території і спільного всім права нашої нації на самоозначеня.

Для цього мусимо організувати не партії, а українськи кляси; мусимо об'єднати наших земляків по тому, як вони працюють і що вони продукують, а не по тому, що вони говорять і до якого роду політичних авантур вони прихилиються.

Наша велика помилка була в тому, що замість шукати собі спільників серед свого клясу, ми замість того все з „національно-свідомою“ українською інтелігентською і переважно соціалістичною демократією в імя патріотизму порозуміння шукали.

Ніяких порозумінь во імя єдності тієї, чи іншої націоналістичної секти тепер вже бути не може. На арену історії виступав знов ціла дійсна сорокаміліонна українська нація і не сектанські, не гурткові, а загально-національні стають перед всіма її членами завдання.

Доля нашої землі в великий мірі залежатиме від того, в якій спосіб наш хліборобський кляс з'організується і самоопреділиться. Тому велика одвічальність спадає на нас як за те, що тепер на Україні робиться, так і за те, що в ній в будучині робитись буде.

Коли ми — хлібороби — хочемо наші історичні завдання супроти нашої батьківщини виконати і коли хочемо себе в тій історичній заверюсі одстояти, то мусимо всі об'єднатися коло одного, всім нам зрозумілого і всім нам корисного гасла. Таке гасло це державний лад і порядок на Україні.

Ми думаємо, що для консолідації нашої здеморалізованої бюрократичною Росією нації і для сотворення Держави потрібна сильна влада, яка-б спочивала в руках одної особи, що репрезентувала-би ідею суверенности і незалежности української нації, стояла-би на чолі державної оборони і через кабінет міністрів на чолі державної адміністрації і власть котрої була-б обмежена двома законодавчими палатами.“

Таким чином ми прийшли до переконання про необхідність організувати не партію, а союз, котрий мігби об'єднати на Україні цілий, хліборобський кляс на наведених вище засадах. В цей союз моглиби на нашу думку, увійти на автономних умовах і всі існуючі хліборобськи об'єднання, в тим числі і Демократично-хліборобська Партія. Сучасне положеня на Україні не дозволяє тепер-же скликати загального партійного з'їзду і йому на розгляд подати вище наведені постуляти. Одначе все сказане в постулятах, вище наведених, не протиречить програму партії, ухваленому останньою загальною конференцією партії, а представляє з себе тільки більш ясне зформування деяких пунктів і льогічний їх розвій.

Я і Вячеслав Липинський, будучи оба членами „Генеральної Управи Партії“, з огляду на вище сказане, признали необхідним на власну відповідальність, приступити до негайної організації „Українського Союзу Хліборобів-Державників“ на вище зазначених принципах і обоє підписали надруковану „Відозву до українських хліборобів“, видану від імени ініціативної групи цього союзу. Про цю свою діяльність ми обоє маємо скласти звіт перед першими загальними зборами Української Демократично-Хліборобської Партії.

Відень, 15. червня 1920.

Михайло Тимофіїв.

До наших економічних перспектив.

В час цілковитого занепаду нашого національно-державного орґанізму, «Великої Руїни» нашого народнього господарства, «скорбі і унінія» українських патріотів і цілої повні всяких можливих і неможливих «орєнтацій» ріжних груп нашого громадянства, що зневірилося у власних силах, — найгостріше відчувається потреба обективно й усе-сторонне проаналізувати ті головніщі сили й чинники, які можуть відограти більшу позитивну, чи негативну ролю в дальнішому розвитку наших продукційних сил, в налагодженню нашого народнього господарства.

Необмежений, живий, звязаний між собою тисячами ниток комплекс постійно змінюючихся, або трансформуючихся чинників, котрі мають для нас актуальне значіння, — не дається розглянути в одній журнальній статті й тому спробі такого аналізу ми маємо присвятити ряд більш-менш замкнутих в собі, але внутрішнє звязаних між собою начерків, під загальним заголовком: — «До наших економічних перспектив».

Звичайно, булоб більше ніж сміливо брати на себе завдання вирішити всі проблеми нашого економічного сучасного, а почасті й майбутнього — на це ми, навіть в найменшій мірі не претендуємо, але гадаємо, що вже сама виразна й одверта постановка важніших проблем і обмін думок з їх приводу може зробити дуже багато для пробудження в ширших колах нашого громадянства інтересу до економічних питань, до праці ряду людей в цьому напрямку, до кристалізації економічного світогляду ріжних класів українського населення й до утворення необхідної для нас економічної літератури.

Бувши по національності українцем і по класовій належності хліборобом, я, звичайно, більшість економічних проблем розглядатиму під двома аспектами — інтереси української держави, як надкласового єдиного національного цілого і в ній з окрема виділятиму інтереси підстави її існування — інтереси хліборобського класу.

Навряд, чи важно тут зупинятись над аналізом економічного плану всіх досі бувших у нас українських національних урядів і підтримувавчих ці уряди соціалістичних в тій чи иншій степені, партій.

Орєнтація з початку на Керенського, потім одночасно на большевиків і на Антанту (проект Шульгина передачі французам орґанізації українського нотного банку) потім на німців, потім знов на большевиків (при Гетьмані), Париж, Лондон, (переговори про «концесії» «англійцям» у Відні) і нарешті сумна варшавська епопея, капризні зміни орєнтації у внутрішній економічній політиці (поскільки те, що діялось взагалі можна назвати політикою) — дають занадто багато, або навпаки — занадто мало матеріялу, щоб з цієї маси окремих фактів можна було виявити якусь систему, гідну критичного аналізу.

Розвиток подій на Україні довів до того, що по за межами програми і впливів «керуючих партій» і «єдиного національного — демократичного фронту», в ранше класово аморфних масах нашого населення почався працею гуртування на підставі способу праці, процес

виявленя і формування тих домагань, які ці класи ставлять державі — процес утвореня класової ідеології.

Од дальшої боротьби реальних класових інтересів на території України залежить наше економічне, як і політичне майбутнє; од того, чи серед Українців знайдуться люде, що зможуть певно й виразно сформулювати ці домагання й утворити, як творчий синтез класових ідеологій єдину програму державного будування — залежить, чи ми самі для себе збудуємо державу, чи після довгого, хаотичного й кривавого процесу боротьби між класами українського населеня приїде хтось чужий, сильний, опанує стомленим українським народом і організує його працю. Але вже не для нього самого, а для чужих йому завдань і цілей.

До цього часу українське життя виставляло дві більш-менш ясні й готові схеми організації державного економічного життя — буржуазну, конкретизацією якої була діяльність «Протофіса» при Гетьмані й комуністичну — рабську копію з плану московських більшовиків.

Ми не будемо зупинятись над питанням — чи змогла буржуазія при Гетьмані зорганізувати державне господарство, колиб Гетьмана не було скинуто. Це питання має лише історичний інтерес.

Але що вона із себе виявляла й виявляє на Україні?

Відомо, що в так званій «важкій» промисловості на Україні працював головним чином англійський, французський, німецький і бельгійський капітали. В других галузях великої промисловості — ті самі з додатком чеського, польського, російського й жидівського. Більша торгівля була в руках німців і жидів, — кредитові й банкові установи (за винятком урядових, земських і міських) також, і лише частина дрібної промисловості, часто межуючої з «кустарною» (гончарі, цегельники, ткачі, млинарі, кушнірі і т. д.) була в руках Українців. Та українська кооперація вперто одвойовувала собі місце спочатку в торгівлі, а потім і в продукції: але ці класи вже дуже трудно назвати «буржуазними».

Що фактично не тільки «українська буржуазія» (котрої як класу взагалі не існувало), але й «буржуазія на Україні» не була сильним, твердим чинником в українському життї, здатним до організації народнього господарства, — видно хоч би з того, що відсоток індустріального робітництва в нас не перевищував 1—2% загального числа населеня. Що за цілий ряд десятиліть, коли була повна можливість і велика потреба втягти Україну в процес індустріалізації — зроблено було мізерно мало. Що в постачанні виробами обробляючої промисловості ми весь час майже цілком залежали від закордону, або Москви.

І з усього місцевого населеня лише частина великих земле-власників, зорганізувавши цукрову, спіртову і деякі другі галузі промисловості й невеликий відсоток жидів, що проявляли часом ширший масштаб і організаційні здібности (велике млинарство, шкуряна промисловість, частина транспортних підприємств і т. д.), являється щасливим винятком. Уся ж решта нашої місцевої буржуазії була елементом пасивним, неосвіченим, боязким і захланним, який у кращих випадках був здатним «примазуватись» до закордонного підприємця, а в гіршому — лише займатись лихварством і дрібними спекуляціями.

Лише остання війна кольосальними легкими й певними заробітками та необмеженим вливанням в «мобілізовану» промисловість скарбових грошей, надзвичайно збагативши цей клас розпала його апетити й викликала по-де-куди в ньому волю до більшої роботи і влади.

Провід у цьому руху належав Москві, а для України, лише — почасти — Харькову.

Колиб після війни не вибухла революція, тепер ми, напевно, були б свідками буйного зростання «приватної ініціативи» на Україні й процесу народження й розвитку «української буржуазії». Але цього не сталося і наша буржуазія не вийшла зі свого ембріонального стану.

Та горда позиція й «високий тон», який взяла буржуазія на Україні в часи Гетьмана зовсім не відповідає її реальній організаційній здібності й фактично за всіма її деклараціями й позами стояло лише два основних бажання — 1) усунення всяких перешкод до безоглядного використання моменту відсутності конкуренції і 2) одержання нових субсидій од держави в можливо великому розмірі. Лише в дуже невеликій мірі її позицію можна пояснити обґрунтованим протестом класу продуцентів, свідомого в своїй державній функції, проти «анархії», що руйнувала в до гетьманську добу господарство.

З національного боку ці групи невразні, скоріш індивідуальні по суті.

По своїх недосвідченості і відсутності широкого світогляду, не зуміли вони навіть використати національну українську ідею в своїх же інтересах і своїм поверховим, незрозуміло-легковажним відношенням до ідеї української державності, національної української культури, України, як єдиного господарського організму, своєю запобігливою готовністю піти однаково під російську, німецьку чи антантську палицю — ці групи виключили можливість співробітництва з ними для несоціалістичних кол українського громадянства й примусили багатьох підтримати повстання Директорії проти їх влади.

Коли перейдемо до аналізу питання — яка роль цього класу в майбутньому, чим він розпоряджається, і що здатний зробити, то мусимо сконстатувати: 1) Сама цінна й користна для державного господарства частина старої довоєнної буржуазії — заводчики, фабриканти, взагалі організатори капіталістичного типу продукції — ограбовані, їх підприємства зруйновані зовсім, або знаходяться в такому стані, що треба їх відбудувати цілком наново.

Оборотного капіталу в них тепер немає. Віри в те, що скоро настане такий лад, при якому інвестиція решток капіталу в організацію продукції і затрата енергії не буде знищена в якийсь мент повстанням, соціалізацією, або страйками — теж нема й при сучасних умовах не може бути.

По всім цим причинам нема підстав думати, щоб недобитки місцевої продукційної буржуазії були в стані відіграти помітну роль в організації народного господарства на Україні.

2) Буржуазії чисто фінансової в нас майже не було, а й та що була — цілком знищена крахом російської й нашої валюти. В дальшому ці елементи можуть відіграти роль лише, як техніки-організатори, як посередники між чужим капіталом і місцевою продукцією, але не виявлятимуть напевно значної самостійної сили.

3) Дуже численний клас нової «буржуазії», що народився за час війни й революції — «Kriegs- und Revolutionsgewinner» і, складається головним чином з бувших дрібних торговельних посередників, «вісовщиків» залізничних станцій, касирів більших державних і громадських установ, спекулянтів продуктами харчування, большевицьких комісарів, наших отаманів і отаманчиків, політичних спекулянтів різних відтінків і розмаху, шоферів, матросів, професіональних повстанців і т. д. — має зараз дуже великі суми паперових грошей, має й реальні цінності (золото, брилянти і т. д.).

Ці численні групи, серед яких багато людей невеликого розмаху, але безперечно сильних, здібних і енергійних, з пробудженою жадобою поживи, яка абсолютно не стримується «забобонами буржуазної моралі», з пробудженою активністю й організаційним хистом — не схотять скоро покинути «здобутків революції» й вигід становища, якого вони нині досягнули.

Але трагедія цих «Revolutionsgewinner» лежить у тому, що чим далі «поширюється й поглиблюється» революція, чим більші пачки паперових грошей вони складають, тим меншою стає вартість цих грошей і покупна сила їх загрожує звестись зовсім на ніщо.

У всякім разі, в зв'язку з тим, що реальних цінностей — землі, машин, будинків і т. д., вони мають порівнюючи не багато, — їх роль, як капіталістичної буржуазії, буде не значна. Але як організатори дрібної торгівлі й промисловості вони безперечно виступлять, і дуже енергійно.

Як що цей аналіз не помилковий, то висновок, що наша місцева «буржуазія» не зможе в ближчому майбутньому справитись навіть з дуже невеликою частиною кольосальних завдань по відбудові й організації народного господарства на Україні — являється певним.

Цей висновок, коли не свідомо уявляється, то почуваться ширшими колами нашого громадянства й тому «орієнтація на закордон», на допомогу антантського чи німецького «барина», що прийде й розсуде нас — набула розмірів, межуючих з масовим психозом.

Ця орієнтація на закордон — другими словами на закордонну буржуазію поширена (що дуже характерно) як раз в соціалістичних і демократичних, «народолюбних» колах нашої інтелігенції.

Справді, всесвітній закордонний капітал виявляє собою кольосальну силу. Позитивну для нас — чи негативну — це питання друге.

Не забудьмо, що передумовою для всякої «допомоги» й «визнання» Антанта ставить вимогу заплатити їй у відповідній частині старі російські борги.

Як відомо, в свій час закордонний капітал відогравав дуже значну й позитивну роль в пробудженню й розвитку господарських потенцій Росії взагалі й України з окрема.

До війни на території бувшої Росії в різних формах (державні й залізничні цінні папери, акції індустрійних підприємств, фабричні заклади і т. д.) було інвестовано до 25 мільярдів (золотих) рублів французького, англійського й німецького капіталу.

Тяжко сказати до якої суми виріс цей загальний борг за час війни, але здається, що підрахунок проф. Манеса — кругла цифра

100 мільярдів рублів, на які припадає не менше двох мільярдів рублів процентів на рік — не далеко відходить од правди й у всякім разі не є прибішеною.

По офіційному большевицькому звідомленю (з цифрами якого сходяться й інші джерела) самий лише державний борг Росії закордонні в початку 1918. р. виносив уже 15.800 мільонів рублів. Що до суми відсотків, які Росія по одному державному боргу мусить платити закордонні, то вже на 1 квітня 1917. р. вона виросла до 1325 мільонів рублів річно. Допустимо, що Антанта навіть не буде вимагати відшкодування за зруйноване революцією майно в вартості багатьох десятків мільярдів і обмежиться лише вимогою повернути державний борг, або хоч платити по йому відсотки.

Коли взяти на увагу, що із золотого запасу бувшої Росії (допустивши навіть, що нічого не розкрадено большевиками) відпадає коло 500 мільонів рублів, захоплених Чехословаками в Казані і 93.536 кілограмів золота, пересланих згідно договору 27 го серпня 1918. р. в Ірманию, а відтіля по вимозі Антанти в Париж, то можна з цілковитою певністю думати, що золотий запас Росії ні в яким разі не може бути більшим од 700 мільонів рублів, — тоб то менше ніж треба заплатити відсотків по одному лише державному боргу за пів року, не рахуючи $\frac{0}{100}$ відшкодування чужоземцям за страчене майно в приватних і гарантованих державою підприємствах.

Рахуючи, що на Україну припаде $\frac{1}{4}$ російського боргу, маємо в грубих цифрах коло 4 мільярдів рублів золотом (одного державного боргу, а взагали 20—25 мільярдів) і процентів за них коло трьох сот п'ятдесяті мільонів золотих рублів річно.

Коли б ми скотили сплачувати їх експортом хліба, то допустивши, що ми можемо мати річно на експорт коло 100 мільонів пудів хліба (навмисне беру цифру максимальну) і що пуд хліба коштує один золотий рубель — одержимо висновок: — Для того, щоб оплатити відсотки лише по самому державному боргу (не рахуючи відшкодувань) за один рік, ми мусимо віддати весь лишок хліба врожаїв за три роки. А де ж взяти грошей на свої продукційні цілі?

Вже з самого поверхового огляду цих цифр ясно, що яких би обіцянок не давали Антанті всі наші справжні й псевдо-уряди заплатити державні борги й відшкодування за страчене закордонцями на території бувшої Росії майно — ніхто, ніколи й нічого не заплатить, незалежно від того, чи хотітиме він того, чи ні. Бо заплатити не в силі наше народне господарство ні при яких умовах.

І всякі спроби платити зводились би лише до того, що ми мусіли б страшно форсувати свій експорт, через що наш народ був би осуджений на постійне голодування без всякої надії стати колись господарем на своїй землі. Ми на довгі десятиліття оддали б свій нарід в рабство чужоземній буржуазії. Чи ті, — хто свідомо, або несвідомо сиплють у Парижі, Лондоні й Варшаві обіцянками, — хочуть, чи не хочуть цього, все одно, — нам вигідніше витримувати економічну бльокладу з боку Антанти (яка врешті більше шкоди робить Антанті, як нам), вигідніше опуститися до рівня самого примітивного натурального господарства (тим більше, що це вже сталося і без нашої волі) — ніж

за допомогою тих, хто винен в нашій катастрофі, починати з нічого організувати модерного типу народне господарство, маючи на плечах неймовірну вагу боргів збанкрутованої царської й большевицької Росії.

З цього погляду »невдача« нашої дипломатії, обіцянкам якої не повірили, її те, що нас у свій час за цю ціну »не визнали« — являється для нас великим щастям.

Обіцанки, які тепер роздають неіснуючі уряди, — не зможуть уже зобов'язати будучий правомочний уряд. І коли Україна буде збудована, то її господарські відносини з закордоном зав'яжуться не на ґрунті економічного рабства, а лише на підставі реального обміну цінностями, — справжнього співробітництва. Така »орєнтація« нам потрібна й бажана, але для неї не настав ще час.

Ті з »союзників«, у яких ширший і еластичніший світогляд — Англіїці, Японці й почасти Американці — зрозуміли грядуще банкруцтво Росії вже давно й ще з 1915—1916 років почали вживати заходів до забезпечення себе від усяких несподіванок.

Ті, які занадто звикли до спокійного обстригання купонів без жадної праці, — Французи — в цей мент не зуміли проявити господарської експансії й усю свою творчість виявляють лише в вимогах повернути їм 40 мільярдів франків (з промови мін. фін. Кльотца) і в невмілому підтримуванню тих, хто їм це обіцяє (Одесса, Денікін).

Що всесвітні фінансові кола вважають цю справу безнадійною — видно по курсу валюти »славного переможця« на нейтральних ринках.

Зовсім инший характер має політика найздібнішої в світі буржуазії — англійської.

За браком місця ми не можемо тут зупинятись над дуже інтересними моментами з історії боротьби Англії з Росією за впливи в Малій, Центральній і Східній Азії. Боротьба Англії з Ієрманією за впливи Росії, спроби 1900—1901 р. організації спільно з Ієрманією коаліції проти Росії, підтримування Японії в 1904 р., політика в обох Америках, що мали увільнити Англію від залежності од підвозу українського хліба. Зміни її політики після невдачі переговорів з Ієрманією, її політика в російських ліберально-демократичних парламентарних колах і допомога в організації російської революції, зокрема, праці сера Буканана і лорда Міллнера — все це ходи достойні подиву.

Але ще більше від далеких дипломатичних і політичних комбінацій треба подивляти ту широко-задуману сміливість і надзвичайно добре (з погляду лише, звичайно, англійських інтересів) організовану господарську експанзію в Росії, яку Англія встигла перевести за дуже короткий, порівнюючи, період од 1913. р. до часів Керенського.

Тут не місце розібрати докладно саму по собі дуже інтересну діяльність окремих фінансових і промислових груп, таких як »Irish-Russo-Asiatic Russian Mining Corporation«, »The Krysthfin corporation of London«, »Los Angelos«, »Russian Oil«, »Shell«, »Новоросійського товариства«, Російсько-Англійського банку, Петербургського російського торговельного-транспортного банку, торговельних палат і т. д. (до цього гадаємо ще вернутись). Але в результаті цієї діяльності за період од початку війни до серпня 1917. р. Англіїці захопили керування діяльністю не менше, як в 355 російських товариствах для добування зо-

лота, плятини, вугілля, заліза, міді і т. д. На Уралі, Алтаї, Кавказі й Донецькому поріччю.

Вони закупили майже всі судобудівельні заводи на чорноморському побережжю. Значно (до половини загальної продукції) опанували нафтовими джерелами на Кавказі. Захопили в свої руки Чорноморський, почасті Дніпровський, Волзький, Камський і Сібірський водний транспорт. Закупили значні обшири землі на Чорноморському побережжю, ліси на Півночі й навіть почали випирати Росіян з їх, «корінної текстильної промисловости — Московської й Івано-Вознесенської округ.

Про темп і розмір цієї експанзії наглядну уяву може дати хоч би той факт, що площа земель, закуплених Англіяцями в одному Сібіру до червня 1917. року була майже рівна всій площі Європейської Росії (підрахунок пр. Brentano). Ті газетні звістки, які доходили до нас минулим літом дають підставу думати, що розпродаж Росії Денікіним, Колчаком і др. продовжувалась все зростаючим темпом.*)

Що до спеціальних англійських інтересів на Україні, то після того, як довіз хліба з обох Америк і Австралії збільшився, український хліб перестав грати для Англії ролю першорядного чинника.

Після того ж, як ряд англійських гірнопромислових підприємств в 1916. р. фюзіонував з французьким товариством «Парвімієн» її інтереси ще зменшились.

Але загальна світова економічна й політична ситуація ще не настільки виявилась, щоб українська справа в один прекрасний мент не могла стати одним з головніших козирів у грі Англії за своє всесвітнє господарство.

Англьо-українська політика безперечно буде вестись, і скоріше всього на нашу «користь» — але це діло майбутнього.

*) Після цього не дивно, що Англія всіма засобами підтримувала й буде ще підтримувати всі сили, які йшли й ітимуть з якоюсь степенню надії на успіх проти зруйнуваних усі її пляни експлуатації Росії й загрожуючих самому її існуванню большевиків.

Але інтересно й характерно, що «відбудовуючи» Росію, Англія одночасно будує собі нову Бельгію — Естонію. Закупляє там майже все побережжя, займає Езель і Даго. Заміряється на Аляндські Острови — щоб замкнути для «визволяемої» Росії Балтійське Море. Закріплюється на Кавказі — економічним життям якого цілком опанує — й у Дарданелах, щоб замкнути Чорне Море. Анулює договір про поділ інтересів у Персії і т. д. Цім готує своїй союзниці такий мішок, з котрого навряд, чи Росія змогла б виплутатись коли б то не було.

Англіська політика, що до території бувшої Росії зрозуміла цілком — homo homini lupus est. Але чим пояснити, що такі визначні провідники російської державної думки, як Мілюков, Гучков, Маклаков, Сазонов і др. — всіма засобами сприяли розпродажу Росії під час війни, недоцільній, кривавій боротьбі за чужі інтереси після революції, цивільній братовбивчій війні Колчака, Денікіна і др. проти большевиків — охоче підписуючи згоду на всі заходи Англії, що до замкнення одвоюваної для їх населена темниці?

Адже ж, як досвідчені старі політики, вони не могли не бачити до чого це йде. Не могли не бачити, що лише большевики можуть зруйнувати англійський імперіалізм, і що це в інтересах, а не проти інтересів Росії.

Невже для пана Сазонова всі цілі зводяться до того, щоб його не скинули з посади голови Англо-Російської Палати? Для других інтереси «Т-ва Англійського Флага» дорожші від інтересів власної вітчизни? Для Мілюкова зіграла рішачою ролю стара політична спорідненість «Рвчи» з англійським посольством. А для всіх них разом бажання задушити волю України було більше, як врятувати од чужоземної неволі Росію?

В усякім разі досвід Денкінсько-Колчаківсько-Ліанозівської орен-тації на англійську «допомогу» мусить бути завжди на увазі в тих, хто з цієї «орентацією» матиме до діла.

Так чи инакше, а поспішатись з «концесіями англійцям» і «знайти (дитячим лепетом) їх з нашими природними багатствами» — справа дуже невдячна. Коли їх попросить, вони нас самих можуть багато чому навчити в цій області.

Само собою ясно, що на випадок перемоги над більшовиками, Англія підтримувала б лише ліберально-буржуазно-демократичний уряд. Вивозила б усе, що можна. Правила б борги, але навряд чи рішилась би скоро інвестувати більші капітали в продукцію, що дає дохід лише через де який час.

В колах нашого громадянства, що орієнтується «на ліво», дуже розповсюджена думка, що коли б в Англії виникла соціальна революція, вона б знищила англійський економічний імперіалізм.

Хто простежить за темпом і характером англійського соціального законодавства за час війни і по війні, мусить переконатись, що у англійській буржуазії єсть серйозне побоювання такої революції і що вона, вживаючи всіх заходів до внутрішнього миру з своїм пролетаріатом, пішла на дуже значні уступки на його користь.

Уявм собі, що конфлікт розгорівся і що в Англії владу захопив пролетаріат. Чи може ця нова комуністична Англія існувати не будши імперіалістичною, не експлуатуючи других країн?

Не забуваймо, що більше 60% англійського населення живе в містах, що майже вся англійська індустрія держиться на привозних сирівцях (вся бавовна, 75% вовни, весь шовк, майже весь льон, більше 50% шкіри, навіть до 25% залізної руди — краші сорти, головним чином з Іспанії, — майже вся марганцева руда, дерево, далі — майже вся нафта, — власна продукція коло 2000 гальонів, а ввозилось більше 250 мільонів гальонів, головним чином з Кавказу, 51% і Північної Америки, 42% — те саме з цинком, те саме з вольфрамом, те саме з міддю й цілим рядом других найважливіших сирівців і полуфабрикатів).

Можливо, що навіть недалеко той час, коли Англія почне імпортувати вугілля, бо в звязку з надзвичайним підвищенням заробітної платні її домашня кам'яно-вугільна промисловість безперечно не зможе витримувати вільної конкуренції з закордоном. (Напр. недавно в газетах були відомости, що вугілля з Англії коштує 110 шелягів тонна франко Трієст, тоді як вугілля з Каппа, теж франко Трієст, коштує 30 шелягів).

Коли перейдемо до харчової справи, то побачимо, що Англія примушена імпортувати 45—60% всього споживаного в країні м'яса, до 60% сала, більше 50% яєць, майже всю кількість споживаного цукру (в самій Англії до війни була лише одна цукроварня) і, нарешті, власна продукція хліба в Англії задовольняє лише 20% потреби, а 80% треба везти з за моря.

Вже з цього огляду (зробленого головним чином на підставі звіт-домлення «Royal Commission on Supply of Food and Raw Material in Time of War») видно, що Англія, як окремий самостійний гос-подарський організм існувати не може, що покинута на власні сили її

національної території вона не прогудує свого населення й протягом одного півріччя.

Для того щоб існувати, Англія мусить бути імперіалістичною, мусить експлуатувати другі країни, мусить всіма засобами не допустити їх до утворення власної промисловости, яка дала б цім країнам економічну незалежність від неї.

І чим більше »уступок« зробіть англійська буржуазія своїйму пролетаріяту, чим краще житиме англійський робітник — тим дужче вона муситиме гнітити другі країни, які матимуть нещастя вийти в сферу її впливу.

Задовольняючи високі вимоги свого робітництва, англійська промисловість втрачує свою здатність до конкуренції на вільному економічному ринку і щоб не збанкрутувати муситиме форсувати свою випробувану століттями систему економічної політики — господарство на морі, монопольне володіння вуглем, залізом і нафтою, що має дати їй змогу регулювати продукцію й ціни. Вже в »Navigations act'i« Кромвеля й заборони в 1772. році еміграції в кольонії майстрів і всяких техніків ґаховців ясно намітились тенденції й методи англійської економічної політики й коли порівняти з ними діяльність Англії на Україні й у Росії під час війни — скуповування транспортних підприємств, рудних і нафтових земель і т. д. — то побачимо, що в ціх методах ніщо не змінилось, і не могло змінитись.

Англія може існувати лише, як всесвітній банкір, торговельний і транспортний посередник, як експлуататор чужих природних багатств — або мусить умерти з голоду.

Од того, що на чолі англійського уряду ставби комуніст — в її зовнішній політиці, а зокрема, в загальному напрямку економічної політики — ніщо не могло б змінитись.

Тому можна покладати надію, що соціальна революція зруйнує Англію, але думати, щоб ця революція могла змінити її економічно-імперіалістичні тенденції — річ безнадійна.

У всіх, що опеклися на Антанті, не тільки наших, але й російських кол, незалежно від їх соціальних переконань, помічаються тепер досить яскраві »германофільські тенденції«.

Майже небувалий в історії (за винятком хіба Японії) підйом національної свідомости і продукційних сил, що охопив Їрманию в другій половині ХІХ. віку створив протягом дуже короткого часу могутній національно-державний організм, який з Фіхтівською глибиною національного одушевлення, з Гегелівською вірою в своє провіденціальне призначення, з Ніцшеанським темпераментом і захоханостю в своє »щастя — почування зростаючої сили«, з Бісмарківською залізною дисциплінованістю й послідовністю бистрим темпом організовував і поширював свій вплив по всьому світу.

На диво ріжноманітний по своїй вдачі, працювятий і плодовитий у всіх відношеннях нарід. Сильні й свідомі керманичі, стара й глибока духовна культура в звязку з рядом других причин (перенаселення, індустріалізація) спокуюшали на національне »культуртрегерство« і конкуренцію (завжди успішну) з старою Англією.

Які інтереси в'яжуть Німців з Україною — загально відомо і зупинятись на цьому зараз не будемо.

Досить нагадати, що з загальної кількості російських торговельно-промислових підприємств (коло 14 тисяч) — німцям і австрійцям належало 4500, що з загальної кількості акційних товариств (коло 2000) — 364 було в німецьких руках, що коло 50% всього імпорту йшло з Ієрманії, що цілий ряд самих великих російських 'банків фактично працював на німецький капітал і т. д.

Коли ж узяти до того на увагу німецьку хліборобську колонізацію на Україні, де їм належало — на Волині коло 600.000 десятин землі, на Київщині більше 22 000 десятин, а в Херсонщині і на Таврії коло 13% всієї загальної земельної площі — то стане ясно, що звязок Німеччини з Україною не випадковий і поверховий, од якого можна одмахнутись, а довготривалий, майже органічний.

Дуже трудно сказати в які форми вилилась би німецька господарська експанзія на Україні, в випадку, коли б Ієрманія вийшла з війни переможцем. Можливо, що німецький імперіалізм гнітив би нас у цьому випадку не менше, як тепер загрожує англійський (з тою лише різницею, що нам не прийшлося би платити Німцям % по державному боргу, бо вони здавна Росії в цьому відношенню не довіряли і грошей позичали дуже мало й неохоче).

Але цього не сталося

У Ієрманії віднято всі її колонії, віднято флоту, зруйновано фінансову й підточено загально-економічну силу. Ієрманії одрізано всі виходи для господарської експансії. Вона на довший час примушена працювати лише виключно на Антанту. Вона ослаблена й покинута. На довший час Ієрманія не тільки не може думати про експлоататорську експанзію англійського типу, але мусить з великим зусиллям й дуже не великим успіхом боротись проти масового скуповування Антантою німецького національного майна в самій Ієрманії, що мало б своїм наслідком перетворення всього німецького народа в робітника-пролетаря, що працює за поденну платню для антантської буржуазії.

Сама нинішня Ієрманія — країна пригнічена, експлоатована й у її прямих інтересах шукати спільників для боротьби за своє економічне й національне визволення серед тих країн, яким так само, як і їй загрожує ярмо Антанти. На цілий ряд десятиліть (робити ж прогноз ad infinitum — по меншій мірі безплотно) економічне зростання Ієрманії й тісний господарський звязок з нею не може пошкодити розвою наших господарських потенцій, а навпаки може лише допомогти нам організувати своє господарство.

Але перш, ніж »орєнтуватись« на Німеччину, ми мусимо мати Україну. Поки ми самі її не здобудемо й не збудуємо, всякі »орєнтації« не скінчатся нічим, крім дрібних і шкодливих авантур. Наш нарід це розуміє, й у тому, що він свідомо руйнує залізниці і зриває рельси — є глибока інтуїтивна мудрість.

Про польську орієнтацію говорити не будемо. Орієнтація на Польщу, крім усіх негативних сторін, які має безпосередня орієнтація на Антанту, дуже небезпечна ще тим, що вона може заразити трупним ядом ідею нашого національного обєднання й унести багато гнітючих мо-

ментів у процес нашого національного відродження і соціального за-спокосня. Позитивних ментів у цій орієнтації нема й бути не може.

Дуже шкода, що ход подій не дав розвинутих і пустить глибше коріння геніяльній кинутій у свій час думці М. С. Грушевського про «Союз народів» і що в колах нашого громадянства досі не утворилось подібної орієнтації й не ведеться відповідної роботи.

Ця ідея безперечно ще оживе й може дати нечислимі позитивні наслідки.

Не є виключеним, що та робота, що провадиться нині Ленініним головним чином серед народів Азії, поставить цю ідею на ширший ґрунт і підготує можливість її несподіваного й буйного розвитку. Але це справа більше чи менше віддаленого майбутнього й навряд, щоб в даний мент вона могла бути реальною силою. Остається «орієнтація на большевиків» і ця орієнтація, як із психологічних причин (зневіря у власних силах, ненависть до Антанти, зміна національної політики большевиків) так і завдяки рядові великих большевицьких перемог, сильно зросла серед широких кол нашої інтелігенції.

Ми не будемо говорити про інтелігенцію виховану в світогляді історичного матеріалізму марксистського толку.

Вона давно вся мусіла б піти з большевиками й працювати там, а не виношувати худосочні резолюції «постільки — поскільки». Її помилка в тому, що вона не зрозуміла розміру подій і не зуміла знайти серед них свого місця.

Навіть серед несоціалістичних кол ця орієнтація здобуває популярність.

Мотиви, звичайно, такі:

«Єдиний, хто зумів з первонаочального революційного хаосу витворити таку-сяку організацію, хто зумів опанувати психологією досить широких, а головне, активних мас населення й вести їх не лише на грабунки, як спочатку, а й на жертви — є большевики.

Всі спроби скинути їх — чи за допомогою Антанти, чи шляхом повстань — вели й ведуть лише до кривавого хаосу й заважають большевикам у тій великій організаційній роботі, яку вони, в справді неможливих умовах, провадять.

Ерго — забудемо їхні старі гріхи, всю ту кров, руїну й знущання, станемо спільно до праці — може цим самим удасться «переродити» большевизм і без зайвої крові, без рабства у чужинців, без нової ломки — життя якомось та налагодиться».

Це в загальних рисах, ход думок частини української інтелігенції. А що думає, як ставиться основна, домінуюча маса українського населення — хлібороби-селяне до большевиків?

Проаналізувати це надзвичайно важливо й інтересно.

Коли большевики обявили похід проти буржуазії, — хліборобські маси не лише бідних, але й заможних селян навіть співчували їм — «Влада трудовому народу? — дуже добре, ми теж трудові».

І навіть коли абстрагувати від того, що в цьому прихильному неутралітеті хліборобських мас до большевиків відіграв велике значіння пробуджений агітацією інстинкт грабіжу — й тоді в цей період у

психології дрібного й середнього хлібороба трудно було знайти елементи, принципово ворожі більшовизмові.

»Большовики »за народ« — ми »народ« — чого ж нам з ними ворогувати? Ес-ери кажуть, що вони теж »за народ« і земля буде »соціалізована« — то-б-то наша, просять, щоб голосувати за них? — Будемо голосувати. Треба винести резолюцію, — винесемо, висловити довіря, чи ганьбу, — висловимо. Це нам нічого не коштує, а просять, значить для чогось комусь треба...« І голосували, виносили й висловлювали.

Що по теорії більшовиків велике »комуністичне господарство« мусить не тільки зостатись, але й поглинути цілком дрібновласницьке — це їх зовсім не турбувало. В той час вони бачили, що ніхто не заважав їм розбирати й ділити панську землю — й цього було досить. Цілком справедливо вважаючи себе »трудошим народом«, не помічаючи в собі ні крихти споріднености з »буржуазією« (теж цілком справедливо) наш дрібний і середній хлібороб не бачив причини виступати проти більшовиків в оборону других і невідомих і нецікавих для нього відтінків соціалістичних теорій.

Перша зустріч селянства з соціалізмом була для нього дуже приємна. Йому обіцяли все, чого воно хотіло в майбутньому за дурно й не заважали вপরатись з панською землею в сучасному.

І Ленінський принцип моралі — »грабь награбленное« лише приємно лоскотав селянську душу, підводячи нібито моральні й правові підвалини під пробуджені агітацією інстинкти. Розчарування почало приходити лише поволі.

Зароджена в нездоровій атмосфері соціалістично-інтелігентських мрій ідея хлібної монополії й твердих цін на хліб і другі продукти харчування, при зростаючій дезорганізації й у звязку з цим виростаючому недостаткові й дорожнечі на необхідні для селянства продукти, спільно з катастрофічним зменшенням покупної сили грошових знаків, що було викликано в однаковій мірі випуском кольосальних сум для покриття видатків по проведенню монополій (по обрахунку мін. прод. накладні видатки на заготовку пуда хліба досягали одного рубля, а в дійсности були ще вищі) й нічим неоправданими скачками в гору заробітної платні фабричним робітникам, — болюче вдарили по інтересах хліборобів і примусили їх зайняти вичікуючу позицію.

Істеричний жест Керенського з підвищенням твердої ціни на хліб удвоє, при захованні, однак, всеї фальшивої системи народньо-господарської політики — остаточно зруйнував вартість валюти, викликав страшну спекуляцію, не збільшив покупної сили селянського господарства й не примусив його дати містам і війську хліба.

Хто в той час близько стояв до продовольчої справи, той знає, що все постачання міст і армії йшло виключно з великого поміщицького господарства.

Селяне »саботували« й на всю агітацію, прохання й погрози мали одну відповідь — »дайте нам мануфактури й заліза — дамо хліба«.

Багато гарячих агітаційних промов було сказано, багато чорнила й жалю було пролито над »егоізмом і несвідомістю хліборобських мас, що не підтримують »революційного уряду« й не хочуть »поширювати

і поглиблюють здобутків революції», але дарма — селянство хліба не давало.

В корні річі — це була цілком здорова, інтуїтивно відчута і з стихійною організованістю проведена політика класової боротьби хліборобів.

Здоровий державно-господарський організм базується на правдивому товарообміні між індустріальними и хліборобськими верствами населення продуктами їх праці. Гроші служать у цьому випадку лише найбільше зручною формою технічного проведення обміну реальними цінностями.

Коли місто стало забирать у села його реальну цінність — хліб, а взамін давать лише втерпяшу реальне значіння покупної сили фікцію — гроші, хлібороби й мусіли висловити свій протест проти експлоатації їх праці непродукуєчими елементами, проти дезорганізації народного господарства.

І без «страйкових комітетів», без голосувань і резолюцій, без свідомости кольосального державного значіння, котре має така «політика» — хлібороби блискуче провели й проводять свою боротьбу за свої класові інтереси — за інтереси своєї праці, а разом з тим і інтереси всього народного господарства.

Цим вони говорять місту (однаково, як буржуазному так і комуністичному) — «Продукуй, працею — заробиш на хліб. Не працюватимеш — умірай з голоду».

Ні агітацією, ні обіцянками, ні мистецтвом в друкуванні паперових грошей нас не обдуриш. А схочеш однять у нас силою — спробуй!

І більшовики стали пробувать.

Червоноармейці пішли за хлібом.

Село окопалось, озброїлось і почалась страшна боротьба.

Не боротьба революції з контр-революцією, а боротьба продуєнта з грабіжником, з експлоататором в самому справжньому й глибокому змісті.

Селяне-хлібороби не проти революції, не проти мійського більшовизму — в боротьбі більшовиків з буржуазією вони нейтральні — але вони рішуче й активно проти експлоатації їх праці непродукуєчим елементом, як би ці не звались — чи комуністами, чи реакціонерами.

Хто вдумається в тактику селянських мас за останні роки — неодмінно мусить погодитись з цим висновком.

Досить згадать, що ті самі селяне хлібороби, які спільно з Німцями скидали Центральну Раду (і — як констатує В. Винниченко — ненавиділи її) — вони ж вибивали Німців з України. Ці самі елементи пасивно поставились до незрозумілої для них боротьби Директорії проти більшовиків — масами пішли до Денікіна. А спробувавши Денікіна — покинули його й допомогти більшовикам розправитися з ним, як ті хотіли. Але дозволивши викинуть Денікіна, селянство не пускає й не пустить до себе більшовиків. Воно пасивно терпить їх присутність в містах і на залізницях, але активно нищить отряди «червоної» та «трудової» армій, котрі йдуть до нього за хлібом і худобою, як нищило німецькі, Денікинські й нищитиме всякі другі війська.

Село стало орієнтуватись лише на себе. Місто нічого не дає — обходяться без нього.

Кожна баба стала одночасно і «буржуєм-фабрикантом», бо має власні «орудія продукції» й «робітником-пролетарем» — бо сама працює. Нема «мануфактури» — сій льон та коноплі, пряди вовну.

Нема саківського плуга — свої ковалі зроблять щось подібне. Нема шкури на упряж та чоботи — вся Україна покривається сіткою «чайникових» гарбарень (на одній Київщині в минулому році заснувалось до 350 таких гарбарень). Нема гасу — появляються всякі можливі своєрідно «патентовані каганці». Навіть ідея Вітте не вмерла — по деяких селах відродили «горілчану монополію».

Заборонили окремим господарям курить її в самоварах, вибрали кращиків «фаховців», яким доручили цю справу, обложили горілку «акцизом», котрий іде на громадські потреби.

Процес росту свідомості й організації продукційних сил покинутого на власну долю селянства, процес еманіпації його од впливу міста йде невинним і бистрим темпом, виявляючи собою єдину відрадную картину на кошмарному сумному фоні агонізуючого в судорожній боротьбі міста.

Та маса утворених війною техніків-шоферів, монтерів, телефоністів, саперів, салдат залізничних і понтонних батальйонів і т. д., котра вернулась у село — влила в нього новий дух грюндерства і служить могутнім чинником в економічній організації села.

Трудно повірить, але це є безперечно факт, підтверджений багатьма свідками, що в цілому ряді сел (при сучасних умовах!) місцевими елементами заведено електричне освітлення (звичайно, матеріали дістали з пограбованих складів військового майна).

І чим довше триватиме процес неорганізованості й непродуктивності праці міста — тим ширше й глибше буде розвиватись процес своєрідної «індустріалізації» села й тим більше незалежним воно буде ставати од продукції великої промисловості — як місцевої так і закордонної, як буржуазної так і пролетарської.

Ця економічна незалежність хліборобського селянства являється самою великою і самою серйозною погрозою більшовизму, але боротись проти неї більшовики безсилні.

Більшовики — спробували старий метод — *divide et impera* — утворили «комітети бідноти», але село скинуло їх і більшовикам довелося скасувати цей інститут.

Пробували збройні реквізиції — й перемогши на всіх фронтах — на цьому були розбиті по всіх пунктах. Пробували нарешті платити «за твердий хліб м'яккі ціни» — і цей спосіб досі до певної міри давав якісь наслідки. Валюта ще не остаточно зруйнована й іноді, правда за наймовірно високу ціну, у селян дещо, чим далі, тим менше можна купити.

Більшовики зрозуміли, що прямим примусом селянство не можна втягнути в процес ліквідації індивідуального й організації комуністичного господарства, признали, що на цьому фронті вони розбиті й стали гартчово перестроюватись по новому плану.

«Дрібно-буржуазне, кулацьке» село хоче бути незалежним од нас — будьмо й ми незалежні від його. Почалась організація великого

комуністичного сільського господарства в бувших поміщицьких маєтках, почалась організація «трудової армії». Викинули гасло «економічної блокади кулацьких елементів».

Центр боротьби перенесено з мілітарного на економічний ґрунт. Дуже інтересно прослідити ход цієї боротьби в звязку з валютовою політикою большевиків.

Як видно, остаточний ідеал большевиків є знищення золотої валюти й заміна її «трудовими марками» — знаками-свідоцтвами, що такий то член комуністичного громадянства працював для комуні й має за це право на певну кількість продуктів праці других її членів.

Старою грошовою системою вони користуються лише, як засобом, що допомагає їм перебути переходовий момент од руїни капіталістичного до налагодження комуністичного господарства.

Фактично у большевиків існують зараз обидві системи.

А саме — большевицький урядовець або робітник одержує офіційально напр. 3000 рублів утримання на місяць і «продовольчий пайок» певної категорії по твердим цінам. Вартість для продуктів на вільному ринку рівна коло 100.000 рублів (март 1920. р. для Петербурга).

Комуністична держава таким чином уже фактично перейшла на натуральне удержання своїх членів, зоставивши поки що фікцію грошових знаків не анульованою, але для членів комуні зовсім згубившою своє реальне значіння в порівнанні з категорією продовольчих карток, які врешті являються не чим другим, як справжніми «трудовими знаками».

Паперові гроші потрібні ще большевикам як засіб для гіпнотизування селянства

За ці гроші можна видурить од його харчові продукти й це робиться.

Для большевиків і всієї їх системи питання чи паперові гроші не втратять всякого значіння в очах селянства до того моменту, поки їм удасться налагодити продукцію великого комуністичного господарства і реальний товарообмін між комуністичним фабрично-заводським підприємством і комуністичним же сільським господарством — являється питанням життя чи смерті.

Як що большевикам удасться організувати харчування робітництва, урядовців і частини армії (друга частина прогонується грабунками) без допомоги селянства — їхнє існування на довгий час забезпечене.

Тоді почнеться «економічна блокада кулацьких елементів» — тяжна боротьба двох економічних систем — дрібно-індивідуально-власницької і великої комуністичної (цілком подібної з технічного боку до великої капіталістичної) продукції.

Большовики надіються, тримаючи в своїх руках апарат державної влади прискорити процес втягування селянства в систему комуністичного господарства. Це широко, майже ієніально задуманий плян.

Але які є шанси за його здійснення?

Викидаючи гасло «економічної блокади» большевики викликають хліборобів на рішучий і останній бій, а зброєю в цій боротьбі

мають бути вже не гармати та кулемети, а здібність до творчої праці — організації продукції.

Переможе той, хто швидче зробиться незалежним од другого раніше налагодивши своє господарське життя.

Абстрагуємось од того, що рівнобіжно з цією системою боротьби йтиме обосторонній процес — з одного боку більшовики будуть пробувати продовжувати реквізиції, з другого селяне будуть грабувати інвентар комуністичних господарств; більшовики будуть пробувати «соціалізувати» дрібну селянську промисловість — селяне робитимуть повстання й грабуватимуть комуністичні склади і т. д. Абстрагуємо од того, що більшовизмові серйозно загрожують численні небезпеки од внутрішніх і зовнішніх ворогів, що те напруження, в якому він примушений держати робітничі маси може в один мент прорвать тонку оболочку більшовицької організації й вона вся може вилетити в повітря, покинувши на своїому місці лише зневірря і анархію.

Порівняємо сили в площі чисто економічних потенцій, значіння обосторонньої «економічної блокади».

Зараз же мусимо сконстатувати, що досі вся перемога була на боці хліборобів, не дивлячись на те, що в них нема викристалізованої ідеології, нема програми й свідомого порозуміння про тактику боротьби, нема значніших проводирів, нема тої ідейної інерції й організації, яку для більшовицького робітництва втворили десятиліття, протягом яких під ударами буржуазної експлуатації виростала й скріплялась їхня релігія соціалізму.

Трудно сказати, чим скінчився б процес такої боротьби в країні індустріальній, котра б до того мала можливість жити підвозом харчів з за кордону. Але у нас? — де кожний селянин уже став «індустріальним підприємцем», де рівень потреб надзвичайно низький, де недостаток інтелігентських і технічних сил на селі уже в великій мірі компенсовано масовою «іміграцією мійської інтелігенції», тікаючої од більшовицького раю на село — хіба не ясно, як математична аксіома, що в випадку економічної війни, чи «блокади» — хлібороби знищили б більшовиків без решток навіть тоді, коли б серед їх не прокинулась класова організація.

Сама стихія, весь процес історичного розвитку, незрівняна числова перевага й економічна незалежність хлібороба, яка є наслідком його праці на його власному шматку землі — говорять за його перемогу, мусять привести й приведуть до неї. Це момент над яким варто серйозно задуматись нашим українським більшовикам. Чи варто їм починати і поглиблювати таку боротьбу? Чи дійсно хлібороби-власники є такий антагоніст більшовизму, що їх співробітництво виключене а priori? Чи може це лише здається! Коли переглядаєм більшовицькі звідомлення про комуністичну організацію праці, мимохіть дивуємось непропорціональності масштабу загальних завдань з результатами конкретних досягнень. Завдання — перебудувати всю світову продукцію на комуністичний лад, результати — полагоджено за день пару паровозів і десяток — другий вагонів. І це вважається кольосальним досягненням.

При явному небажанню села »комунізувати« свою продукцію і при недодостатку пролетаріату для праці в великій індустрії і транспорті — чи є хоч який сенс витрачати сили обох класів на взаємне знищення, чи не простіше допустити кожному розвиватись по своїм внутрішнім законам і обмінюватись продуктами своєї праці?

Для нас ясно, що большевизм московський ніколи не піде на такий modus для України, бо він має на Україні цілком яскраво виразний характер грабіжницького походу за українським хлібом.

Але большевики українські — невже вони будуть і в цьому малпувати московських большевиків, не розуміючи свого історичного завдання в цей момент?

Невже замість українського комуністичного борщу, який в »Нову Добу« заварив старий кашовар »черні війська запорожського,« в Берліні наші комуністи спродукують лише якийсь »ерзатц« бульон »Матті« з російських сирівців в У. ес-ерівській окладинці, котрого ніхто персонально на Україну повезти не осмілиться, бо знає кожний з творців його добре, чим воно пахне? Нині є критичний час для всіх, хто вважає себе українським комуністом — доля може вперше і в останнє дає їм змогу взяти організацію праці в свої руки й довести, що до такої організації вони здатні. Новим словом їх в порівнанні з комуністами московськими мусить бути толерантне відношення до хліборобсько-власницької маси й підготовка шляху для утворення між-класового компромісу, без котрого держава неможлива. Коли вони це зрозуміють, осміляться і зуміють провести — значить український комунізм не є лише трусливо-метушливим актом запізно-заштатних політиків, а справді існує як творчий чинник для нашого дальшого розвитку.

З цього погляду ми цілком щиро вітали б активну працю українських комуністів (звичайно на території України) і бажали б їм виявити себе справжнім організаційним елементом. Можливо, що ця робота прискорила б момент організації нашої держави й виключила б необхідність шукати в майбутньому за кордоном, або серед недобитків нашої буржуазії сил, котрі зможуть організувати працю пролетаріату і налагодити ті частини народного господарства, що лежать за межами класової хліборобської праці.

Хотілось би вірити, що наші комуністи до роботи здатні, але, на жаль, досі нема жадного факту, який підтримував би це бажання вірити.

Праця в народному господарстві мусить бути і буде налагоджена, але чи самим пролетаріатом, чи буржуазією за його кошт — це в найбільшій мірі залежить од самого пролетаріату й лежить на відповідальності тих, хто вважає себе його провідниками.

Хлібороби нині неутральні, але в свій час підтримають ту силу, яка виявиться здатною до будівничої, а не лише руйнінської роботи.

* * *

Кінець війни, що мала вирішити питання — яка з груп всесвітньої буржуазії має опанувати господарством цілого світу, привів до несподіваних результатів — розв'язав дрімаючу силу пролетаріату, розбудив у йому мрію про всесвітнє господарство праціуючого класу, (під котрим по фальшивій, але сильній традиції соціалістичних теорій

розуміють звичайно лише робітництво та безземельне селянство), викликав і ще викличе цілу низку соціальних революцій. Він одночасно збагатив і дав сильний імпульс для всесвітньої господарської експанзії буржуазії нових держав, з окрема Півн. Америки і Японії.

В напружену боротьбу різних груп світової буржуазії між собою і в боротьбу буржуазії з пролетаріатом насильно втягнувся і втягається досі хліборобський клас, який не є ні буржуазним ні пролетарським. Ця чужа боротьба руйнувала його господарське життя, шкодила його інтересам і цим викликала в йому, як протест проти насильства з боку обох зазначених груп — пробудження класової свідомості і стремління до самоорганізації вже не для охорони чужих, а лише своїх власних інтересів.

По самій своїй природі цей клас далекий від всякого роду політичного й економічного авантюризму, він не мріє про свою диктатуру, він нікого не хоче й не може експлуатувати.

По роду своєї праці він є й лишається на завжди консервативним, національним і індивідуалістичним.

Він довго зносив деякі експерименти, які над ним його ж коштами робили другі класи. Але раз прокинувшись і почувши в собі силу — він уже ніколи більш не дасть опанувати собою й експлуатувати себе ні простими й грубими методами пролетаріату (реквізиції, тверді ціни), ні старими випробуваними, непомітними на перший погляд методами буржуазної експлуатації (політика нотних і других банків, нормування й ціни на продукти індустрії, система прямих і посередніх податків, штучне утримання низьких цін на ніби-то »вільному« хлібному ринку і т. д.).

Дуже трудно намітити в тумані майбутнього ті шляхи й напрямки, по яким має піти розвиток всесвітнього економічного життя в будучому.

Але гостра боротьба, що завязалась між працею й капіталом в кожній країні, боротьба старих і нових індустріальних країн за поширення їх впливів далеко за межами своїх національних територій, пробудження у поневоленних націй всього світу національного почуття і стремління до економічної незалежності — все це взяте разом не дає підстав думати, щоб всесвітнє господарство могло відродитись в тому вигляді, як до війни.

І зовсім не є виключеною можливість, що ми вступаємо в добу ліквідації буржуазно-капіталістично-імперіалістичної ери й стоїмо на передодні початку нової епохи — вільного розвитку національних, господарських і культурних потенцій хліборобських країн, а одночасно на початку краха того, що зветься »Європейською культурою«.

Парова машина акційний принцип і вперше уможливлений ними процес індустріалізації окремих країн утворили занадто нерівномірне і неприродне розподілення населення по різних територіям (напр. Бельгія 227 душ на 1 кв. кіл., Бразилія — 1,7, тоді як ґрунт і клімат в Бразилії, в більшості, кращий), утворили й занадто нерівномірну розцінку оплати хліборобської й індустріальної праці. (Напр. річний дохід на голову англійського населення, живучого головним чином з торгу й промислу був до війни пересічно в п'ять разів більший од доходу українського мешканця, живучого з хліборобства.)

Ця ж європейська культура утворила такі умовини життя, що лише вибрані народи й окремі одиниці з народів »не вибраних« могли користуватись її технічними здобутками для поліпшення свого життя.

Маси »відсталих« народів, серед яких і ми займаємо не останнє місце, досі скористували од неї дуже мало, а при дальшому її »нормальному« розвитку (то-б-то такому, якого бажають »передові« капіталістичні країни) скоріш програють ніж виграють.

І коли ця »культура« затріщить під ударами соціальної революції — не нам битись і жалкувати за нею, — соціальна революція нищитиме не нас, а більше ворожу ніж користну для нас силу інтернаціонального капіталу й цим самим може дати нам необхідну »передішку« — період часу, потрібний для конструкції нашого господарського життя в формах, які будуть гідні витримувати дальшу конкуренцію.

В усякім разі соціальна революція й руїна капіталістичного господарства не зможуть знищити того справді цінного й потрібного, що створила європейська культура — сили технічного знання.

Лише ця техніка буде примушена до дальшого проіресу — пристосування до потреб дрібно-індивідуального й велико-державного господарства, замість орієнтації на великого капіталіста.

В які форми вилетється цей процес — покаже майбутнє.

Але ясно, що коли з голоду почнуть розбігатись з індустріальних країн інженіри, кваліфіковані робітники, техніки і т. д. в країни хліборобські, то вони принесуть туди з собою всю силу технічного знання і організаційного хисту, але придуть уже не як слуги чужого капіталіста-експлоататора, а як робітники й організатори народнього господарства в тих країнах, горожанами яких стануть.

Чим скінчиться бойовище праці з капіталом сказати не можливо.

Але український хліборобський нарід може програти свою справу лише в тому випадку, коли не зрозуміє свого становища в цій боротьбі — становища озброєного проти всяких втручань невтралітету.

Наш нарід це зрозумів, а чи зрозуміють це, нарешті, ті, хто вважає себе його провідниками?

Коли вірний гегеліанський закон трьохступенного розвитку, на який так люблять посылатись марксісти, то ми є свідками зародження нової синтетичної ери, яка складається з ряду — буржуазія (тезис) большевизм (антитезис) і синтезис, на долю якого випадає розрішити їх протиріччя, об'єднати і створити з того цінного, що є у цих антагоністів, нову епоху — епоху вільної праці людини, як господаря на своїй власній землі, в своїй власній державі, як справді рівного члена великої сімї працюючих, експлоатуючих лише землю і не даючих нікому експлоатувати себе — майбутня хліборобська ідеологія.

Ми не є прихильниками того упрощеного методу по якому всі зявища життя данного періоду насильно примушують влізати в рамки вдуманой для цього періоду характеристики — »феодалізм«, »буржуазія«, »пролетарська« або »хліборобська« епоха і т. д. — Життя занадто багате, індивідуальне й творче для того, щоб вміститись в які б то не було рамки.

Ми не претендуємо на те, щоб увесь світ примусити бути хліборобами, як більшовики хочуть усіх зробити пролетарями. Ми лише бачимо, що грядущий період часу буде характеризуватись тягою мільонів людей, відсталих од землі, назад до неї, пристосуванням техніки до нових завдань, великим підйомом національного й релігійного почуття.

Ми вважаємо, що ці тенденції більше відповідатимуть природі й духу людини, ніж мрії про буржуазний або пролетарський рай.

Ми віримо, що в цей період може й мусить бути збудована працею свого народу справді вільна й незалежна Українська Держава і що підставою її будування буде »орєнтація« не на Москву, Лондон, Париж, Берлін або Варшаву, а виключно на плодючі простори землі української і споконвічного їх господаря — українського хлібороба.

Кі в біля Паєрбаху, 2. V. 1920. р.

М. Забаревський.

Памяти П. Я. Дорошенка.

З часописей довідався я про трагічну смерть Петра Яковлевича Дорошенка, замордованого більшовиками в Одесі в літку минулого року. В ч. 56 камянецької »України« за 1919. рік прочитав я й некрольог, за підписом Л. С. Ч. Біографічні відомости за покійного Петра Яковлевича подано тут, одначе, дуже не точні. Знавши добре Петра Яковлевича, я хочу подати нашому громадянству більш докладний нарис життя й діяльності покійного і цим сповнити довг глибокої пошани перед пам'ятю заслуженого діяча на ниві української культури, широго патріота українського, що життям заплатив за своє українство.

Петро Яковлевич Дорошенко походив з старого козацького роду, який веде свій початок від гетьмана Михайла Дорошенка, діда славного гетьмана Петра Дорошенка. Народився він 1858. р. в Дорошковому хуторі Глухівського повіту на Чернігівщині й тут провів свої дитячі роки. Середню освіту одержав у Новгород-Сіверській гімназії, а вищу — на медичному факультеті Київського університету. Вибравши собі лікарську професію, Петро Яковлевич проте одночасно студював історію, особливо історію рідного краю й знав її дуже добре; інтерес і любов до української старовини, до українського слова й письменства він виніс із своєї сім'ї, де батько його, шкільний товариш Куліша, зібрав як на ті часи значну українську бібліотеку, передплачував »Основу« й говорив не тільки в себе в хаті, але й з усіма знайомими не йнакше, як тільки по українськи. Старший брат Петра Яковлевича, Василь Яковлевич*), написав і видав в 1863. році роман »На Україні« й ширив по селах кулішеві »метелики«. Отже ці впливи склались на те, що Петро Яковле-

*) Його також убили більшовики в м. Глухові 1-го січня 1918. року. Це вбивство безневинної 70-літньої людини обурило навіть большевицькі власти, й вони потім судили убивців і, здається, покарали їх — розстрілом.

вич з молодих літ вважав себе за українця, й у Києві пристав до української студентської громади.

Скінчив університет він з великим успіхом і визначився як дуже добрий хірург; його залишали при університеті, але він схотів служити на полі земської медицини й повернувся до рідної Глухівщини, де дістав посаду повітового земського лікаря. На цій посаді пробув він 20 років. У Глухові одружився Петро Яковлевич з Марією Парменовною Маркович, правнучкою генерального підскарбія Якова Марковича, автора відомих «Дневних Записок». Це була сім'я з високо-культурними українськими традиціями: на протязі XVIII—XIX віків вона дала цілий ряд визначних українських істориків, етнографів і письменників. Сама Марія Парменовна була улюбленою ученицею покійного М. В. Лисенка в Києві.

Під час служби Петра Яковлевича в Глухові, його обібрано було земським гласним спочатку повітового, а потім і губерніяльного чернігівського земства. Як земський діяч Петро Яковлевич визначився як завзятий оборонець усіх справ культурно-просвітнього характеру; добрий бесідник, він на земських зборах завжди обстоював шкільні внесень, друкування українських етнографічних й історичних матеріалів у земських виданнях, заснування бібліотек і т. ин. Та найбільше завдячує йому прийняття земством національного українського музею В. Тарновського; не вважаючи на завзяту опозицію з боку своїх же земляків-перевертнів йому вдалося провести через земські збори постанову про прийняття в руки земства музею й визначення коштів на його удержання. Потім його вибрано було головою музейної комісії, що мала порядкувати цим музеєм. У себе в Глухові Петро Яковлевич організував також місцевий музей з дуже доброю бібліотекою українознавства. Цей музей склався головню з колекцій відомого знавця українського мистецтва М. Шугурова.

Вільний від тяжкої лікарської праці й громадської діяльності час Петро Яковлевич віддавав збиранню памяток української старовини й літературній роботі по її дослідженню: це був його спочинок, тут була його душа: він зібрав у Глухові надзвичайно цінну українську бібліотеку, де були майже всі українські видання, починаючи з першого видання «Енеїди», а також усі видання з української історії, етнографії й історії письменства. Сміливо можна сказати, що це була найкраща на Наддніпрянській Україні приватна українська книгозбірня. Окрім неї зібрав Петро Яковлевич цінні колекції манускриптів, автографів, старих документів: тут були універсали всіх гетьманів од Богдана Хмельницького з їх власноручними підписами, багацько автографів Шевченка, Куліша, Максимовича, Костомарова та ин. наших діячів. На підставі архівних колекцій Петра Яковлевича засновували деякі свої розвідки А. Лазаревський, Ф. Уманець, М. Василенко та инші українські історики. Сам Петро Яковлевич брав участь у «Кіевскої Старинї», в працях Чернігівської Архівної Комісії (якої він був одним з організаторів), де між иншим надруковано його цінну розвідку — історію кріпацтва на Україні й його скасування. Петро Яковлевич був у тісних приятельських відносинах з покійними А. Лазаревським, В. Тарновським, В. Антоновичем, В. Горленком, М. Шугуровим, він листувався з ними, брав участь

в їхніх літературних плянах, помагав їм матеріалами й порадою. Стояв він дуже близько й до старої Київської громади.

Після 1905. року чернігівське дворянство обібрало його директором «Дворянського пансіону» — інтернату для бідних дворянських дітей, що вчилися по чернігівських середніх школах. Петро Яковлевич покинув Глухів і перебрався до Чернігова, де прожив до літа 1918. року. Тут його обібрано було також за директора громадської жіночої гімназії й у новій своїй діяльності педагога Петро Яковлевич зєднав собі загальні симпатії. Тут же у Чернігові здобув Петро Яковлевич змогу стати ближче коло любої йому праці в Архівній Комісії, де його обібрано за товариша голови, й коло музею В. Тарновського. Коли по революції в марті 1917. року розгорнувся широко український національний рух, Петро Яковлевич одразу став серед перших його діячів у Чернігові. Його заходами вже в кінці 1917. року було відкрито в Чернігові першу українську гімназію. В політичних партіях Петро Яковлевич не брав тоді участі, його вабила більше чисто культурна праця, якій служив він ціле своє життя. Та й не по душі йому був той напрям, який узяла більша частина українських партій: він не добачав у них потрібних будівничих здібностей і широти розуміння державних завданнів. От чому, коли проголошено було гетьманство, Петро Яковлевич віднісся до нього прихильно, вважаючи, що гетьманство, як спеціально українська, традиційна форма нашої державности, краще, ніж яка инша, забезпечить існування самостійної національної держави української. Гетьмана України, Павла Скоропадського, знав Петро Яковлевич дуже давно й приятелював з ним; вони були сусідами по маєтку, й Петро Яковлевич мав вплив на П. П. Скоропадського ще за його молодих літ, пробуджуючи в йому національну українську свідомість, а особливо інтерес до рідної минувшини. Отже тепер, на заклик Гетьмана, Петро Яковлевич прийняв пост головно-управляючого в справах національної культури й мистецтва, хоч і не хотілось йому покидати на старости літ тихий Чернігів і переселятись до шумливого Київа. Тут пропоновано було Петру Яковлевичу взяти пост прем'єр-міністра, вважаючи його кандидатуру за таку, на якій могли би погодитись і національні українські круги. Але Петро Яковлевич рішуче одхилив цю пропозицію: він не почував у собі вже досить сил і здоровля для такої відповідальної праці; енергію його було надломлено важкими особистими втратами: на війні вбито його старшого сина й тоді ж померла його улюблена дочка після довгої хвороби на сухоти. Але справою національної культури займався Петро Яковлевич з усім запалом і відданістю. У його були дуже широкі пляни що-до піднесення й розвитку усіх галузів української культури й мистецтва: національна бібліотека, національний архів, театри, хори, картинні галереї — все було в його проєктах. Особливо цінив він національний театр; багато заходів ужив він в справі заснування Державного Драматичного Театру в Києві й виробив плян націоналізації київської опери. Дуже близьку участь приймав Петро Яковлевич у заснуванні українського університету в Києві, спеціально в справі улаштування для його відповідного помешкання.

Саме в розпалі його роботи стався переворот в падолисті 1918. року: проголошення Гетьманом федерації й повстання проти Гетьмана. Петро

Яковлевич поставився до акту про федерацію неґативно. Його просили прийняти участь у спробах примиреня ворогуючих сторін і він виступав дійсно в ролі посередника. Але до порозуміння не прийшло. Петро Яковлевич не покинув свого поста й тоді, коли настав уряд Директорії; йому було тяжко працювати серед нових обставин, але покинути улюбленої справи він не уважав можливим, тим більше що з боку своїх співробітників він зустрів саме найщиріше співчуття і раз-у-раз чув гарячі прохання не кидати посади. І він залишився, вважаючи, що служить не режимові, не якомусь там певному урядові, але ділу української національної культури. Разом з Директорією мусів Петро Яковлевич покидати Київ і виїхав до Вінниці. Звідси він мав їхати до Кам'янця і вже написав туди до знайомих, щоб йому пришукали кімнату. Його вірна дружина Марія Парменовна була при ньому. Але з дороги, з станції Жмеринка, Петра Яковлевича умовили повернути на Одесу, де він міг знайти кращі умови для лікування (бо він останні часи все нездужав) і, перебувши якийсь час, уже звідти їхати до Кам'янця. І він поїхав до Одеси, де знайшов собі смерть од руки большевиків. Автор некрольогу в «Україні» каже, що причиною його загибелі було славне історичне ймя, яке він носив: мордуючи його, большевики знущались над ним, як над «гетьманом Дорошенком». Не знаємо, чи так воно було справді, але в кожному разі, вбиваючи його, большевики знищили велику українську культурну силу.

В. Правобережець.

Як гетьманець стає демократом, республіканцем і членом привілейованої національної меншости.

(3 розмов емігрантів про діла на Україні.)

В польських газетах появилася звістка, що переговори в Варшаві з «Петлюровцями» ведуть між иншими й такі особи: п. Горват, п. Собанський, гр. Юсип Потоцький і п. Пашковський. Перші три — це земельні власники з України, а послідній — київський адвокат, один з лідерів польської народово-демократичної партії в Києві і бувший редактор «Dziennik'a Kijowsk'ogo».

Прочитавши цю звістку, питає в мене один мій знайомий хлібороб: «Скажіть, будь ласка, як ви думаєте, чому це наші республіканці не хотіли нас, українських хліборобів — середніх і малих — допустити до Центральної Ради? Чому бойкотували нас за Гетьманщину? Чому й тепер тут, на цій емігрантській гольофі, навіть за земляків, таких же, як і вони Українців, не хочуть нас мати? А коли наші ж такі пани проголосять себе Поляками, та під опіку чужої держави підуть, то й говорити їм навіть якісь переговори з ними вестися можна?»

«Ці тайни нашої національної політики — відповів я — так же мало відомі мені, як і вам. Ми-ж з вами, як самі кажете, тепер для наших лівих земляків «не Українці», і про зміст переговорів, що ведуться від

імени української нації, можемо тільки здогадуватись. Але знаючи добре в данім випадку обидві переговорюючі між собою сторони, давайте — кажу — попробуємо уявити собі зміст цих розмов. Коли при тім помилось, то може одна або друга сторона пришло нам спростування. Тоді ми їй щире спасибі скажемо й істинну правду будемо знати. А врешті — все ж приемніше й краще хочби здогадуватись про те, що люде десь про Україну говорять, чим займатись емігрантськими спльотками на тему, хто, де й скільки вкрав».

Отак намагаючись уявити собі, як вирішуються тепер діла України, вбили ми з моїм знайомим одну з тяжких емігрантських годин. Ці ж переговори в Варшаві представили ми собі ось так:

Наші земляки »польської нації й орієнтації«, замучені вже всякими Варшавами й іншими »загрянцями«, доведені до одчаю тугою за рідним селом (а тут ще й весна підходить — як раз сіяти б пора!), йдуть радо на побачення з »Петлюровцями«. Хоч і »гайдамаки«, мовляв, та все ж свої люде й вони раді б перед ними — як то кажуть — виговоритись.

Починають зразу несміло: »Високоповажані Панове Міністри!... ми на щот земельки. А до ваших справ унутрішніх не хочемо мішати. Робіть собі, що хочете й як хочете...«

— »Так!« — гукає на це хтось з »Петлюровців«, стукаючи кулаком об стіл. — А Гетьманщина? А карательні експедиції? — Це що? До справ унутрішніх не мішаєтесь?!

— »Простіть, Панове, й забудьте — відповідають ті. Ми вже самі каємось і готові ще покаятись. Ніде правди діти, за Гетьманщини ми таки дурниць багато наробили: й Українцями вже почали були себе звати, й на аграрну реформу за для святого супокою були приставали. Але ж бо воно тоді якось так годилося. Пан Гетьман був свій чоловік, а між своїми — самі здорові знаєте — честь і досі ще зобов'язує. Але після того, що потім сталося — заріклись. То зразу били нас тільки за те, що ми пани, а то стали бити ще й за те, що гетьманці й українські контрреволюціонери. Ні, більше не будемо. Задніпрянці, так ті подались до Денікіна, а ми тут ближче, в Польщі притулок знайшли. А що до Українства... Годі! Самі не будемо й дітям закажемо!«

»Бо таки й роду ми вашого, руського, українського — виправдується далі за минулі гріхи п. Собанський — от хоча б мої прадіди церкви колись — як були ще православними — на Поділлю ставили, на брацтва тодішні, свої руські, жертвували...«

— »То й мій якийсь предок — додає п. Горват — був, кажуть, значним вашим козацьким старшиною за Хмельницького; ще й досі єсть Горвати православні, але хоч ми й одного з ними українського роду — так ті Москалі, а ми Поляки.«

— »Коли вже на те пішло — каже гр. Потоцький — то хто ж теперішню церкву в Лаврі Почаївській поставив, як не Потоцький, Староста Канівський. І від п'ятисот літ на Україні сидючи, ми культурних цінностей з неї не вивозили, а все, що могли, привозили. Шкода мого музею й архіву Антонінського! Скільки я там скарбів безцінних для історії вашої від предків у спадщині дістав і скільки ще сам туди

всякого добра приклав. Де що побачу було цікавого для нас, по світі багато їздючи, скуповую і в Антоніни везу. Та хіба тільки я один? Скільки то вашої старовини української було у Ходкевичів в Млинові, у Олізарів в Киселині, у Єловицьких, Ледоховських, Четвертинських, Гулевичів, Бережецьких, Янковських, Єнічів, Васютинських... та й скрізь, де тільки рід міцний був і від віків у своєму гнізді сидів. А свояк мій — старий князь Санґушко! Та він іншого й світу по за своєю Волиню знати й бачити не хотів. Добили вже нарешті на віки разом із ним оту стару князівську Русь Волинську... Так збирали ми це все у себе, громадили; вірили, що прийдуть колись нарешті культурніші часи, ніж були за Росії, все це краєві нашому й пригодиться. Як вибрали були Гетьмана України, ми й подумали, може справді оце ті кращі часи настають...»

...»А що ж до карательних експедицій — продовжують вони далі — то більшість з нас, ті що самі на селах сидять та хазяюють, їх не хотіла. Бо хто ж дурний — подумайте — якісь експедиції в такі часи до себе кликати; експедиція піде, а ти сам із селянами останешся. От пише нам один сусіда, що його дограбив той таки самий отаман, що перед тим у нього, не відомо по чийому наказу, карательну експедицію на село робив. Тоді пограбував село ніби за поміщика, а тепер пограбував поміщика ніби за село. Багато отого люду військового, що грабунком живе, тепер скрізь завелось, — єсть такі у всіх арміях по Україні й у вашій, і в большевицькій, і в польській, і в денікінській. От таким найбільше карательні отряди були потрібні. Єсть такі самі грабіжники й поміж нами. Сидить собі, бувало давніше, десь у городі, в карти грає, за дівчатами бігас й тільки жде, щоб йому управителя або арендатор гроші вивслав, — такому, як управителя не стало, давай експедицію. А нам хліборобам, що самі на селах сиділи, на віщо вони? Ми собі самі з нашими сусідами-селянами раду дамо. Бо ми — знаєте — люде старої віри. Ми звикли, що єсть на світі пан, селянин, піп, жид... От кожний свою панську, селянську, попівську, жидівську честь знай і своє діло чесно роби... Не без того, розуміється, щоб часом не посваритись. Приходить бувало до тебе ціла громада сільська за якийсь там випас, чи за ліс. А це, панове Міністри, не жарти! Тут коли ти не пан, то сам через вікно вискочивши, а до них управителя, та ще й такого, щоб із них — із селян такі — був, вишлеш. А по нашому панському батьківському звичаю, то перехрестивши й сам вийдеш. Ось тут себе око в око з громадою й показуй. Тому то так багато наших тепер погинуло, що з дому під час революції виїздити не хотіли. І повірте, що опісля от такої — бува часом і дуже гострої розмови якось усім на душі лекше стане: й нам і селянам — якось по людські на себе з пошаною станемо дивитись, і знов спокій і добре на селі. Бо мабуть без боротьби на цім світі не можна — вся штука тільки в тому, як ця боротьба ведеться: чи людина від неї кращою стає, чи — вибачте на слові — паршивіє. Так нас принаймні батьки вчили...»

— Тільки ж у нас — бере тут слово представник Західної Области У. Н. Р. — ці ваші розмови з громадами не дуже для нас добре кінчалися.» —

— »Підождіть, панове — відказують ті — допіру правнуки ваші оцінять колись, хто для нації української був кращий, — чи старі Дідушицькі й Бадені, чи ті, з котрими ви тепер боретесь; і в якій боротьбі нація ваша в силу росла, а в якій занепадала. Про те музей Дідушицьких таки у Львові єсть, Федорович про Просвіту не забував, Іужковський, що стільки для організації вашої армії галицької допоміг, її руїни пережити, нещасний, не зміг, а Митрополит ваш Шептицький, чи не панського роду? Ви звикли на своїх панів нарікати а їх від себе відгоняти. Може й справді з польськими соціалістами швидше договоритесь. І того не забувайте, що ваші пани, не так як ми »зубри« в себе вдома при хазяйстві, а більше у Відні сиділи. Та й Русь Червона давно вже під Польщею й там уже сильно шляхта наша з польською перемішалась. А в нас ще ж до недавна звичай такий, з нашого старого волинського статута взятий був, що як вийде наша панна заміж за »обивателя з Корони«, то б то за Поляка, то своє право на землю на Русі втрачає. Не любили батьки наші — не во гнів п. Пашковському будь сказано — щоб над ними зайди всякі — або як вони тоді їх називали »забіжанці« — верховодили. По свому руському, чи як тепер кажете українському закону, любили жити, й може тому ми ще й досі від тих польських мазурів, хоч і віра в нас із ними однакова, якісь інші. Та що зрештою, панове, про всю ту старовину згадувати: вам ніколи, та мабуть і не цікаво. Це все діла нашої колишньої панської честі. Де вона тепер у нас? Меншає з кожним днем наша громада й нема вже в ній одного обовязуючого для всіх землянського старого закону. Сьогодні: один сусіда ще в оту стару честь вірує й за свій край, за Українську — мовляв — Гетьманщину стоїть; другий, модерний уже зовсім, на всі руки майстер; третій в уланах десь для Польщі Литву покоряє; четвертий — товарами торгує, або на валюті спекулює; а ми собі пана Пашковського, слава Богу, знайшли та й з ним до вас, Панове Міністри, за порятунок. І ви вже говоріть з нами щиро, не стісняючись. Пан Пашковський нам уже все розказав, як тепер на світі треба жити, і як воно, що, й до чого . . .«

» . . . Він нам язсував, що пора вже — каже — вам, панове, свої старі зубрівські звичаї забувати. Ви думаете, що держава то село, тільки трохи більше, а революція — то значить селяне лишнього винасу в лісі хотять, — і ви думаете, що ви самі повинні з ними про ті всі справи говорити . . .«

» . . . І до чого вас оті забобони довели — казав він нам: в якусь українську Гетьманщину, Німцями на шкоду Польщі, славянству й усій західній культурі й цивілізації видуману, полізли. Як вам не сором?! Та подивіться круг себе. Де тепер видано, щоб земельні власники й загалом багаті люде самі політикою займались. З чого ж тоді ми, бідні адвокати, будемо жити? Та чи ж воно вам і личить! Ну, скажемо, назове вась хоть у парламенті падлюкою, чи якимось иншим у сучасній політиці вживаним терміном, або в анонімній статі напише, що ви злодій, зрадник, гроші від чужих держав на згубу батьківщини берете . . . Що, ви всіх на поєдинок визиватимете? Таже кожний із вас зі своїм гонором допотопним за один рік політики в могилу зляже. Інше діло ми, скажім адвокати, фахові політики: в нас і голова на те, щоб щось про когось

видумати, — а на нас видумують, — байдуже — ми ж на те й ідем. І от у цілій Європі, звідкіль ми науку повинні брати, — де тепер земельні власники по парламентах? Хіба якийсь оригінал. А то виберуть собі як слід своїх послів з нашого ж таки брата, політика-спеціаліста; чи як тепер, при загальному голосуванню, придуть гуртом, за нашою ж таки порадою, до якогось одного народного посла, поговорять із ним любенько, як слід — і от він їхні інтереси як не заступає, то принаймні на них не наступає . . . «

» . . . Та хіба це тільки земельні власники. А фабриканти, а банкіри — бачили ви таких по парламентах? А візмім селянина, чи робітника, хіба й такі там єсть? Політика це діло трудне. І тому тільки ми, інтелігенція, працівники ума й духа, до цього діла здатні. Одні з нас заступають інтереси ваші — земельних власників, другі — фабрикантів, треті — робітників. Кожний з нас заступає їх широ, але що ми всі між собою однакові, то порозумітись нам лекше. Тим тепер і великі держави демократичні держаться. От доктор Клемансо, або професор Вільсон — цілим світом трясуть і як добре його перестроїли. Хіба б була без них така велика демократична Польща? А до того, по що оті ваші допогопні стани: пан, селянин, піп, інтелігент. Це тільки в політиці заважає. Ви кажете »стани«, а вороги культури й людства — ці робітники-синдикалісти (п. Пашковський їх знає, бо в Парижі бував, та й про англійські тред-юніони нам розказував) так само кричать: класи! чисті класи! геть непродукуючу інтелігенцію! тільки з боротьби продукуючих класів родиться людський поступ, закон, мораль і т. д. і т. д. Дуже їх не любить п. Пашковський. А ну попробуйте — каже він — з таким робітником про політику поговорити. Зараз питає тебе — хто ти? Сказати йому правду: — я робітник духа — небезпечно, бо гурбий народ зараз за цаліцю хапає. От і кажеш йому: ну, по вашому, — буржуй. — А! раз ти буржуй, то нема нам — каже — тут чого з тобою політикою займатись. Ти краще своє буржуйське діло знай: сам учись, других учи, штуку твори, будуй фабрики, улучшай машини, збагачайся на техніці, а не на зменшуваню нашої платні й спекуляції, а ми будемо своє робітниче діло робити доти, доки не навчимося при тобі й у твоїх фабриках самі фабрики будувати, машини улучшати, штуку творити. — доти, доки в твоїх фабриках не скріпимось, в розумну людську громаду не зорганізуємось, заким собі свого власного нового закону не сотворимо — а тоді, як не будеш нам потрібний, тебе з буржуїства скинемо й будеш мусів із нами разом уже в спільній нашій фабриці працювати . . . «

» Нещасні культурні класи в таких країнах — пояснював нам далі п. Пашковський — замість вигідненько при помочі нас політиків тільки купони обтинати, мусять, як хоч би й у тій реакційній, монархістичній Англії, зі шкури лізти, щоб своїм робітникам потрібними бути, инакше — мовляв — скинуть «

» . . . Пану Пашковському дуже це все не подобається. А нам неначе й не страшно. Ну, скажім, пустили б нас на село. Ми б такі з селянами договорились. Таки ще ми більше від них у хазяїстві знаємо, та більше хліба й пашні всякої із землі добути вміємо. А як би ще земельною для бідніщих поступитись, то ще якийсь час ми були б мабуть на

Україні потрібні, і може б ще скільки поколінь, так як сотні літ разом із селянами жили, в купі з ними прожити могли . . . (але вибачте, панове Міністри, ми обіцяли вам до ваших справ внутрішніх не втручатись та й п. Пашковський бачимо невдоволений) . . . «

» . . . Отже — каже нам далі п. Пашковський — для улешеня політики повинні всі люде бути однакові. Та не так однакові, як ми »зубри« думаємо, що кожний по закону свого стану чи класу живе й чужий закон поважає, а так, щоб одного чоловіка від другого впізнати не можна. Людина та й годі. Її нема нікому діла до того, з чого й по якому закону вона живе. Хочеш — мораль проповідуй, як що тобі не нудно; хочеш — гаманці з кешені витягай, поки не попадешся — одно слово: повна індивідуальна свобода. І нема — каже він — у сучасних великих демократіях отих ваших станів ні класів — пана, селянина, пролетаря, міщанина — з їхніми всякими панськими, пролетарськими чи селянськими гонорами й забобонами. Єсть тільки виборець і кожний має однакову виборчу картку. Тоді ми — каже — спеціялісти, починаємо організувати виборців у партії, при чому вся штука (о скільки ми добре п. Пашковського зрозуміли) полягає в тім, щоб виборці повірили, що все зло й добро йде від виборного уряду. Як сам живеш, як сам працюєш — це байдуже, аби уряд добрий вибрати, то все буде добре. Ми й самі думаємо, що люде охоче таку віру скрізь приймають. А партію зорганізувати — каже п. Пашковський — дуже легко. Треба як найбільше добра всякого виборцям наобіщувати, а від них нічого крім голосування не вимагати. От тоді виборці до нашої партії йдуть і вибірають нас до парламента. Вони, розуміється, думають, що вибірають тих, кого хочуть, але ми спеціялісти, во ймя культури й добра людства повинні подбати, щоб вони вибрали тих, кого нам треба. Як це робиться, того не хотів нам сказати: дуже вже скомплікована й для неспеціялістів незрозуміла штука мають бути ці вибори . . . «

» . . . По виборах — поясняв нам далі п. Пашковський — ми посла вибіраємо з поміж себе міністрів і тоді тільки починається настояща політика. Перш за все стараємось говорити так, щоб про нашу партію всі чули й усі знали; говоримо розуміється тільки те, що темний народ може зрозуміти. Потім поміж собою заключаємо ріжні компроміси, годимо оці ваші стани чи класи — але це вже звичайно не в парламенти, а на обідах та в своїх приватних зібраннях. В парламенті треба міцно свій прапор держати. Само собою зрозуміло, що ми весь час при тім полагоджуємо всі діла своїх виборців: кому посада, кому концесія, кому просто асиновка — одним словом клопочемось за них перед міністрами, а міністри знов перед нами забігають, бо ж це ми їх вибрали й настановили. І так значить, діставши всю владу від народа, ми через міністрів держимо її міцно в своїх руках. Тому такий лад і називається демократією то-б-то народовластієм. Він розуміється найкращий зі всіх ладів. Нацією при ньому правлять найкращі люде — найкращі — бо йнакше би їх народ не вибрав. Як би за котрим числились навіть які гріхи (бо хто із нас — мовляв — без гріха) то виборче таїнство всі ці гріхи з них змиває й вони після того робляться безгрішними й недоторканими. На них тоді сходить незримий дух виборчий і наділяє їх здатністю творити найкращі, найрозумніші й най-

потрібніші для народу закони. І хоч вони у більшості культурних європейських націй адвокати, професори, — у других, менше культурних, освітнім цензом нижче; але вони — ці послі — хоч приміром на ваших темних селах ніколи й не бували — здатні сотворити найкращі земельні закони. Такі чудеса робить у демократіях така проста річ, як виборча картка й партія. І хто проти такого ладу виступає, цей розуміється ворог народа й реакціонер і з таким розправа коротка . . .»

». . . Чим більше культурна країна, тим сильніший у ній темп політичного життя й тим більше в ній розуміється партій, а тому тим більше в ній мусить бути виборців. Так у міру поступу людства поширюється й демократичне право виборче. Певно єсть у тім свої хиби — але де їх немає? В політиці приміром, як і в життю, багато залежить від щастя. Сьогодні одна партія вгорі, завтра друга. Але ж тут терпимо за народ тільки ми, його вибранці, бо народів-виборцеві з того ніякої шкоди немає. Він просто переходить собі до іншої, щасливішої партії. Це особливо ясно видно в молодих демократіях. Давніше наприклад, як кожному відомо — каже п. Пашковський — була на оціх наших польських кресах найсильніша партія «Союза Русскаго Народа». Потім настали українські есери, врешті російські комуністи. Між тим ніякого переселення народів за той час не було. Може бути, що тепер ми, подільські народів демократи, будемо тут найсильніші. А для вас, панів, демократія особливо користна. Тепер, знаєте, народ не той став. Завидючий він, буржуя не любить. А ну попробуйте ви всі разом зібратись, навіть із ціми вашими селянами в отой ваш гетьманський «Всеукраїнський Союз Хліборобів» — буде з вами те, що за Гетьманщини. А так — ви поступаєте в народню партію польських народових демократів. От вас і не видно, нікому очей не муляєте, а як хто вас і спитає, то ви: — й за народ, і за демократію, і Польща за вами стоїть . . .»

». . . Оттак, як бачите, й переконав нас таки, п. Пашковський. Вибрали ми його нашим заступником і були б до вас із ним самі й не приходили, та дуже вже нам тут осточортіли ті мазури, хотілось своїх людей побачити. Отже говоріть тепер з нами просто. Ми тепер такі самі, як і ви: не пани, не гетьманці, не українські хлібороби і контрреволюціонери, а звичайні, такі як і всі, народів демократи. Присягаємо вам до політики вашої не втручатись — віддайте нам землю! . . .»

»Ну добре — кажуть «Петлюровці» — але ж не забувайте, що ми репрезентуєм сорокамільоновий народ, який вас, панів, ненавидить. Ми з почуття гуманности й прихильности до культури здержуємо його якомога від вирізання вас і знищення ваших маєтків. Мало того, ми вам дали всі права національних меншостей; ми дозволили були армії Галлера забрати для вас усі наші найкращі коні й шпаціювати до схочу по Україні, поки не настала Гетьманщина й поки Німці в це діло не вмшались. А що-ж ми за це все від вас маємо? Контрреволюцію — га? . . .»

Тут один з хліборобів, згадавши своїх чистокровних жеребців, що йому на весні 1918 року галлеровські офіцери пореквізували, аж схопився з місця: «Бога ви бійтеся! Ви для нас наші коні в нас позабирали!? Та чи ж не ми самі до ваших міністрів за Центральною

Ради їздили й благали: допоможіть нам оборонити наші коні від Галлера, бо пропаде коннозаводство на Україні! . . . Ми навіть до Німців! . . .»

Але на цім місці його дуже гостро зупинив п. Пашковський, для якого настав рішучий мент виступить зі своєю промовою.

»Ці панове заявили — почав він — що вони до внутрішніх справ українських не будуть втручатись. Мало того, знаючи цих панів і бажаючи від щирого серця допомогти розвиткові демократичної України, я порадив їм прийняти польське підданство й вони це вже зробили, вибравши мене одночасно заступником своїх чужоземних, польських народних інтересів перед панамі. І ми з вами, панове, як представники двох народів, повинні все зробити для того, щоб ці поріжені народи наші в інтересах демократії й культури помирити. Мій народ урочисто зрікається вмішування в ваші внутрішні справи, а ваш народ повинен зрозуміти, що таке чужий підданий. Нам допоможе в цім і Антанта! . . .»

» . . . От Франція наприклад уже згодилась на наш проєкт »національної рівноваги«. Подумайте, панове, який це високо демократичний, опертий на справедливих основах рівності й однаковости проєкт. Кордон між Польщею й Україною повинен бути проведений так, щоб у Польщі було як раз стільки ж Русинів, скільки на Русі Поляків. Цей кордон придумав п. Дмовський, а називається він лінією Фоша. Укладаючи цей проєкт ми очевидно розуміли потребу й економічну konieczність вашої експансії на схід і стоїмо за Україну хочби до Туркестану. Крім того, не вмішуючись у внутрішню боротьбу руських племен поміж собою, думаємо, що Поляки в Москві й Сібіру є так само »Поляки на Русі«. Врешті глибоко шануючи звичаї вашого краю, ми Українцями вважаємо тільки православних і селян, а всіх католиків, протестантів, штундистів і інші західні віри а також всіх, хто ходить в піджаку, зараховуємо до представників західної культури — Поляків! . . .»

» . . . Отже патріотичний народ ваш, розуміючи право міжнародної взаємности й кохаючи своїх земляків у Польщі, буде дбати про незайманність особи й майна польських підданих на Україні. А ці панове обіцяли мені, що як тільки дістануть обіцянку звернення маетків, то вони для вашого — іменно тільки для вашого демократичного й республіканського уряду — збудуть признання від Антанти. Зв'язки вони там мають. Ось пан Іраф недавно з Лондону повернув. Врешті і я не даром тут. Я переконав польський уряд, що добре для Польщи, яка єсть заборолом європейської цивілізації на варварськім сході, зробити від того сходу забороло для себе з України. Отже Польська Республіка допоможе вам збудувати вашу Республіку. По своїм чудовим зразкам вона зорганізує вам адміністрацію й фінанси. Що ж до армії, то поки ще ваші фінанси за кордоном, можна обійтись одною нашою. Вона й сама з большевиками справиться. А для внутрішнього спокою ми радо допоможемо вам знищити ваших неблагонадійних: справа й зліва. Що до большевиків — самі знаєте, що це наш спільний ворог. А оці німецькі союзники, оці ваші гетьманці, нам не менше ненавистні, як і вам. То ж вони оцей мир ваш берестейський ратифікували, східну частину Малопольщи від Польщи одірвати хотіли й навіть у Холмщині й на Підляшшу свого старосту насадили! Отже, панове, не бійтеся. З

цього боку вам небезпека не грозить. Будучина ваша під нашою проекцією запевнена. Але одна умова: маєтки мусять бути віддані (вказуючи рукою на решту панів) оцім вашим чужоземцям...»

Що відповіли на це «Петлюровці», ми вже з моїм знайомим уявити собі не змогли. Це зрештою покаже найближча будучина, як що тільки Польща супроти Росії вдержиться. В усякому разі для нас стало ясно, що таких приємних річей ми, українські хлібороби, котрі до демократичної і республіканської національної меншости не вписалися, приобіцяти нашим сучасним правителям не в силі. Тому може ми їм для національної праці не потрібні.

І побалакавши ще трохи про те, хто там тепер і як нашу рідну землю засіває, розійшлись ми, кожний назад до свого сірого сумного емігрантського життя.

В початку квітня 1920. р.

М. Жученко.

Український видавничий рух в 1919. році.

Трудно писати тепер про український літературний рух, коли нема звязків між окремими частинами української землі, коли нема літературних орґанів, а єсть тільки чисто політичні видання, в яких коли-неколи появляються речи літературної ваги, або замітки про нові книги. Отже поки що вважаємо можливим говорити тільки про видавничий рух український і реєструвати те, що доступне нам тут за кордоном. Думаємо, що й така проста реґистрація матиме свою вагу для пізнішого історика української літератури наших часів, а для ширшої громади читачів цікава може й тим, що показуватиме характер і обсяг сучасного видавничого руху українського. На превеликий жаль, не можемо подати поки що реєстру виданнів на головнім просторі української землі, на Наддніпрянській Україні, з її великими культурними центрами, але думаємо, що за страшних сучасних обставин, за тої руїни, яка налягла над нашим краєм, ледве чи тамошне літературне життя може набрати ширшого розмаху.

Еміґраційна література поза межами рідного краю завжди мала велике політичне й культурне значіння для самого, покинутого емігрантами краю. Ця література виховувала ідейно цілі покоління, й її представники робились «власцителями дум» свого громадянства. Так бувало тоді, коли еміґрували з задалегідь обміркованою метою й певним пляном кращі ідейні одиниці й орґанізували за кордоном видавничу діяльність поза межами досягання власної політичної влади (Герцен у Росіян, Драгоманов у нас). Так бувало, коли по національній катастрофі мусіли еміґрувати широкі круги людей, і проводирів громадянства й рядових робітників. Клясичним зразком такої еміґрації є польська по упадку повстання 1830—1831 років. Не вважаючи на взаємну партійну ворожнечу серед самих еміґрантів, на деморалізацію окремих одиниць,

неминучу в умовах усякої еміграції, польські виходці утворили на вигнанні таку літературу, що на їй не тільки виховувались і закріплювались до все нової боротьби за свої ідеали цілі покоління, але й на потімні часи твори цієї літератури zostались невимірущими пам'ятками польського національного духа.

В дуже подібних умовах опинились тепер ми, Українці. І нам довелося покинути рідний край і засновувати тимчасовий притулок для політичної й культурної праці на чужій землі. От уже другий рік пішов такої нашої роботи, й у сфері літературній ми можемо показати цілий ряд часописів, книжок і ріжних публікацій на багатьох мовах в цілях інформації закордонного громадянства про Україну. На ці видання пішли дуже великі державні кошти: більшість видавництв одержала величезні державні субсидії, а інформаційні видання переважно друкувались безпосередньо державними установами. Отже що до матеріяльних засобів наші видавництва за кордоном поставлені були в виїмково сприяючі умови. Чи виправдали ж вони ті завдання й надії, які покладали на них громадянство, чи наша літературна продукція за кордоном, наша часопись і книжка дали багато корисного, трівогого, такого, що служитиме духовою стравою для далекого рідного краю, а нас тут, вигнанців з цього краю, піддержувало б на духу, заохочувало до праці, показувало шлях, освітлювало високі провідні цілі? Для відповіді на це не місце в бібліографічному огляді. Про це поговоримо спеціально іншим разом, а поки що — робимо спробу по змозі хоч зареєструвати те, що зявилося на нашій мові в минулому році поза головними осередками українського життя на Наддніпрянщині.

Українське видавниче життя в 1919. році одбивало на собі всі перипетії нашого національного лихоліття. Українські видавництва спробували були якийсь час заснуватись у часовому осередку Української Народної Республіки, в Кам'янці Подільському. Грізний вал большевицького наступу погнав їх далі на захід і вони в більшості опинились у Відні. З кінця 1919. року починає трохи оживати Галичина після польського погрому, й у Львові знов виходять деякі українські видання. З уваги на те, що в нашому видавництві взагалі поки що не виробилося певної системи або спеціалізації (майже кожне з них видає книги самого різнородного змісту), ми свій огляд робитимем по тих осередках, місцях, де протягом 1919. року виходили українські книжки. Зачинаємо від Кам'янця Подільського:

»Українське Видавництво у Катеринославі«, яке з початком 1919. року перенесло свою діяльність до Кам'янця, скільки відомо нам, випустило тут такі книжки:

1. А. К а щ е н к о. На руїнах Січи. Кам'янець-Подільський. 1919.
2. А. К а щ е н к о. Над Кодацьким порогом. Кам'янець на Поділля. 1919.
3. А. К а щ е н к о. Славні побратими. Історичне оповідання. Видання 4-те. Кам'янець на Поділля. 1919.
4. А. К а щ е н к о. Запорожська слава. Кам'янець на Поділля. 1919.

5. Проф. М. Х в е д о р і в. Матеріяли до математичної термінології. Кам'янець на Поділля. 1919. Ст. 48, ч. 16°. Ціна 3 карб.

6. Д. Д о р о ш е н к о. Білоруси та їх національне відродження. Друге, перероблене і доповнене видання. Кам'янець на Поділля. 1919. Ст. 42, ч. 16°. Ціна 3 карб.

7. Ч у д о в а в е р б а. Казка. Переклад з сербської мови. Ціна 1 карб.

8. К у с а к а. Оповідання А. Андреева. Переклад з російської мови. Ціна 1 карб. 85 коп.

9. В. Біднов. Що читати по історії України. (Коротенька історіографія України.) Ціна 5 карб. 50 коп.

10. П. Клепатський. Батько нового українського письменства Іван Котляревський.

11. П. Клепатський. Марко-Вовчок та його «Народні оповідання». Ціна 30 гривень.

Подільська Губерніяльна Народня Управа занялася в доволі широкому масштабі видавництвом, передовсім маючи на увазі книжки для шкіл і для шкільних та народних бібліотек. Не вважаючи на спеціально незручні умови друку в Кам'янці (брак добрих друкарень, брак паперу і т. д.) випущено по-над два десятки книжок. Перш за все видано такі підручники:

1. А. Воронець. Букварь «Ярина». Ціна 2 карб.

2. Читанка для шкіл. (Перша книжка після букваря.) Ціна 1 карб. 75 коп.

3. Серг Безрідний. «Сніп.» Читанка для III. та IV. групи нижчих початкових шкіл. Випуск 1. Ціна 4 карб.

4. Біблійна історія Старого Завіту. З малюнками. Ціна 3 карб. 50 коп.

5. Біблійна історія Нового Завіту. З малюнками. Ціна 3 карб.

6. Збірка казок і оповідань для читання в школі і дома. (Рік 3-й та 4-й.) Ціна 70 коп.

7. Низка оповідань з поля географії для читання в школі і дома. (Рік 4 і 5 навчання.) Ціна 75 коп.

8. Програми вищих початкових шкіл. Ціна 2 карб.

9. Читанка для вищих початкових та середніх шкіл. Ч. II. Ціна 4 карб. 80 коп.

10. Ф. Садківський. Читанка для вищих початкових та середніх шкіл. Ч. III. Ціна 25 карб.

11. Н. Григорьев-Наш. «Поділля.» Історико-географічний нарис (Підручник для вищих початкових шкіл.) Ціна 10 карб.

12. Дробцюн. Арифметика цілих чисел. Ціна 8 карб.

По-за підручниками Губерніяльна Народня Управа випустила такі книжки:

1. С. Іваницький. Російсько-Український Словник. (Великий том.) Ціна 25 карб.

2. І. Волошиновський. «Андрій.» Оповідання. Ціна 1 карб. 60 коп.

3. «Український катехізіс.» Ціна 75 коп.

4. В. Бойко. Через що Україна стала самостійною державою. Ціна 15 коп.

5. Ф. Шумлянський. Кохаймося в рідній мові. Ціна 15 коп.

6. Д. м. Дорошенко. Про минулі часи на Поділлі. Коротенька історія краю. Ціна 3 карб.

7. І. Волошиновський. Држджі. Оповідання з селянського життя.

П. Г. Клепатський. Український байкарь Євген Гребінка.

Крім цього у Кам'янці вийшли ще такі книги:

Військовий карний статут. Переклад з російської мови. Видання Законодавчого Відділу Головної Військової Судової Управи. Кам'янець на Поділлі. 1919. Ст. 179, ч. 16^о. Ціна 30 гривень.

Як жив український народ. Славетна історія нашого народу. Видання Культурно-освітньої Управи Головної Управи Генерального Штабу. Кам'янець. 1919. Ст. 16 + 4, ч. 8^о.

При кінці року в Кам'янці редакція «Стрільця», органу Галицької Армії, видала цікаву серію мініатюрних книжочок, де поруч творів тимчасового значіння, знаходимо інтересні річі з більш тривким значінням. Нам вісні такі видання.

1. Др. Осип Назарук. Про старі пам'ятки Поділля. До Бакоти. Вражіння з подорожі до Українських Помпів. Кам'янець. 1919. Ст. 31, ч. 24^о. Ціна 5 гривень.

2. Др. Лев Мишуга. Які тепер суди на Україні. Кам'янець. 1919. Ст. 31. Ціна 7 гривень.

3. Іван Кревецький. Українська мемуаристика. Її сучасний стан і значіння. Кам'янець. 1919. Ст. 32. Ціна 8 гривень.

4. Як писати мемуари. Пояснення і практичні вказівки. Подали Іван Кревецький і др. Осип Назарук. Кам'янець. 1919. Ст. 40. Ціна 10 гривень.

5. М. Ірчан. Про українські повстання. Махно і Махнівці. Кам'янець. 1919. Ст. 40. Ціна 10 гривень.

6. Про українські повстання Соколовський і сусідні групи. Кам'янець 1919. Ст. 12. Ціна 5 гривень.

7. Др. Лев Мишуга. Державна адміністрація на Україні. Кам'янець. 1919. Ст. 48. Ціна 20 гривень.

8. Др. Осип Назарук. За що ми боремось. Кам'янець. 1919. Ст. 12. Ціна 5 гривень.

9. Підляцьким натздом. Написав Гр. Задорожній. Кам'янець. 1919. Ст. 14. Ціна 5 гривень.

10. Українські мемуари. Др. Лука Мишуга. На Волині. Перші хвилі української державности. Кам'янець. 1919. Ст. 50. Ціна 20 гривень.

11. Роман Заклинський, учитель семінарії. Українські кольонії. Кам'янець. 1919. Ст. 16. Ціна 7 гривень.

12. Українські мемуари. Степан Рибачинський, четар Галицької Армії. Мармарош-Сигитська кампанія. Як галичане займали Угорську Україну. Камянець. 1919. Ст. 12. Ціна 5 гривень.

13. Українські мемуари. Дмитро Крижоловський, Сотник УСС. Львів в українських руках (1.—21. XI. 1918). Камянець. 1919. Ст. 53. Ціна 20 гривень.

14. Життєписи українських вождів. Галицька Армія. Камянець. 1919. Ст. 40. Ціна 20 гривень. (Подано біографії Е. Петрушевича, М. Омеляновича-Павленка, В. Курмановича, Ол. Грекова, М. Тарнавського, Г. Ціріца і Д. Вітовського.)

15. Історія Галицької Армії. Програма збирання матеріялів. Камянець. 1919. Ст. 24. Ціна 7 гривень.

16. Україна в міжнародній політиці. Камянець. 1919. Ст. 16. Ціна 7 гривень.

Др. Михайло Лозинський. Галичина на мировій конференції в Парижі. Камянець. 1919. Ст. 32. Ціна 15 гривень.

18. Українці на чужині. Др. Осип Назарук. Українська султанка Роксолія (XVI ст.). Камянець. 1919. Ст. 16. Ціна 10 гривень.

19. Др. Осип Назарук. Політична сатира. Розмова в Ілдіз-Кіюску про державні справи. З великої легенди Сходу. Камянець. 1919. Ст. 18. Ціна 10 гривень.

20. Др. Осип Назарук. Ескізи зі школи життя. Трилогія: раб, хам, дурень. Камянець. 1919. Ст. 22. Ціна 15 гривень.

21. Українські військові підручники. Сот. Іван Сітницький. Підручник гарматчика. Камянець. 1919. Ст. 36. Ціна 20 гривень.

Переходимо до головного осередку видавничої праці нашої за кордоном, до Відня.

Видавниче т-во «Дзвін», яке друкувало попереду свої видання в Києві й у Харкові, перенесло свою діяльність з 1919. року до Відня. де обєднало свою роботу з роботою видавництва «Українська Школа». Протягом 1919. року ними було випущено кілька підручників:

О. М. Коваленко. Практична геометрія. Підручник для вищих початкових шкіл та для молодших клас середніх шкіл. Кн. I, Відень, 1919, і кн. II, Відень. 1919.

Ю. Сірий. Життя рослин. Анатомія фізіологія рослин. Відень. 1919.

Крім того, т-во «Дзвін» зайалося виданням творів В. Винниченка й видавало протягом 1919. року XI томів його

»Творів«, куди увійшли романи: »Рівновага«, »По-свій«, »Божки«, »Чесність з собою«, »Хочу« й оповідання, починаючи з »Краси й сили«. Особливо видано драму »Меж двох сил« й оповідання »Контрасти«, »Голод«, »Куз та Грицунь«, »Біля машини« й »Записна книжка«. Збірне видання белетристичних писань Винниченка — цінний вклад в нашу сучасну літературу й шкода, що те все поки що мусить обмежитись на самі емігрантські круги за кордоном, поділяючи, правда, в цьому долю й усіх наших закордонних видань.

До Відня перенесло з літа 1919. року свою діяльність і «Українське Видавництво в Катеринославі», котре встигло видати тут слідуючі книжки:

В. Корнієнко. Запорожський клад. Казка. З малюнками І. Стеценка. Вид. 2-ге. 1919. Відень-Катеринослав. Ст. 32, ч. 16°. Ціна не означена.

А. Кащенко. З Дніпра по Дунай. Оповідання для юнацтва з часів скасування Запорожської Січи. Вид. 3-те. 1919. Відень-Катеринослав. Ст. 96, ч. 8°. Ціна не означена.

Д. Мамин-Сибіряк. Три оповідання. З малюнками. 1919. Відень-Катеринослав. Ст. 45, ч. 16°. Ціна не означена.

А. Кащенко. Кость Гордієнко-Головко. Останній лицарь Запорожжя. Вид. 3-те. 1919. Відень-Катеринослав. Ст. 32, ч. 16°.

Дніпровський Союз Споживчих Союзів («Дніпросоюз») займався між иншим видавництвом у Відні і в 1919 році випустив кілька книжок дуже різнородного змісту. Тут бачимо спеціально кооперативну брошуру:

А. Сербиненко. Кооперация на селі. 1919. Київ-Відень. Ст. 32, ч. 24°.

Далі йде наукова праця:

М. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці. Видання 2-ге. 1919. Ст. 248, ч. 8°. Місце друку не означено.

Нарешті маємо видання поезій О. Олеся. Випущено чотири томи: 1. »Поезії«, т. V; 2. »З журбою радість обнялась«; 3. »На зелених горах«; 4. »Чужиною«. Всі з датою: Відень, 1919. р.

Видавниче т-во «Вернигора», яке ще в 1918. році почало друкувати свої видання у Відні й випустило тут цілий ряд шкільних підручників, в 1919. році видало I, II і IV частини »Читанки« А. Крушельницького для гімназій, »Зооло

гію» для II кл. гімназій та вищих початкових шкіл Ів. Раковського і його ж «Людину», опис будови людського тіла, для шкіл та самоосвіти. Крім того видано: П. В. фон Гете. «Фавст». Трагедія. Перша частина. З німецької мови віршованим переклад Д. Загула. Київ-Відень. 1919. Ст. 136, ч. 8^о.

З інших видань, випущених у Відні в 1919. році ріжними видавництвами або окремими особами, звісні нам такі:

В. Левинський. Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи. Видання «Дніпросоюза». Київ-Відень. 1920. Ст. 143, ч. 8^о.

В. Левинський. Народність і держава. Київ-Відень. 1919. Ст. 125, ч. 8^о. Ціна 10 кор.

Присяжний повірений Іван Храпко. Збірник законів і постанов Українського Правительства відносно закордонних інституцій. Ч. 1. Видання неофіціальне. Відень. 1919. Ст. 151, ч. 16^о.

Вийшли ще в 1919. році, хоч помічені 1920. роком, такі дві книги:

Петро Дятлів. Володимир Ульянов (Н. Ленін). Видання «Комуністичної бібліотеки», No. 2. Відень. 1920. Ст. 8, ч. 8^о.

Комуністична Бібліотека, ч. 1. Н. Ленін. Держава і революція. Переклад П. Дятлова. Відень. 1920. Накладом гуртка соціалістів. Ст. 112, ч. 8^о.

По-за Віднем українські книжки виходили в Празі, Зальцведелі та інших місцях, де з тих або інших причин утворилися численні українські колонії. У Празі старе київське видавництво «Час» випустило кілька книжок українських народних і чеських (в укр. перекладі) казок, виданих надзвичайно чепурно, з прекрасними кольоровими ілюстраціями. Нове, засноване вже в Празі видавництво «Все-світ», видало книжки: Д. Дорошенко. Угорська Україна. Прага. 1919. Ст. 34, ч. 8^о. Ціна 4 кор. І. Крок. Українсько-чеські розмови. Прага. 1919. Ст. 42, ч. 8^о. Ціна 3 кор. 50 сот. Це саме видавництво видало кілька перекладів з української на чеську мову.

В далекому Гельсінґфорсі видано дві українські книги:

К. Лоський. Нарис римської історії. Гельсінґфорс. 1919. Ст. 144, ч. 8^о. Ціна 16 гривень.

К. Вишевич. Од великого до смішного. Збірка статей і фельетонів. Гельсінґфорс. 1919. Ст. 22, ч. 16^о. Ціна 3 гривень.

В таборі для українських полонених у Зальцведелі виходила бібліотека «Шлях», видавана заходами «Просвітного Відділу Української Військової Місії» й накладом Української Військової Місії. Видано було шість випусків:

1. Василь Верниволя. Як стати по українському грамотним (коротенька українська правопись із додатком: дещо з укр. граматики). Зальцведель. 1919. Ст. 64, ч. 16^о. Ціна 1 марка.

2. П. Гайдалемівський. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми. Зальцведель. 1919. Ст. 44. Ціна 30 ф.

3. А. Чепіга. Арифметичні правила для початкових шкіл. Із 2-го київ. видання для потреб полонених Українців приладів В. Верниволя. Берлін. 1919. Ст. 48, ч. 16. Ціна 80 ф.

4. К. Немова. Як вести збори, Зальцведель. 1919. Ст. 40, ч. 16. Ціна 50 ф.

5. М. Синезупанець. Гостинці. Збірка фельетонів. Зальцведель. 1919. Ст. 36, ч. 16^о. Ціна 30 ф.

6. Др. Вадим Зелінський. Розмови про недуги та здоровля. Зальцведель. 1919. Ст. 24, ч. 16^о. Ціна 30 ф.

У Лейпцигу вийшла книга:

Українці в Німеччині. 1915—1918. Том I. Історія української громади в Раштаті. Написав Омелян Терлецький. Українська накладня. Київ-Лейпціг. 1919. Ст. 429, ч. 8^о.

Переходимо нарешті до книжок, виданих в 1919. році у Львові. Тут випущено перш за все том 128-й «Записок» Наукового Товариства імени Шевченка. Вийшли два великі календарі, які під сей час ослаблення книжної продукції в українській Галичині, заступають до певної міри й журнал і літературний альманах: один календар «Просвіти», з дуже багатим змістом, роскішно виданий, другий — редакції «Вперед», органу української соціалдемократії в Галичині, також з доволі багатим і ріжnorodним змістом, хоч з певною партійною закраскою. По-за тим, скільки нам звісно, вийшли в минулому році такі книги:

Вячеслав Будзиновський. Осаул Підкова. Оповідання з кінця XVII. віку. Накладом Стефана Шухевича. Львів. 1920. Ст. 148, ч. 8^о. Ціна 20 кор.

Вячеслав Будзиновський. Під одну булаву. Оповідання з часів першої руйни (друга половина XVII. віку).

Накладом Стефана Шухевича. Львів. 1920. Ст. 122, ч. 8°. Ціна 14 корон.

Гр. Костельник, свящ. Гряніці демократизму. Львів. 1919. Ст. 184, ч. 8°.

Др. Василь Щурат. На досвітку нової доби. Статі й замітки до історії відродження галицької України. Накладом книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка. У Львові. 1919. Ст. 178, ч. 8°.

Українська історія. Нарис Стефана Томашівського. І. Старинні і середні віки. Львів. 1919. Видавництво «Вчора і нині». Ст. 154, ч. 8°.

Терем. І. Літературний збірник впорядкував Федь Федорців. Львів-Київ. 1919. Накладом видавництва «Шляхи» у Львові. Ст. 207, ч. 8.

На Буковині, в Чернівцях, скільки знаємо, вийшли з кінцем року дві книги: «Народний Календар» на 1920-й рік, дуже обкросений румунською цензурою, і бібліографічний «Показчик нової української літератури в Росії за 1798—1897 роки», ст. 68, ч. 8°, Д. Дорошенка, — книжка почата друком і помічена ще 1917. роком.

Ото й усе, про що нам удалось зібрати відомости. Безперечно, огляд наш дуже неповний, бракує, наприклад, відомостей про українські видання в Америці, які напевно були. За всякі вказані нам пропуски або помилки будемо дуже вдячні, — це дасть змогу зробити до нашого огляду потрібні доповнення.

БІЖУЧІ ВІСТІ.

Комунікат.

Ї супереч усім поголоскам, що ширилися у закордонній і українській пресі про особу Гетьмана Павла Скоропадського, констатуємо факт, що Гетьман від часу перевороту ніякої участі в політичній життю не брав.

Ріжні пропозиції, роблені йому неукраїнськими кругами, виступити в активній, але залежній — чи то від Польщі, чи то від Москви — ролі, були ним рішуче відкинуті. При тім було вияснено, що проголошення в свій час федеративного союзу з Росією не означало й не означає абдикації з ідеї суверенності Української Держави. Вся праця проводилася Гетьманом, як у культурнім так і в економічнім напрямі виключно за для утворення незалежної самостійної України. На ґрунті цієї ідеї стоїть Гетьман і досі.

Коли під впливом розгрому Центральних Держав і завдяки настирливим змаганням представників Антанти оголошений був акт про федерацію з Росією (акт, що не мав реальної ваги, бо Росії не було), то акт той був викликаний виключно бажанням затримати Україну в ту скрутну, перехідну добу на високості великої Держави, визнаної переможцями мирової війни.

Гетьман дивився на кабінет Гербея, як на кабінет тимчасовий, потрібний тільки до прибуття представників Антанти. Тому одночасно з утворенням того кабінету велися переговори з українськими групами про утворення українського кабінету, що мав приступити до виконання своїх обов'язків про прибуттю представників держав Антанти.

Віче в Берліні.

7-го травня 1920. р. Українська Громада в Берліні урядила віче під проводом п. д-ра М. Галина, на яким з рефератом про »політичну ситуацію« виступив п. Б. Бурбела. Вірючи в добрі наміри п. Петлюри референт скептично поставився до польської окупації Правобережної України і ніяких позитивних висновків не зробив. Ще з гострійшою і ширше закровоною критикою «українсько-польського союзу» виступив в дискусії п. др. Зілінський, який вважає ситуацію безвихідно трагічною. В своїй критиці діячів теперішнього уряду сконстатував він повну відсутність державного погляду на справу, повне нерозуміння завдань, які висунула історична хвиля нам на порішення. Ту безпринципність, бездарність і каригідне відношення до справи нашої державности бачить др. Зілінський і у противників Петлюровського уряду. Для доказу цього свого твердження наводить він »факт«, що »Скоропадський знов кує темні пляни проти України в союзі з московськими і польськими чорнотенцями«.

З приводу цієї байки, пущеної по німецьких газетах умисне саме в час проголошення альянсу Петлюри з Пілсудським, забрав слово п. Ол. Скоропис-Йолтуховський, промову якою подаємо тут в скороченю :

»Панове, я говоритиму на тему, про нашу політичну ситуацію, але зупиню вашу увагу на тім, що не цікавило п. референта. Говоритиму не про зовнішню політичну ситуацію, а про нашу внутрішню, про політичну психологію нас самих, українського громадянства. П. др. Зілінський тільки що повторив тут серед нас величезну брехню (рух в салі), так, брехню! Іншої кваліфікації на це немає! Без найменшого протесту з вашого боку, бо сливе всі ви, як і він сам, уважаєте цю брехню безперечною істиною. Я говорю про брехню, яку вже од кількох днів передрукують німецькі газети і яку тут повторив, як »факт« п. др. Зілінський, начеб то Гетьман Скоропадський накладає з реакційними московськими та польськими кругами . . .

Панове, я на ваші збори прийшов так: від п. міністра фінансів У. Н. Р. Мартоса, який розписував мені рожевими фарбами той рай, що утворила польська окупація на українських землях — серед вас сидить свідок цієї балачки! (п. І. Мирний притякує) — пішов я до п. Гетьмана Скоропадського . . .« (В салі починається крик: »Не Гетьмана! Який він Гетьман! Зрадник! Бувший Гетьман!« і т. и. Коли крики стихають п. Скоропис продовжує:) . . . »Панове! Я маю звичку, як напевне і багато з вас, називати бувших міністрів — міністрам; дозвольте мені і нашого, не лиш мого, а й вашого бувшого Гетьмана називати паном Гетьманом! Отже од п. міністра Мартоса пішов я до п. Гетьмана. який так само як і я наперекір докажам п. міністра У. Н. Р. не вірить в благодійні впливи польської окупації . . .« (В салі знов починається крик: »А німецька окупація вашого Гетьмана краща ?!« — і ознаки великого обурення. Коли крики утихають, бесідник знов приходить до слова :) »Панове, я як само-

стійник, розумію ваше обурення, але звертайте-ж його на дійсну адресу, беріть факти такими, якими принесла їх нам наша сумна історична дійсність! Пригадайте собі, що п. Гетьман застав факт німецької окупації доконаним і мусів з ним, як з таким рахуватися; окупувати-ж Україну упросили Німців наші ес-ери і ес-деки, отже політичні товариші і спільники п. Головного Отамана, якому тепер удалося привести на Україну другого окупанта . . . !

Але дозвольте-ж мені оповісти вам те, із-за чого я почав свою бесіду! — Власне, що п. Гетьман, від якого я безпосереднє прийшов на ваші збори, оце перед парою годин, дав мені прочитати виготовлене ним спростованя тої брехні, яку розпускають по німецьких газетах ті, кому це зараз потрібне; тої брехні, яку як «факт» повторив перед нами тут п. др. Зілінський. Запевняю вас, панове, що це неправда, що п. Гетьман так само одкинув всі польські пропозиції, з якими до нього приходили! . . . (На поновний рух і гомін в салі п. Скоропис каже:) Панове, я говорю те, що я позитивно знаю; ви кричите те: у що ви вірите, а чого знати не можете, бо не з газет-же люде дізнаються правди! Але нехай так! Я більш про ці газетні брехні не говоритиму! Не в них нарешті діло, а в тім, що коли ми хочемо бути справді політиками, мусимо вміти опановувати собою, своєю вірою і уміти досліджувати політичні факти об'єктивно, навіть тоді, коли це для нас і нашої політичної віри неприємно, бо без цього ми будемо не політиками, а політичними іграшками в руках спритних політиків . . .

На аналізі одного такого історичного факту я і хочу спинити зараз вашу увагу.

Багато з вас напевне знає, що з дорученя п. Головного Отамана Петлюри ревідував я в лютім і березні цього року тутейшу Військово-Санітарну Місію. Багато з вас напевне читало в органі цієї Місії «Шляху» в числі від 3-го березня ц. р. відозву п. Головного Отамана до наших полонених, які перебувають ще і по нинішній день тут в Німеччині: де-які з них значить 5-ий а то 6-ий вже рік у неволі! В тій відозві стоїть приблизно таке (цитую по пам'яті): «Московський генерал Павло Скоропадський запродав вас полонених у неволю! Я й моє демократичне правительство все робимо для того, щоб вас з тієї неволі визволити. Потерпіть ще трохи і т. д.»

Ви напевне і цю відозву, підписану п. Гол. Отаманом, прийняли як справжній об'єктивний факт, а не як зведеня партийних поррахунків, бо це відповідає віри вашій. Дозвольте-ж познайомити вас з дійсним станом речей, сконстатованим моєю ревізією в акті, висланим п. Гол. Отаманові з відповідними документами, що до отого основного пункту, до запродавння наших полонених Німцям з одного і до справжньої допомоги полоненим з другого.

Безперечним, історичним фактом, панове, є те, що наші полонені залишені у німецькім полоні «запродані Німцям», як каже п. Гол. Отаман, а нашим українським правительством! Це правда! Неправда лиш те, начеб «запродадо» наших полонених

гетьманське правительство, чи сам «московський генерал» Гетьман Всєї України Павло Скоропадський. Акт «запродажі» наших полонених, панове, підписаний не Гетьманом а соціялістами революціонерами та соціалдемократами в Бересті ще, як відпоручниками сумної памяти есерівського кабінету Голубовича!*)

Там же, в моїм докладі п. Гол. Отаманові подані і точні цифри допомоги нашим полоненим в Німеччині, доконаної нашими трьома Урядами. Цифри ті такі невеликі, що я їх вам зараз і на память зовсім точно перекажу: Отже правительство Центральної Ради прислало для пари сот тисяч наших полонених чотири вагони поживи; Гетьманське правительство прислало 11 вагонів, а правительство п. Гол. Отамана не прислало ні одного вагона, за те воно зорганізовану гетьманським правительством Військово-Санітарну Місію, на удержання якої гетьманське правительство одпустило 75 тис. карб., переформувало у Військово-Санітарну Комісію і в розпорядження цієї місії одпустило один мільон карбованців. Військово-Санітарна Місія звидаткувала ці гроші так: 759 тисяч марок на власне удержання, а 672 тисячі на допомогу полоненим.

За соціялістичного правительства Центральної Ради повернуло на Україну 600 інвалідів. Синьожупанники, як військова допомога, в рахубу не йдуть. Гетьманське правительство допомогло повернутися другим 600 інвалідам та 200 старшинам, бо було звязане згаданим раніше договором, а Військово-Санітарна Місія правительства Директорії налагодила три транспорти полонених на 2600 чоловік!

Залишаю, панове, вам самім рішати чи для полонених справді були кращими од гетьманського наші обидва демократично-соціялістичні режими? Памятайте лиш той факт, що наші полонені мучаться ще й по нинішній день тут в неволі не з вини гетьманського

*) Гетьманська Військово-Санітарна Комісія під проводом полк. Новохацького приїхала до Німеччини 11-го жовтня 1918. року Скрізь по таборах застала вона розліпленими оголошення без дати, генерала од інфантерії Рідля на німецькій, українській і московській мовах, яке містить в собі 9 пунктів «полегчень для російських полонених». Проти цього оголошення, його толкованя прав наших полонених, громадян союзної Німеччини держави, попробував був відняти протест полк. Новохацький, на що йому в пруським військовим міністерстві відчитали той параграф берестейського договору, про який оце говорив у Берліні п. Скоропие . . . Для характеристики вартости «полекшень», які приніс нашим полоненим той параграф берестейського договору, наводимо тут в скороченому оголошення генерала Рідля і в тім як приклад, перший і останній пункт тих полекшень. Так добре відома нашим полоненим відозва генерала Рідля висіла скрізь по таборах аж до самого приїзду п. Гетьмана П. Скоропадського до Німеччини. Ось вона: «Полегчення для російських й українських полонених. Мир з Росією й Україною, як то свідчать різні випадки толькуются полоненими зовсім хибно. Це примушує мене звернути увагу на слідуєче: Заключення миру у становищі російських й українських громадян, які попали до німецького полону нічого не зміняє. Полонені підлягають і надалі німецьким військовим законам і мусять тому сповняти розпорядження й усі накази німецьких військових. Для поліпшення становища російських й українських полонених уважу я слідуєчі розпорядження: 1. Скількість місячно дозволених листів має бути підвищеною на 4 а листівок на 6. Відвідування кіно під охороною старшого з команди, або уповноваженого дозволяється, як що буде певність, що полонені не матимуть ніякого звязку з публікою. За командуючого Отамана: підп. Ріде ль, Отаман від інфантерії..

правительства! Але цього мало, панове! Ще один факт; не предмет віри, не наслідок агітації і газетних брехонь, а дійсний історичний факт установила моя ревізійна комісія, і факт цей також подано п. Гол. Отаманові в акті нашої ревізійної комісії, а власне, що дійсно державне становище в справі наших полонених зайняв п. Гетьман Скоропадський особисто! Він добився у німецького Імператора, під час свого візиту у него, спеціальною умовою права на репатріацію щомісячно 12.000 наших полонених. Цим п. Гетьман бодай принципіально зломив нелюдський у відношеню до наших полонених параграф Берестейського договору.

Практично на жаль наші полонені не змогли скористатися благодійними наслідками цього вчинку Гетьмана Скоропадського, бо революція в Німеччині і повстання на Україні унеможливили започатковану вже пруським військовим міністерством нормальну евакуаційну працю . . .

Може цей дійсний факт з державної діяльності п. Гетьмана, невідомий досі українському громадянству, дасть вам основу до иньшої оцінки, до иньшого відношення як до особи самого Гетьмана, так і до його розуміння інтересів українського державного будівництва, а врешті і до всіх тих офіціальних і неофіціальних брехонь, які роспускають ще й досі про нього».

Де-що про українське наукове життя в Києві.

Зі слів одного відомого українського вченого, який недавно виїхав з Києва й переїздом до Югославії зупинився на короткий час у Відні, подаємо деякі відомости про діяльність Української Академії Наук і взагалі наукових інституцій у Києві під більшовицьким пануванням. На чолі Академії стояв Ор. Ів. Левіцький, але через недугу й тяжкі умови життя не міг фактично провадити роботи й душею Академії, головним її діячем був неодмінний секретарь Академії А. Кримський. Більшовицькі влади прихильно ставились до Академії, але крім грошевої допомоги нічого зробити не змогли, через те, що всі їх розпорядження на користь Академії zostавались переважно на папері й ніким не виконувались. Академія не могла випускати своїх виданнів, уже приготовлених до друку, через брак паперу і через загальну технічну неможливість щось друкувати в Києві. Одиноке, що могла робити Академія, це організувати бібліотеку, до якої передало свої книгозбірні багато вчених, котрі не мали змоги зберігати їх у себе. Взагалі говорити про якусь систематичну наукову роботу в умовах життя, витворених більшовицьким режимом, — дуже важко. Ішло тільки про те, щоб зберегти життя ученим, які можуть бути корисними для української праці на будуче, коли витворяться кращі умовини для тієї праці. Деякі академіки, як, наприклад Д. Багалій

і М. Сумцов, не могли приймати участі в праці Академії, через те, що живучи в Харькові, не мали жадної комунікації з Київом. Деякі українські вчені, причетні до Академії, мусіли переховуватись од большевицької влади. Так само, як і Академія Наук, не могли через зовнішні умови життя виявляти активної праці, інші вчені інституції, як, наприклад, Українське Наукове Товариство, котре містилося у власнім будинку (був. В. Симиренка) й зберегло всі свої збірки й бібліотеку. Фактично не відбувалась наука й по вищих школах, уже з того часу, як в Києві запанувала Діректорія. Дуже багато професорів виїхало з Києва за часів Денікіна й потім не повернулось. Українську Академію Наук удалося зберегти й захистити од Денікинської влади головно заходами академіка Вернадського, котрому, коли повернулись большевики, довелося знову ховатися.

Коли в такому стані стоїть українська наукова справа в Києві, то ще гірше стоїть російська в Петербурзі. Там з цілого складу Російської Академії Наук працювало тільки двоє академіків, чим викликали подив з боку всіх своїх товаришів. Які там панують відносини, видно хоча-б з того, що наприклад відомий математик академик Марков служить дворником у дворі будинку, де раніше мав своє помешкання. Цікаво, між иншим, зазначити, що найтяжче з матеріяльного боку довелося українським ученим за часів останнього заняття Києва польсько-українським військом: українські власти не привезли з собою ніяких грошей і нікому нічого не виплачували. Не можна було прожтти й продаючи свої річі, тому що з ринку зникли всякі грошеві знаки. Багато українських учених і взагалі культурних діячів виїхало тепер з Києва з одступаючим польським військом.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ.

Евген Любарський-Письменний.

В червні 1919. р. у Львові був розстріляний Поляками захоплений у Тернополі в полон член партії Укр. Хліборобів-Демократів Евген Любарський-Письменний, один з видатніших українських емігрантів передвоєнного часу, активний член Союзу Визволення України, великий патріот і кришталево чесна, незлобива людина.

Небіжчик родом був із Харькова, освіту правничу одержав у Петербурзькій Ліцеї Правовідів, яку продовжував і за кордоном у Лежі й Парижі. На Україні залишив осиротілих дружину й двоє малих дітей.

Отаман Петро Болбочан

один з видатніших українських патріотів і борців за Незалежну Україну, розстріляний Республіканським Урядом 29. червня 1919. року в Балині на Поділлію.

Князь Альойзий Ліхтенштайн.

Дня 25-го березня ц. р. помер у Відні далеко по-за межами старої монархії відомий політик і провідник австрійських католиків, князь Альойзий Ліхтенштайн. Його ім'я це кусник живої півстолітньої історії католицького руху серед австрійських Німців і коли сьогодні т. з. християнсько-суспільна партія, що є видимим політичним висловом цього руху, тішиться таким великим значінням, то завдячує вона це в першій мірі цьому чоловікові, що був цінним доповненням її творця, батька модерного Відня д-ра Карла Люегера. Вийшовши з табору консервативних альпейських Німців, князь Ліхтенштайн зближився з початком дев'яťдесятих років до молодого віденської «Партії єдинених християн» і не спочив, доки в році 1907 обидві ці групи не злилися в парламенті в одну велику християнсько-суспільну партію. По смерті Карла Люегера князь Ліхтенштайн обняв провід партії і вів її аж до останнього часу. Розпад старої монархії був для нього, фанатичного прихильника Великої Австрії, тяжким ударом і підірвав остаточно його здоров'я. З його особою зійшов до гробу безперечно оден з великих мужів Австрії, правдивий грансенер духа, що своїми заслугами здобув собі безсмертність в історії своєї батьківщини.

Уваги гідним було відношення покійника до Українців і українського питання взагалі. Остаючи в близьких зносинах з бувшим наслідником престолу архикнязем Франц Фердинандом (замордованим в Сараєві 1914. р.), першим Габсбургом, що зрозумів величезне значіння українського руху для розвитку подій на Сході, князь Ліхтенштайн з давніх літ цікавився українським питанням і простудіював його дуже основно, як це видно з його численних еунунціацій. Як католика цікавила його безперечно в значній мірі Галичина і унія, як релігійний поміст до Сходу, але незалежно від цього в сотвореню незалежної української держави він на довго до війни як один з дуже нечисленних державних мужів Європи бачив одну розв'язку східноєвропейського питання. І коли з вибухом світової війни московські війська ударили на Галичину, а наслідком нікчемної наганки наших політичних противників цілий край покритий яром шибениць, — з чужих політиків одинокий князь Ліхтенштайн в Квітні 1915. року виступив на великих політичних зборах в Маріягільф з знаменною промовою, де — вказавши на велике значіння галицького Піємонту — гаряче взяв в оборону його нещасних мешканців. Його зацікавлення в українській справі не остигло ані на хвилю протягом війни. Він брав участь в усіх українських анкетах, улажжуваних нашими журналами а крім цього забрав часто голос в українській справі в різних німецьких деньниках і журналах, будьто заступаючися за нашу рівноправність в Австрії, будьто обговорюючи українське питання у зв'язку з проблемами світової політики. Свою симпатію до Українців він зберіг без зміни до останніх хвиль свого життя. Український нарід стратив в ньому одного зі своїх найстарших і найкращих приятелів, якого ім'я у нас все згадуватиметься з найбільшою пошаною.

Михайло Біленький.

7-го квітня ц. р. у Відні помер трагічною смертю член партії Хліборобів-Демократів Михайло Біленький.

Народився небіжчик у Харькові, де скінчив гімназію й правничий відділ Харьківського університету. Ще за царських часів свідомий Українець і самостійник видавав за своїм підписом у Харькові українську часопись «Сніп». В перших днях революції, будши в московській

армії, Біленький організував у Чернівцях українські військові частини й там же заснував «Український військовий клуб». Від хвилини сформування Українського Уряду небіжчик увесь час до самої смерти пробув на державній службі.

Біленький пав жертвою нашої національної трагедії — еміграційної анархії, розкладу й цькування політичних противників, чого не знесла горда й чесна його душа.

Все своє значної вартости майно (земельний маєток на Харьківщині й великий будинок у Харькові) Біленький записав на українські національні цілі.

На Україні залишилась після нього осиротіла стара мати.

ЗМІСТ:

1. Вступне слово	1
2. Вячеслав Липинський: Листи до Братів-Хліборобів. I. Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея	3
3. Сергій Шемет: До історії Української Демократично-хліборобської Партії	63
4. Михайло Тимофіїв: До наших економічних перспектив. I.	80
5. М. Забаревський: Памяти Р. Я. Дорошенка	99
6. В. Правоборежець: Як гетьманець стає демократом, республіканцем і членом упривілейованої національної меншости	102
7. М. Жученко: Український видавничий рух в 1919. році .	110
8. Біжучі вісти:	
Комунікат	115
Віче в Берліні	116
Де-що про українське наукове життя в Києві . .	119
9. Посмертні згадки:	
Евген Любарський-Письменний	120
Петро Болбочан (портрет)	121
Князь Альойзій Ліхтенштайн	122
Михайло Біленький (з портретом)	123

**На складі видавництв „Вістника Життя“ й „Свобода і Право“,
Австрія, Відень, VIII., Josefstädterstraße 79, Т. 19, можна набути
такі книжки:**

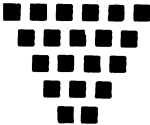
	Австр. Корон.
1. Антонович В. Хмельниччина в повісті Сенкевича	4—
2. Байер М. Причини аграр. револ. на Україні і шляхи до розв. агр. справи	2—
3. Богданович М. Білоруське відродження	4—
4. Бочковський Іп. Фінляндія та фінляндське питання	15—
5. Бочковський Іп. Національне питання	25—
6. Будзиновський В. Як Москва нищила Україну	6—
7. Будзиновський В. Гадяцькі постуляти і гетьман Виговський	6—
8. Винниченко В. На пристані	4—
9. Винниченко В. Хома Прядка	2—
10. Відомости про рос. Україну	2—
11. Вовчок М. Два сини	3—
12. Вістник. С. В. У. Річники: 1915, 1916, 1917, 1918. За оден річник	300—
13. Возняк М. Наша рідна мова. З 18 потретами	2—
14. Возняк М. Памяти Ів. Франка. Опис життя, діяльності й похорону	12—
15. Вставайте, кайдани порвіте. Збірка з нагоди сок.-січ. здвигу 1914. р.	6—
16. О. Г. Народне учительство а суспільність	6—
17. Ганкевич М. Соціалістичний інтернаціонал і війна	4—
18. Гилька І. Організація і боротьба сільських робітників	2—
19. Глібів. Байки	2—
20. Гнатюк В. Українська народна словесність	6—
21. Гнатюк В. Націон. відродження австро-угорських Українців	8—
22. Гоголь М. Сорочинський ярмарок	4—
23. Грінченко Б. Байда	4—
24. Грінченко Б. Хата	2—
25. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна	2—
26. Грушевський М. Про українську мову і школу	4—
27. Дві казки	2—
28. Демократична республіка	4—
29. Дікштайн. Хто з чого живе	4—
30. Дорошенко В. У відповідь напасникам	4—
31. Дорошенко В. Українство в Росії. Найновіші часи	15—
32. Добра Новина Часопись У. С. П., чч. 2 і 3	4—
33. Доклад У. С. Д. П. соц. конгр. в Штутгарті 1907. р. і Копенгазі 1910 р.	3—
34. Драгоманів М. Літературно-сусп. партії в Галичині	6—
35. Драгоманів М. Микола І. Костомарів	4—
36. Драгоманів М. Громада. Збірка	40—
37. Залізник М. Російська Україна й її відродження	6—
38. Зінківський Т. Писання	60—
39. Зерінг М. Про земельну справу на Україні	2—
40. Кавтський К. Соціальна революція	8—
41. Капельгородський. Мої пісні	5—
42. Квітка. Перекотипале	4—
43. Кириленко О. Українці в Америці	6—
44. Кобець. В Тарасову ніч. З образками	4—
45. Кобець. З великих днів	4—
46. Кордуба М. Північно-західна Україна	15—
47. Кордуба М. Територія і населення України	15—
48. Комуністичний маніфест	4—
49. Короленко В. Як упала царська влада в Росії	6—
50. Коренець. Читання і розважання на час світової війни	2—
51. Костомарів М. Письмо до видавців Колокола	4—
52. Кузеля. Зен. З культурного життя України	6—
53. Куліш П. Крашанка Русинам і Полякам	6—
54. Кулик. Писання	4—
55. Крисякевич Ів. Українське військо. З малюнками	4—
56. Левицький Е. Листи з Німеччини	6—

На складі видавництва „Вістника Життя“ й „Свобода і Право“, Австрія, Відень, VIII., Josefstädterstraße 79, Т. 19, можна набути такі книжки:

	Австр. Корон.
57. Лисецький. Німецько український словар	6—
58. Лозинський М. Галичина в життю України	8—
59. Лозинський М. Іван Франко	8—
60. Лозинський М. Михайло Павлик	2—
61. Маленький декламатор	4—
62. Мандичевський І. Слово о полку Ігореві (літ. реконструкція)	30—
63. Матеріали до програми тактики і організації У. Н. П.	6—
64. Мицюк. Веремійовська буча	2—
65. На теми дня. Збірка статей Порша й Рибалки	4—
66. Навроцький. Співаник для шкіл народних	2—
67. Наша пісня. Співаник з нотами	4—
68. Нечуй-Левицький Ів. Рибалка Панас Крут	4—
69. Новик. Політичні партії Угорщини	4—
70. Нові видання і розвідки по історії Українськ. літер.	4—
71. Олелькович. Українські писання	2—
72. Пан Потоцький (Каньовський). Збірка	4—
73. Павлюк Ів. Просвітна справа на селі	4—
74. Подолинський С. Ремесла і фабрики на Україні	20—
75. Програма У. Н. П.	1—
76. Руданський. Веселі вірші	2—
77. Самостійна Україна. У. Р. П.	4—
78. Селянський. Польська школа в московськ. ярмі	4—
79. Сеньобос. Сучасна Англія. Перев. з французького Ів. Франка	15—
80. Скоропис-Йолтуховський В. Значіння сам. України для евр. рівнов.	2—
81. Сімович В. Рідне письменство	4—
82. Стороженко. Гумористичні оповідання	2—
83. Сурик. Твори	4—
84. С. В. Про життя і твори Ів. Франка	2—
85. Толстой Л. Лист до царя Миколи II.	2—
86. Томашівський С. Церковний бік української справи	2—
87. Троцький М. Литовці	2—
88. Троцький М. Як прийшло в Росії до революції	4—
89. Учительський альманах	20—
90. Цегельський Л. Русь-Україна і Московщина-Росія	15—
91. Чайковський А. Петро Конашевич Сагайдачний	4—
92. Черкасенко. Шевченко і діти	2—
93. Челлен Рудолф. Політичні проблеми світової війни	20—
94. Чужинці про українську справу	2—
95. Шишманов. Роля України в болгарськ. відродженню	2—
96. Шевченко Т. Невольник	2—
97. Шевченко Т. Три поеми	2—
98. Щурат В. До історії побуту Куліша у Львові	4—
99. Як определити вагу живої худоби	2—
100. Яричевський С. Січ іде. Народня драма	4—
101. Смаль-Стоцький С. Граматика укр. мови	20—
102. Розвага. Календар полонених Українців на рр. 1916 і 1917	50—
103. Веселка. Календар У. С. Д. 1917	4—
104. Памяткова книга С. В. У.	10—
105. Военний календар У. С. С. на 1918. р.	4—
106. Підручний календар на 1917. р.	2—

Крім того є до продажу багато російських книжок, видавництв «Донская Рѣч», Ладжинова, Суворіна і инш., а також книжки в ріжних європейських мовах про українську справу. При більших замовленнях дається звичайний книгарський опуст.

УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ СТАРШИН

є аполітична фахова й професійна ор-
ганізація українських вояків і засту-
пає їх станові й професійні інтереси.

Кожний український жовнір, чи то
козак, чи старшина, має моральний
обовязок належати до Союзу.

При Укр. Союзі Старшин є суд чести,
який полагає всі справи чести й
непорозуміння поміж членами Союзу.

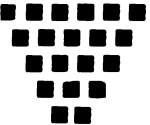
При Укр. Союзі Старшин є фонд
допомоги вдовам і сиротам українсь-
ких козаків і старшин, що полягли
в боротьбі за Незалежну Україну.

Вступна вкладка виносить 5 корон
і членська місячна вкладка 5 корон.

Управа Укр. Союзу Старшин за-
кликає всіх козаків і старшин зго-
лошуватись до Союзу на адресу:

**Wien, III.,
Erdbergerlande Nr. 6, T. 13.**

Урядові години щодня (окрім неділь
і свят) від 3 до 4 по полудні.

Друкарня Карла Германа, Відень, IX., Alserstraße No. 50.